

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Historický ústav

**Raná šlechta a její sídla na příkladech památek románské architektury západních
Čech a Pojizeří**
Rigorózní práce

Autor: Jiří Sajbt
Studijní program: B7105 Historické vědy
Studijní obor: 7105T021 – Historie
Vedoucí práce: Prof. PhDr. František Musil, CSc.

Hradec Králové, 2016

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Zadání rigorózní práce

Autor: Jiří Sajbt

Studijní program: N7105 Historické vědy

Studijní obor: Historie

Název závěrečné práce: **Raná šlechta a její sídla na příkladech památek románské architektury západních Čech a Pojizeří**

Název závěrečné práce AJ: Early Nobility and Their Residences Illustrated on the Examples of the Romanesque Architecture Monuments in Western Bohemia and Jizera Area

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

RP se zaměří na výběr sídel rané šlechty v oblasti Pojizeří a západních Čech, přičemž bude navazovat na diplomovou práci autora. Bude zde řešeno odhalování a datace raných sídel šlechty a jejich majetky. Metody zpracování: Rozbor diplomatických pramenů, stavebně-historický rozbor. Codex diplomaticus et epistehoris regni Bohemica I-VI. Literatura: A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze Království českého IX-XI., Merhautová-Třeštík, Románské umění v Čechách V. Mendl, Předrománská a románská architektura v západních Čechách

Garantující pracoviště: Historický ústav, Filozofická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. František Musil, CSc.

Konzultant:

Oponent: prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

Datum zadání závěrečné práce:

Datum odevzdání závěrečné práce:

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Anotace

SAJBT, Jiří. *Raná šlechta a její sídla na příkladech památek románské architektury západních Čech a Pojizeří*. Hradec Králové: Fakulta filozofická, Univerzity Hradec Králové, 2016, s. 199. Rigorózní práce.

Předkládaná práce je rozšířenou verzí diplomové práce, která byla obhájena v roce 2014 a která posloužila jako základ. I zde se vychází především ze západočeských a pojizerských lokalit, avšak na rozdíl od předchozí diplomové práce je tu větší důraz kladen na kastelologickou část a na problematiku majetkových poměrů rané šlechty. To některé části posouvá více do teoretické roviny, stejně tak jako rozbor pozdně románské architektury, jež zde byla periodizována, aby bylo dosaženo přesnějšího datování kostelů z této doby, jakožto nejčastějších svědků venkovských sídel rané šlechty konce 12. a první poloviny 13. století.

V historické rovině se práce zaměřila na rozbor problematiku újezdů a sídel rané šlechty, která se svým pojmenováním kryla s majetky jinými (zpravidla církevními). Zde byl v obou případech zjištěn archaický původ těchto majetkových jevů, který bezpochyby musel vycházet z doby před vrcholnou kolonizací, patrně z období kolonizace vnitřní.

Z kastelologického hlediska se práce zaměřila na roli kostela na venkovských dvorcích šlechty, stejně tak jako na možnosti odhalování raných sídel šlechty na základě tradice umístění kostela, ale i šlechtického sídla pozdější doby.

Klíčová slova: Kostely, románský, Pojizeří, západní Čechy, šlechta

Annotation

SAJBT, JIŘÍ. *Early Nobility and Their Residences Illustrated on the Examples of the Romanesque Architecture Monuments in Western Bohemia and Jizera Area*. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2016, 199 pp. Dissertation.

This work proceeds from the Diploma Dissertation, which was successfully defended in 2014 and was used as the base of this work. The work deals with Western Bohemia and Jizera Area localities as the previous Diploma Dissertation, however the castelological part of the work has been stressed as well as the problematics of the early nobility's financial situation. Therefore, some parts of this work have been shifted to the theoretical level, as well as the analyses of the late Romanesque architecture, which was assorted in order to achieve more accurate dating of the then churches as those churches were the most frequent witnesses of the country residences of the early nobility in the end of the 12th century and in the first half of the 13th century.

The historical level of the work deals with the problematics of demesnes and the early nobility's residences, whose names often corresponded with the names of other possessions (especially ecclesiastical). In both cases the work discovered an archaic origin of these possession occurrences, which must have originated from the period before the high colonization, apparently from the period of the internal colonization.

The castelological level of the work focuses on the role of churches at the nobility's country residences, as well as on the possibilities of the detection of nobility's early residences based on the tradition of the church's position and also on the position of the nobility's later residence.

Keywords: Churches, Romanesque, Jizera Area, Western Bohemia, nobility

Poděkování

Ještě před začátkem samotné práce bych rád poděkoval všem, kteří mě v mém snažení podporovali. Není zde prostor pro to, abych vyjmenoval všechny, a proto doufám, že ti, které tu nezmíním, se neurazí. Předně chci poděkovat svému vedoucímu rigorózní práce panu prof. PhDr. Františku Musilovi, CSc, který mě trpělivě provedl celým svým studiem od jeho začátků. Dále pak pracovníkům všech archivů, které jsem při svém bádání navštívil, za jejich ochotu a vstřícnost a rovněž svým kolegům z Muzea Českého ráje v Turnově. Nakonec chci poděkovat své rodině a přátelům za jejich trpělivost, kdy jsem nemohl být s nimi, neboť jsem tou dobou seděl u knihy nebo u počítače, abych nashromáždil dostatečná data k této práci.

Turnov, 10. února 2016.

Obsah

Seznam zkratek	10
Úvod	12
1 Raná šlechta	14
1.1 Rané dějiny šlechty v naší moderní historiografii a metody jejich výzkumu	14
1.2 Dva přístupy k poznání rané šlechty a původu jejího majetku	16
1.3 Výzkum sídel rané šlechty	19
1.4 Románské venkovské kostely a sídla velmožů	21
2 Pozdně románský sloh jako historický pramen	26
2.1 Tzv. Vinecká skupina kostelů	26
2.2 Společné prvky staveb jako pramen k přesnějšimu datování, aneb je vůbec něco jako „Vinecká“ skupina kostelů?	29
2.2.1 Další podobné stavby	31
2.3 Podunajské šíření pozdně románského slohu	39
2.4 Periodizace pozdně románského slohu u nás	41
2.4.1 První fáze – přechodná	42
2.4.2 Druhá fáze – raná	45
2.4.3 Třetí fáze – vrcholná	47
2.4.4 Čtvrtá fáze – pozdní	48
2.5 Pozdně románské tympanony – podobnosti a rozdílnosti	49
2.6 Pokračování architektonického vývoje a další možnosti datování venkovských šlechtických kostelů	50
3 Kovář	54
3.1 Historické sídlo starobylého rodu	54
3.2 První páni z Kováně	55
3.3 Odchod rodu z nejvyšších polí zemské správy	58
3.4 Nejstarší šlechtická sídla v Kováni	62
3.4.1 Kostel sv. Františka Serafinského (původně sv. Jana)	63
3.4.2 Románský původ kostela sv. Vojtěcha ve Skalsku	66
3.5 Páni z Čečkovic	68

4	Páni ze Slivna a jejich cesta z Pojizeří na Klatovsko a zpět do středních Čech	70
4.1	Dvě generace pánů ze Slivna	70
4.1.1	Vzestup pana Jaroše	74
4.2	Nová sídla a pokračování rodu	79
4.2.1	Nejasnost predikátů: Kde vlastně bylo sídlo „bývalých“ pánů ze Slivna?	80
4.3	Rodový dvorec ve Slivně	85
4.3.1	Dvě vsi, dvě fary a nejednotnost zápisů	87
4.3.2	Další možnosti lokalizace původního sídla	89
5	Majetky rané šlechty – problémy jejich odhalování, lokalizování a výkladu	93
5.1	Donace paní Bolemily	93
5.1.1	Dva tábory historiků a jejich argumentace pod kritickým náhledem	94
5.1.2	Lucha a Lscene – klíčové vsi pro lokalizaci	100
5.1.3	„Bolemila z Pojizeří“	103
5.2	Predikáty versus církevní majetek: Problematika majetkových určení	103
5.2.1	Několik příkladů šlechtických sídel při vesnicích jiného držitele	104
5.2.2	Archaický původ majetkové situace	108
5.3	Újezd ve Vladislavsku a v Čížkově	110
5.3.1	Vladislavský újezd v pramenech a jeho lokalizace	110
5.3.2	Historické souvislosti újezdu ve Vladislavicích	114
5.3.3	Čížkov u Nepomuku	116
5.4	Újezdy: Problematika geografického určení	118
5.4.1	Více významů „Újezdu“	118
5.4.2	Původ před vrcholným středověkem	121
6	Románské kostely v zorném poli kastelologie a historické geografie	123
6.1	Problematika určování významu částí raně středověkých dvorců	124
6.1.1	Kostel výstavnější než palác	124
6.1.1.1	Pomalé „přijímání kamene“	126
6.1.2	Kostel – součást dvorce	127
6.1.3	Zděné budovy na dvorcích a funkce pozdně románských kostelních věží	129

6.1.3.1 Symbolický význam kostela na dvorci a jeho věže a doklad prolnutí světského prostředí s církevním ve středověku	132
6.2 Význam polohy kostela v terénu	136
6.3 Možnosti odhalování sídel dvorcového typu na základě udržení stálosti rezidence	138
6.3.1 Vybrané ukázky návaznosti sídel	138
6.3.2 Zhodnocení uvedených příkladů	147
6.4 Stavovské rozvrstvení rané šlechty z pohledu románské sakrální architektury	148
Závěr	152
Seznam pramenů a literatury	155
Prameny nevydané	155
Prameny vydané	155
Literatura	159
Internetové odkazy	185
Obrazová příloha	186
Mapová příloha	194

Seznam zkratk

AH	Archaeologia historica
ANM	Archiv Národního muzea
APh	Archiv pražského hradu
APA	Archiv pražského arcibiskupství
AR	Archeologické rozhledy
ASČ	Archeologie ve středních Čechách
AV ČR	Akademie věd České republiky
AVJČ	Archeologické výzkumy v jižních Čechách
AVM	Archiv velkopřevorství maltézského
AZČ	Archeologie západních Čech
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
č.	číslo
ČČH	Český časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
čp	číslo popisné
ČSČH	Československý časopis historický
ČSPSČ	Časopis společnosti přátel starožitností československých
ed.	editor
FN	Fontes Nissae
fol.	Folio
FHB	Folia historica Bohemica
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
GHL	Genealogické a heraldické listy
HaG	Heraldika a genealogie
HG	Historická geografie
inv. č.	inventární číslo
JSH	Jihočeský sborník historický
kn.	kniha
KNM	Knihovna Národního muzea v Praze
kol.	kolektiv

LAPNP	Literární archiv Památníku národního písemnictví
LC	Libri confirmationum
MAB	Mediaevalia archeologica Bohemica
MHB	Mediaevalia historica Bohemica
MPP	Minulostí Plzně a Plzeňska
MZK	Minulostí Západočeského kraje
NA	Národní archiv
NČAV	Nakladatelství Československé akademie věd
NKČR	Národní knihovna České republiky
NLn	Nakladatelství Lidové noviny
obr. č.	obrázek číslo
OJT	Od Ještědu k Troskám
okr.	okres
PA	Památky archeologické
PhS	Právněhistorické studie
přel.	Přeložil
PSČ	Památky středních Čech
RBM	Regesta nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
s.	strana
sign.	Signatura
SMP	Studia mediaevalia Pragensia
SOkA	Státní okresní archiv
SPFFBU	Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity
SSM	Sborník Severočeského muzea
SSPS	Sborník Společnost přátel starožitností
SÚA	Státní ústřední archiv
sv.	svazek
VKO	Vědecká knihovna v Olomouci
VSMŠ	Vlastivědný sborník Muzea Šumavy
ZČRP	Z Českého ráje a Podkrkonoší

Úvod

Zcela logickou odpovědí na otázku: „Co vedlo k vytvoření této práce?“, by mohlo být – osobní zájem autora. Není to ovšem tak jednoduché. K tomuto tématu vedla dlouhá cesta reprezentovaná předchozími pracemi autora (viz seznam literatury) a zároveň odhalení rezerv, které v této oblasti naše bádání má. Problematika rané šlechty, jejich sídel, majetků a s tím vším propojený fenomén románských tribunových kostelů, je záležitost velice komplikovaná, která zaměstnává dlouhé generace historiků. Díky tomu existuje velké množství dílčích archeologických studií z jednotlivých lokalit celých Čech, rozsáhlé historické statě, ve kterých se mezi sebou navzájem polemizující badatelé snaží odkrýt úsvit šlechty jakožto stavu, nemluvě o kulturně historických rozborech jednotlivých dochovaných staveb, nebo naopak syntézy, které se snaží zachytit obecné trendy v raně středověké architektuře. Málokdy se nám však dostane do ruky práce, která důkladně spojuje dohromady všechny aspekty, které je možno v tomto tématu sledovat, a které se tím stávají pramenem.

Motivem předkládané práce jako celku není pouze přispět do početné rodiny děl věnujících se tématu románské architektury a do ještě rozsáhlejší diskuze o počátcích nobility v Čechách. Zde je myšlenka, kromě těchto zmíněných a tak trochu i samozřejmých témat, ještě další. Jednotlivými kapitolami, které neutvářejí prvoplánovitě uzavřený celek a mohou se tak na první pohled zdát jen nesourodými dílčími studii, se jako pomyslná červená nit táhne snaha o zhodnocení a především propojení dvou významných veličin přelomu raného a vrcholného středověku – totiž šlechty a venkovských románských tribunových kostelů – v relativně vzdálených (v rámci rozlohy středověkých Čech) lokalitách, jakými jsou západní Čechy a oblasti kolem toku řeky Jizery. Na nich budou sledovány rozdíly a naopak shody, které vykreslí kulturní rámec, ve kterém se jejich zřizovatelé a uživatelé pohybovali a který zároveň utvářeli. Z těchto důvodů byly záměrně voleny vzdálenější lokality, které zdánlivě spojuje snad „jen“ to, že jimi probíhaly obchodní cesty, vedoucí ze zahraničí do Prahy. To je však věc, kterou můžeme říci prakticky o každé části Čech.

Další snaha a motiv k sepsání této práce je v pokud možno co největším interdisciplinárním pojetí celé této problematiky, což je věc, kterou z valné části v tomto tématu naší historiografie postrádáme, neboť jak nedávno napsal Josef Žemlička:

„Vždyť bytostný smysl medievistiky tkví v propojování oborů, podoborů a pracovních postupů.“¹

Zde zejména půjde o propojení kastelologie a dějin architektury s výpovědní hodnotou písemných pramenů, aby bylo dosaženo co možná nejprůkaznějších výsledků. V monografické podobě tento postup ukázkově použil Tomáš Velímský v *Pánech ze Svojšína*.²

V této práci však nepůjde jen o příklady konkrétních aplikací výzkumu na základě těchto vědních disciplín a jejich metod. Cílem je některé aspekty výzkumu kastelologie, dějin architektury a diplomatiky rozvinout i v jejich teoretické rovině, kde bude za pomoci vzorových příkladů ze západních Čech a Pojizeří poukázáno na určitá specifika majetkových poměrů rané šlechty a možnosti odhalování jejich sídel při absenci buď hmotných, nebo písemných pramenů.

Metou je tedy poodhalení a také možnosti odhalování a datace dvorcových sídel, která se při našich dosavadních znalostech pokládají za prvotní sídla šlechty, a celkově tak přispět k dějinám rané šlechty, jejímu majetkovému a rezidenčnímu zázemí.

---

¹ ŽEMLIČKA, Josef. „Právo knížete“ a „právo země“ jako pojmy staršího středověku. *Český časopis historický* (dále jen ČČH). 2015, roč. 113, č. 2, s. 303 – 345. ISSN 0862-6111.

² VELÍMSKÝ, Tomáš: *Páni ze Svojšína: rod velmožů, pánů a rytířů z povodí Mže*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (dále jen NLn), 2013. ISBN 978-80-7422-238-2 (dále jen VELÍMSKÝ, T. *Páni ze Svojšína* . . .).

1 Raná šlechta

1.1 Rané dějiny šlechty v naší moderní historiografii a metody jejich výzkumu

Pro svůj význam v dějinách středověké společnosti byla šlechta vždy v zorném poli dobových kronikářů a tím následně i moderních historiků hned za osudy členů panovnického rodu. Již František Palacký ve svých Dějinách národu českého vytkl vedle popisu politických dějin místo i genealogiím významnějších rodů a podle prvních písemně doložených příslušníků či jejich prvních predikátů jednotlivé rody pojmenoval, přičemž většina názvů se natolik ujala, že je používáme dodnes.³ Na Palackým vytvořené základy genealogií navazoval dále Martin Kolář,⁴ August Sedláček⁵ a v rámci Českých dějin i Václav Novotný,⁶ kteří tyto genealogie rozvedli a doplnili, mnohdy za pomoci většího zapojení heraldických a sfragistických památek než Palacký, který se spoléhal především na rozbor písemných pramenů. Všichni ovšem pro genealogii užívali dosud uznávané onomastické metody rozboru vlastních jmen na základě tradice opakování stejných jmen v jednotlivých rodech.⁷

K lepšímu poznání majetkové základny rané šlechty, její kolonizační činnosti, vytváření rodových dominií a podobně, následně přispěl rozvoj toponomastiky, který pomohl k přesnějšímu určení lokalit. Tyto metody užíval a značně rozvinul Josef Vítězslav Šimák, který své poznatky toponomastiky po vydání velkého množství

---

³ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, díl 1. Od pravěkosti až do roku 1253*. Praha: Erika, 1998, s. 228 – 249. ISBN 80-7190-552-6 (dále jen PALACKÝ, F. *Dějiny* . . .).

⁴ KOLÁŘ, Martin. *Nejstarší pečeti šlechty české až do roku 1300*. Tábor, 1883; Týž: Příspěvky heraldicko-genealogické. *Sborník historický vydaný na oslavu desetiletého trvání Klubu historického v Praze*. Praha, 1883, s. 104 – 109 (dále jen KOLÁŘ, M. *Příspěvky* . . .).

⁵ SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 1 – 15*. Praha 1882 – 1927 (dále jen SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl* . . .). Z jeho pozůstalosti pak vydané SEDLÁČEK, August. *Atlas erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty, sv. 1 – 5*. Ed. Vladimír Růžek. Praha, Academia, 2001 – 2003. ISBN 80-200-0933-7 (dále jen SEDLÁČEK, A. *Atlas erbů, sv.* . . .).

⁶ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny 1/4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253 – 1271)*. Praha: Jan Laichter, 1937, s. 430 – 462 (dále jen NOVOTNÝ, V. *České dějiny 1/4* . . .).

⁷ O tradicích jmen v rodech vyšší společnosti v raném a na počátku vrcholného středověku ŽEMLIČKA, Josef. *Přemyslovci: jak žili, vládli, umírali*. Praha: NLn, 2005, s. 50 – 55. ISBN 80-7106-759-8.

menších studií shrnul v Laichterových Českých dějinách.⁸ Po Šimákovi rozvinuli práci s toponomastickým materiálem především Antonín Profous⁹ a Vladimír Šmilauer,¹⁰ díky nimž se toponomastika stala základem pro rozvoj historické geografie a dějin osídlení.

Historická geografie a její metody se pak staly dalším významným přínosem pro výzkum (nejen) majetkové základny rané šlechty. U nás v tomto směru rozpracoval bádání především na teoretické úrovni z rozborů zahraniční literatury Miroslav Štěpánek¹¹ a následně jej uvedli do praxe Ivan Vávra, svými studiemi o středověkých cestách,¹² a Zdeněk Boháč, který historicko-geografické bádání obohatil o praktické využití patrocinií církevních staveb.¹³ Právě z Boháčových výzkumů některé kapitoly této práce metodologicky vycházejí.

Se snahami o poznání raných dějin spíše šlechtických jednotlivců, než se šlechtou jako stavem, se můžeme setkat v široké paletě monografií, které se věnují konkrétnímu rodu, jehož historické počátky tkví ve 12. či 13. (vzácně v 11.) století. Častou součástí těchto prací jsou kromě genealogických výstupů i rozborů majetkové základny a raných šlechtických sídel.¹⁴ Statě podobného rázu bývají součástí i takových

---

⁸ ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *České dějiny I/5. Středověká kolonizace v zemích českých*. Praha: Jan Laichter, 1938.

⁹ PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl I – 5*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd (dále jen NČAV), 1947 – 1960 (dále jen PROFOUS, A. *Místní jména . . .*).

¹⁰ ŠMILAUER, Vladimír. *Atlas místních jmen v Čechách, díl I – 2*. Praha: Místopisná komise ČSAV, 1968 – 1969 (dále jen ŠMILAUER, V. *Atlas místních jmen . . .*).

¹¹ ŠTĚPÁNEK, Miroslav. Patrocinia a středověké cesty. (Příspěvek k dějinám osídlení 4). *Československý časopis historický* (dále jen ČSČH). 1968, roč. 16, č. 4, s. 551 – 570. ISSN 0045-6187.

¹² Tyto studie I. Vávry byly vesměs publikovány v časopise *Historická geografie* (dále jen HG), viz seznam literatury.

¹³ BOHÁČ, Zdeněk. Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury. *Folia historica Bohemica* (dále jen FHB). 1979, roč. 1, s. 157 – 176. ISSN 0231-7494; Týž, Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. *ČSČH*. 1973, roč. 21, č. 3, s. 369 – 388. ISSN 0045-6187 (dále jen BOHÁČ, Z. *Patrocinia románských kostelů . . .*). Další práce Z. Boháče obdobného druhu viz seznam literatury.

¹⁴ Z dnes již velkého počtu takovýchto monografií dávají největší prostor raným dějinám šlechtických rodů (ranou dobou je zde míněna přibližně doba Přemyslovských panovníků): PAPAJÍK, David. *Švábenicové: Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*. Praha: NLn, 2009, s. 12 – 125. ISBN 978-80-7422-

monografií, kde je kladen důraz na dějiny rodu v 15. a 16. století, byť je jim z pochopitelných důvodů v takovém případě přisouzen jen menší prostor.¹⁵

Tématika počátků šlechty je nebyvale zajímavá a statě o ní jsou součástí každé syntézy, která pojednává o období vlády Přemyslovců.¹⁶ Zároveň však dosud nebyla uspokojivě a komplexně vyřešena a neustále je toto téma příležitostí k mnohdy vášnivým debatám v odborných kruzích.

1.2 Dva přístupy k poznání rané šlechty a původu jejího majetku

Již v období kmenového uspořádání v předstátním období je možné na základě hrobových nálezů pozorovat jisté sociální rozvrstvení společnosti, kdy se od ostatního obyvatelstva viditelně odděluje určitá, zpravidla „bojovnická elita“,¹⁷ což přetrvalo i v raně státním období.¹⁸

Sporné na celé záležitosti je, jestli můžeme tuto evidentně společenskou elitu nazývat šlechtou. Celý problém spočívá v tom, odkdy šlechta, chápaná jako více méně uzavřená skupina, která se opírá o svůj původ a co je hlavně důležité o dědičný a „svobodně“ držený majetek, právě svůj majetek (myšleno především pozemkový)

004-3; PLAČEK, Miroslav – FUTÁK, Peter. *Páni z Kunštátu: Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*. Praha: NLn, 2006, s. 10 – 118. ISBN 80-7106-683-4; SVOBODA, Miroslav. *Páni ze Strakonice. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*. Praha: NLn, 2010, s. 13 – 87. ISBN 978-80-7422-034-0 (dále jen SVOBODA, M. *Páni ze Strakonice . . .*); VELÍMSKÝ, Tomáš. *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*. Praha: NLn, 2002, s. 11 – 68. ISBN 80-7106-498-X (dále jen VELÍMSKÝ, T. *Hrabišici . . .*); Týž: *Páni ze Svojšína . . .*, s. 13 – 70.

¹⁵ Výběrově: FELCMAN, Ondřej – FUKALA, Radek a kol. *Poděbradové: Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*. Praha, NLn, 2008, s. 18 – 42. ISBN 978-80-7106-949-2; KOTLÁROVÁ, Simona. *Páni z Rožmitálu*. České Budějovice: Veduta, 2008, s. 10 – 16. 978-80-86829-37-1.

¹⁶ Za všechny zmiňme poslední skutečně vydařené kolektivní dílo *Přemyslovci. Budování českého státu*. Eds. Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička. Praha: NLn, 2009. ISBN 978-80-7106-352-0.

¹⁷ CHARVÁT, Petr. *Zrod českého státu 568 – 1055*. Praha: Vyšehrad, 2006, s. 23 – 25, 152, 154. 978-80-7021-845-7; nejnověji VANÍČEK, Vratislav. *Svatý Václav. Panovník a světec v raném středověku*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2014, s. 45, 83. ISBN 978-80-7432-501-4 (dále jen VANÍČEK, V. *Svatý Václav . . .*).

¹⁸ KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha: NLn, 2005, s. 33 – 40. ISBN 80-7106-175-1 (dále jen KLÁPŠTĚ, J. *Proměna . . .*); ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*. Praha: NLn, 2007, s. 37, 42 – 43, 171 – 172. ISBN 80-7106-196-4 (dále jen ŽEMLIČKA, J. *Čechy . . .*).

držela. Tento problém umocňuje nedostatek písemných pramenů a jejich výpovědní hodnota.

Díky těmto nejasnostem byla a je naše odborná veřejnost rozdělena na dva tábory, z nichž jeden vychází striktně z písemných pramenů a odmítá jakékoli konstrukce nad rámec jejich přímé výpovědi, čímž vznik „pozemkové“ šlechty klade do doby konce 12. případně do přelomu 12. a 13. století.¹⁹ Mezi nejvýznamnější zastávce tohoto směru patří Josef Žemlička, Jan Klápště, nebo již zesnulý Dušan Třeštík.

Druhá skupina naopak zastává názor o „starodávné“ (z raných dob státu či přímo z předstátní doby) držbě většího pozemkového majetku velmoži a své názory zpravidla staví na nepřímých výpovědích pramenů a interpretaci mladších pramenů retrospektivní metodou, což občas vede k ne úplně přesvědčivým konstrukcím, byť rozhodně ne vždy. Názor, že šlechta držela své majetky odedávna, byl zastáván především staršími autory, jako např. Josefem Vítězslavem Šimákem a střídme se k tomuto názoru klonil i Václav Novotný.²⁰ Ze současných historiků je to především Libor Jan a do značné míry i Vratislav Vaníček,²¹ ačkoli působení nižších složek šlechty (zejména v kolonizační

---

¹⁹ FIALA, Zdeněk. *Přemyslovské Čechy: Český stát a společnost v letech 995 – 1310*. Praha:

Nakladatelství politické literatury, 1965, s. 59. TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef. O modelech vývoje přemyslovského státu. *ČČH*. 2007, roč. 105, č. 1, s. 122 – 164. ISSN 0862-6111. Se zdůrazněním na uvolnění politických tlaků, které se měly nahromadit za autoritativní vlády Vladislava II., tuto teorii zastává rovněž ŽEMLIČKA, Josef. „Omnes Boemi.“ Od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě. *Mediaevalia historica Bohemica* (dále jen *MHB*). 1993, roč. 3, s. 111 – 133. ISSN 0862-979X; TÝŽ. Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců. *Časopis Matice moravské* (dále jen *ČMM*). 1990, roč. 109, s. 17 – 38. ISSN 0862-3384; TÝŽ. *Čechy . . .*, s. 358 (zde již zdůrazňuje kontinuální vývoj emancipace šlechty s tím, že se v letech 1172 – 1189 zrychlila); TÝŽ. K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku. *ČČH*. 2012, roč. 110, č. 2, s. 189 – 233; TÝŽ. *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha: NLn, 2011, s. 69 – 74. ISBN 978-80-7422-118-7 (dále jen ŽEMLIČKA, J. *Přemysl Otakar II. . .*). Dále je zastávce této teorie JUROK, Jiří. *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*. Nový Jičín: J. Jurok, 2000, s. 14. ISBN 80-238-6220-0.

²⁰ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny 1/2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034 – 1197)*. Praha: Jan Laichter, 1913, s. 672 – 674 (dále jen NOVOTNÝ, V. *České dějiny 1/2 . . .*). Na příkladu Markvarticů ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *Dějinné paměti okresu Mnichovohradištského. Díl I. Mnichovo Hradiště: Nákladem Okresního výboru Mnichovohradištského*, 1917, s. 15 (dále jen ŠIMÁK, J. V. *Dějinné paměti . . .*).

²¹ JAN, Libor. *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno: Matices Moravská, 2006, s. 257. ISBN 80-86488-27-6; VANÍČEK, Vratislav. *"Právo na hrad" a hradní regál – hodnocení souvislostí*

činnosti) před jejich zachycením písemnými prameny 13. a 14. století připouští ve své metodologicky cenné práci i Josef Žemlička.²²

K tomuto proudu se pak někdy hlásí i historikové, kteří se opírají spíše o archeologické prameny. Mezi takové zastánce rané existence samostatných sídel šlechty a tím vlastně i pozemkové šlechty jako takové u nás patří Antonín Hejna, který s nimi původně počítal již v 11. století a nevyklučoval jejich existenci ani v 10 století.²³ Obdobně a přece trochu jinak vidí vznik šlechty na venkově Václav Mencl, který jej nachází na počátku 11. století, kdy se podle něho po uklidnění situace přelomu 11. a 12. století ustálily i společenské poměry (ve smyslu ustálení vyšší a nižší šlechty).²⁴

Obecně vzato oba přístupy k této problematice mají své klady i zápory. Jistě je potřeba v pramenech číst „mezi řádky“, na druhou stranu je zde velké riziko vnášení nehistorických myšlenek, nebo dokonce závěrů. Proto je nejdůležitější, aby co nejintenzivněji probíhala mezi jednotlivými badateli diskuze, která pomáhá utřídit výsledky bádání jednotlivců.²⁵

Je celkem jisté (a souhlasí s tím i dejme tomu konzervativnější první skupina badatelů), že velmoži nějaký pozemkový majetek měli vždy. Problémem je, jak velký a do jaké míry jej drželi svobodně. To je jen velice těžko zodpověditelná otázka, k jejímuž vyřešení by mohlo výrazně přispět i důkladné studium románských památek, které byly obvyklými součástmi časných sídel jak panovnických rezidencí, tak právě i šlechtických dvorců v podhradích správních hradů a následně i na jejich venkovských sídlech.

---

revindikačních sporů ve 13. století v českých a alpských zemích [online]. Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej. Varšava, 2002, s. 24 – 50. Dostupné z:

<http://people.fsv.cvut.cz/~vanicvr1/studie/6studie.pdf> [cit. 2016-02-08] (dále jen VANÍČEK, V. "Právo na hrad" . . .); Týž. *Svatý Václav* . . ., s. 48.

²² ŽEMLIČKA, Josef. *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století*. Praha: Academia, 1980, s. 170 – 171 (dále jen ŽEMLIČKA, J. *Vývoj osídlení* . . .).

²³ HEJNA, Antonín. K metodice studia počátků knížecích a velmožských sídel v Čechách. *Archeologické rozhledy* (dál jen AR). 1969, roč. 21, č. 4, s. 535 – 546. ISSN 0323-1267.

²⁴ MENCL, Václav. Panské tribuny v naší románské architektuře. *Umění*. 1965, roč. 13, č. 1, s. 29 – 62. ISSN 0049-5123 (dále jen MENCL, V. *Panské tribuny* . . .).

²⁵ Jedna taková poměrně ostrá diskuze se rozhořela po vydání knihy L. Jana *Václav II. Struktury panovnické moci*, která v určité míře doznívá dodnes.

1.3 Výzkum sídel rané šlechty²⁶

Pro nedostatek písemných pramenů je v tomto případě klíčovým oborem archeologie. Ta se ale dosud povětšinou zaměřovala na významnější hradiště zřizovaná panovníky, než na drobná vesnická sídla, kterým je větší pozornost věnována až v posledních desetiletích. Jako takového průkopníka v oblasti vesnických sídel šlechty můžeme uvést Antonína Hejnu, který tomuto tématu věnoval v 50. až 80. letech minulého století značné úsilí.²⁷ Jeho první práce vyvolaly diskuzi a spíše kritiku, zejména od Miroslava Štěpánka,²⁸ který tak byl k Hejnově praktické, terénní práci jakýmsi teoretickým protipólem. Postupně se podařilo utřídit metodologii výzkumů a další Hejnovy studie lze již považovat za skutečně průkopnické, co se týče i kvality zpracování.²⁹

Následně Bořivoj Nechvátal, který v časté spolupráci s Františkem Kašičkou zaměřil svůj výzkum především na oblast Strakonicka, zejména pak na Radomyšl.³⁰

---

²⁶ Tato podkapitola je brána čistě jako úvodní. Kastelologickému pojetí celé problematiky je věnována kapitola č. 6.

²⁷ Výběrově HEJNA, Antonín. *České tvrze*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961; Týž. K metodice studia počátků knížecích a velmožských sídel v Čechách. *AR*. 1969, roč. 21, č. 4, s. 535 – 546. ISSN 0323-1267; Týž. Novější objevy románské sakrální architektury. *AR*. 1983, roč. 33, č. 6, s. 636 – 648. ISSN 0323-1267 (dále jen HEJNA, A. *Novější objevy* . . .); Týž. Venkovská opevněná sídla 10. – 13. století v Čechách. Problematika jejich studie a výsledky dosavadního výzkumu. *AR*. 1976, roč. 28, s. 279 – 290. ISSN 0323-1267 (dále jen HEJNA, A. *Venkovská opevněná sídla* . . .).

²⁸ ŠTĚPÁNEK, Miroslav. Několik poznámek ke studiu šlechtických sídel v Čechách. *ČSČH*. 1960, roč. 8, č. 3, s. 341 – 345. ISSN 0045-6187.

²⁹ Zřejmě nejzásadnější prací, kde i částečně opravuje své předchozí názory a rovněž shrnuje dosavadní literaturu k této problematice, je HEJNA, Antonín. Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby Přemyslovské v Čechách. *Památky archeologické* (dále jen *PA*). 1983, roč. 74, č. 2, s. 366 – 436. ISSN 0031-0506 (dále jen HEJNA, A. *Příspěvek* . . .).

³⁰ Výběrově NECHVÁTAL, Bořivoj. „Vampyrismus“ na pohřebišti v Radomyšli. *AR*. 1967, roč. 19, s. 478 – 489. ISSN 0323-1267; KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj. K počátkům středověké architektury v jihozápadních Čechách – Radomyšl u Strakonice. *Umění*. 1983, roč. 31, č. 3, s. 193 – 209. ISSN 0049-5123 (dále jen KAŠIČKA, F. – NECHVÁTAL, B. *K počátkům* . . .); KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj. Tvrze a hrádky na Strakonicku. Strakonice: Muzeum středního Pootaví, 1986; NECHVÁTAL, Bořivoj. Donace Bolemily, manželky Bavora ze Strakonice a nejstarší zprávy o Radomyšli. *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*. 1994, roč. 21, č. 2, s. 77 – 86. ISSN 1212-0596; NECHVÁTAL, Bořivoj – STRÁNSKÁ, Petra – SVĚTLÍK, Ivo. Radiouhlíkové datování raně

V jejich činnosti se příkladně propojuje archeologie se stavebně-historickým a historickým výzkumem, nejnověji pak i metody absolutního datování, čímž jsou jimi vydané studie opět cenné i metodologicky. Bohužel část především ranějších prací zaměřených na datování románské architektury na Strakonicku byla pod vlivem chybné premisy převzaté od Václava Mencla a v tomto směru je můžeme považovat za překonané.³¹

Nemalé úsilí na poznání sídel a rané šlechty vůbec vynakládá již mnoho let Jan Klápště, který především zhodnocuje výsledky získané z rozsáhlých archeologických výzkumů v dnes hnědouhelnou těžbou zaniklých obcích v severozápadních Čechách, kde se do celého kontextu snaží zapojit i památky románské architektury. Obdobně působí i jeho rozsahově podstatně menší průzkum v lokalitě na Hrušticí (součást Turnova okr. Semily).³²

Jako názorná ukázka propojení rozboru architektury, písemných a archeologických pramenů pro výzkum raných dějin šlechtických rodů lze považovat již v úvodu uvedenou monografii Tomáše Velímského, která do značné míry ovlivnila téma a směr této práce.³³

---

středověkého pohřebiště v Radomyšli u Strakoníc. *Archeologia historica* (dále jen *AH*). 2012, roč. 37, č. 2, s. 497 – 505. ISSN 0231-5823 (dál jen NECHVÁTAL, B. – STRÁNSKÁ, P. – SVĚTLÍK, I. *Radiouhlíkové datování . . .*).

³¹ V. Mencl považoval románskou architekturu vycházející od johanitské komendy ve Strakonících za podstatně starší a to na základě chybného přisouzení portálu kostela v Albrechticích u Sušice do podstatně starší doby. O této záležitosti SAJBT, Jiří. *Románské kostely a sídla v západních Čechách a jejich vztah k Pojizeří*. Hradec Králové, 2014. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové. Vedoucí práce František Musil, s. 137 – 138 (dále jen SAJBT, J. *Románské kostely a sídla . . .*).

³² KLÁPŠTĚ, Jan. *Paměť krajiny středověkého Mostecka*. Most: Archeologický ústav AV ČR, 1994, s. 137 – 161. ISBN 80-85115-48-4 (dále jen KLÁPŠTĚ, J. *Paměť krajiny . . .*); Týž, O počátcích města Turnova. *Praehistorica VIII – Varia archeologica*. 1981, č. 2, s. 289 – 293. ISSN 0231-5432. Nověji v regionálním kontextu Týž. Počátky Markvarticů a jejich sídelní souvislosti v Pojizeří. *AR*. 2013, roč. 65, č. 2, s. 321 – 372. ISSN 0323-1267 (dále jen KLÁPŠTĚ, J. *Počátky Markvarticů . . .*). Naposledy o výzkumech na Hrušticí SAJBT, Jiří. Románské kostely ve středním Pojizeří jako pramen k dějinám rané šlechty. *Z Českého ráje a Podkrkonoší* (dále jen *ZČRP*). 2014, sv. 27, s. 11 – 43. ISSN 1211-975X (dále jen SAJBT, J. *Románské kostely jako pramen . . .*).

³³ VELÍMSKÝ, T. *Páni ze Svojšína . . .*, s. 22 – 29. Týž rovněž o románských kostelích v *Hrabišicích . . .*, s. 44 – 51.

V poslední době můžeme považovat za nejaktivnější kolektiv archeologů působící v západních Čechách, kteří provádí četné průzkumy hradů, tvrzí i kostelů.³⁴ Jistě to není náhoda, neboť zde se nachází poměrně široká škála písemných pramenů jak pro raný středověk, tak pro pozdější dobu, které byly v předchozí době zpracovávány,³⁵ což umožňuje vítanou konfrontaci nalezených hmotných artefaktů se záznamy v písemných pramenech.

1.4 Románské venkovské kostely a raná sídla šlechty

Je třeba hned z počátku objasnit, proč zrovna jen „venkovské“. Důvodem je dochovanost. Památky románské sakrální architektury, které můžeme spojit se světskou vrchností, se dochovaly především na venkově. Ve městech, resp. v jejich předlokačních aglomeracích se mnohde románské stavby rovněž nacházely, ale po založení města byly v průběhu věků nahrazeny stavbami větších rozměrů, neboť kapacitně nevyhovovaly městskému prostředí. Naopak na vesnicích, kde bylo obyvatel méně, nebyla potřeba odstranění vesměs drobných románských kostelů a jejich

---

³⁴ Pro skutečně velký rozsah prací jen velice výběrově ČECHURA, Martin. Archeologický výzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci. *Zprávy památkové péče* (dále jen *ZPP*). 2007, roč. 67, č. 6, s. 470 – 472. ISSN 1210-5538; Týž. Opevněné kostely v Čechách. *Hláská*. 2000, roč. 11, č. 2, s. 17 – 21. ISSN:1212-4974 (dále jen ČECHURA, M. *Opevněné kostely* . . .); NOVÁČEK, Karel a kol. *Kladrubský klášter 1115 – 1421. Osídlení – architektura – artefakty*. Plzeň: Fakulta filozofická Západočeské univerzity, 2010. ISBN 978-80-87271-18-6 (dále jen NOVÁČEK, K. a kol. *Kladrubský klášter* . . .); NOVÁK, David – VAŘEKA, Pavel. Tvrze na Rokycansku. *AH*. 2012, roč. 37, č. 2, s. 445 – 459. ISSN 0231-5823; VAŘEKA, Pavel – HOLATA, Lukáš – ROŽMBERSKÝ, Petr – SCHEJBALOVÁ, Zdeňka: *Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vsí*. *AH*. 2011, roč. 36, č. 2, s. 319 – 342. ISSN 0231-5823. Z čistě kastelologické literatury potom četná díla od dvojice Milan Novobilský – Petr Rožmborský.

³⁵ ČECHURA, Jaroslav. Cisterciácké kláštery v českých zemích v době předhusitské ve světle řádových akt. *Právněhistorické studie* (dále jen *PhS*). 1984, roč. 26, s. 35 – 72. ISSN 0079-4929; Týž. Hospodářský vývoj plaského kláštera v době předhusitské. *HG*. 18, 1979, s. 233 – 305. ISSN 0323-0988; Týž. Sociální struktura Plzeňska ve 14. – 17. století a její zpracování. *Minulosti Západočeského kraje* (dále jen *MZK*). 1987, roč. 23, s. 171 – 182. ISSN 0544-3830; HOJDA, Zdeněk – PEŠEK, Jiří. Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji (na základě berního rejstříku z roku 1379). *HG*. 1979, roč. 18, s. 103 – 163. ISSN 0323-0988.

nahrazení většími až tolik akutní, ačkoli není pochyb o tom, že i zde tyto stavby nahrazovány byly.³⁶

Naši historiografii trvalo poměrně dlouho dobu, než došla k závěru, že románské kostely na vesnicích mají souvislost s ranými sídly šlechty. Ani Franz Alexander Heber, ani jeho následovník, nestor české „kastelologie“, August Sedláček o možnosti dvorce s románským kostelem neuvažují. Podle predikátů dochovaných v písemných pramenech bylo zvláště Sedláčkovi jasné, že nějaká raná sídla (obvykle je nazýval tvrzemi) byla, ale zpravidla neměl ani snahu o jejich lokalizaci, ačkoli souvislost románských emporových kostelů a sídel rané šlechty naznačil již Martin Kolář.³⁷

Více se touto myšlenkou zabýval ze stavebně-historického hlediska (dochovaných portálů v patrech věží, nebo horních částech zdí lodí) Vojtěch Birnbaum, který z pohledu kulturní historie rozvedl onu prvotní myšlenku Kolářovu.³⁸ Do ještě větší hloubky rozpracovali toto téma Rudolf Turek³⁹ a Václav Mencl.⁴⁰ Stále však byl zájem o románské památky spíše z kulturně-historického hlediska, než čistě historického. Historiky nejčastěji mátl fakt, že se při kostelích nenacházely reliktky fortifikací. Takto například odmítá Josef Vítězslav Šimák myšlenku, že by původní dvorec Markvarticů mohl být v blízkosti kostela na Hrušticí, odkud se dva členové tohoto rodu na konci 30. let 13. století píší a raději se uchyluje k hypotézám o posunutí pomístního názvu a toto sídlo (bezpochyby dvorec s kostelem) se snaží lokalizovat v místech dnešního jádra Turnova.⁴¹

---

³⁶ Důvodů pro přestavbu či přímo znovupostavení kostela mohlo být samozřejmě mnoho. Kromě nevyhovujících kapacitních rozměrů to mohla být nutnost rekonstrukce z důvodu předchozího většího poškození stavby (např. požárem), chuť šlechty učinit „zbožný dar“ církvi, nebo tu mohlo hrát roli estetické cítění vrchnosti, která chtěla svatostánek v soudobém uměleckém slohu.

³⁷ KOLÁŘ, Martin. Památky na Plzeňsku. *PA*. 1875, roč. 10, s. 247 – 262.

³⁸ BIRNBAUM, Vojtěch. Románské emporové kostely v Čechách. *Sborník k sedmdesátým narozeninám Karla B. Mádlá*. Praha: Kruh přátel, 1929, s. 49 – 60. Zdůraznil především častou existenci nezávislého vyvýšeného vstupu na emporu. Ten měl být přímo mostkem spojen s patrem paláce velmože.

³⁹ TUREK, Rudolf. K problému počátku raněfeudálních emporových kostelů u nás. *PhS*. 1965, roč. 11, s. 17 – 27. ISSN 0079-4929.

⁴⁰ MENCL, V. *Panské tribuny* . . . , s. 29 – 62.

⁴¹ ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *Příběhy města Turnova nad Jizerou. Díl I. Od založení do roku 1620*.

Turnov: Museum turnovské, 1903, s. 7 – 12. Podrobně SAJBT, J. *Románské kostely jako pramen* . . . , s. 13.

V důsledku uvědomování si poměrně četné shody míst, která nám jsou známá z predikátů druhé poloviny 12. a první poloviny 13. století a ve kterých se zároveň dochoval románský kostel (Prčice, Svojšín, Všeruby a další) či je zde důvodně předpokládán (Hrušnice), začal být postupně akceptován fakt, že raná sídla šlechty nebyvala opevňována prvky, po kterých by se dochovaly viditelné pozůstatky v terénu (příkopy, valy a už vůbec ne zděné hradby). Od toho byl jen krůček k přijetí názoru, že raná šlechta si stavěla soukromé svatyně u svých dvorců, které byly jen lehce opevněné, nebo spíše „oplocené“ (kúlovou palisádou či asi ještě častěji polským plotem), ačkoli ještě Josef Žemlička v souvislosti s užíváním predikátů poznamenává, že „ . . . od druhé poloviny 12. století [. . .] v pramenech se stále častěji objevují feudálové označující se přídomkem podle určité lokality v níž se zpravidla nacházelo i jejich sídlo. Tento poznatek se ovšem nedá zcela zevšeobecňovat, neboť i ve 13. – 14. století se řada šlechticů nazývá podle místa, v němž není po jejich sídle ani památky.“⁴² Měl pochopitelně na mysli nám stále ještě značně unikající sídla tzv. dvorcového typu, kterým zde bude věnována největší pozornost.

Samotný pojem dvorec – curia – začal v kastelologii používat Tomáš Durdík (stejně jako pojem kastelologie samotný), byť se tímto fenoménem pozdního období raného středověku zabýval jen velmi okrajově. Termín je to nebyvale výstižný, jak vyplývá i ze sémantické analýzy Josefa Macka, který zjistil, že pojem „curia“ byl ve středověku používán ve čtyřech významech – sídlo, družina (později spíše dvořané), centrum hospodářské správy a shromáždění.⁴³ Venkovské dvorce splňovaly zřejmě všechny tyto funkce. Byly sídlem svého majitele, centrem správy jeho majetků a místem shromáždění jeho družiny. Navíc zdobňující koncovka „-ec“ jej odlišuje od panovnického dvora a taktéž, byť ne na základě rozdílných velikostí, od dvora s ryze agrárním charakterem. K tomu zavedení pojmu „dvorec“ terminologicky odlišilo raně středověké venkovské sídlo šlechty od sídel mladšího středověku, pro které zůstal

---

⁴² ŽEMLIČKA, J. *Vývoj osídlení . . .*, s. 135.

⁴³ Na tuto nepublikovanou studii Josefa Macka upozornili DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan. *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 25. ISBN 978-80-7286-182-8 (dál jen DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, D. – ZELENKA, J. *Curia ducis . . .*).

pojem „tvrz“, původně používaný i pro raně středověká sídla (např. je takto označuje již zmíněný August Sedláček).

U těch několika málo případů kostelů, u kterých se dochovaly zbytky valů, a u kterých tak i starší historikové uvažovali o existenci feudálních rezidencí, nyní archeologie často zjišťuje, že byly opevňovány až dodatečně, když už sloužily jako útočiště lidí z okolí a ne již jako součást dvorce velmože (zpravidla v bouřlivých letech 1278 – 1283).⁴⁴ Když pak další archeologické vykopávky zjistily zbytky dřevěných „paláců“ při kostelích (např. v Radomyšli, Vroutku, Nudvojovicích, Týnci nad Sázavou, Chvojně),⁴⁵ spojitost sídla s církevní stavbou v její blízkosti byla poměrně jednoznačná.

Přes toto všechno je průzkumům kostelů a zejména jejich blízkého okolí stále jakoby stranou zájmu a je jim věnována jen velmi malá pozornost. Dokonce se zdá, že „usíná“ i donedávna poměrně čilý kulturně-historický výzkum románských staveb. Rozhodně, pokud se jedná o zkoumání širších kulturních souvislostí.⁴⁶ Proto až dosud lze považovat za nejkompexnější práci Anežky Merhautové,⁴⁷ v geograficky omezenějším rozsahu pak práce Jiřího Kuthana (ten s přesahem do raně gotického období)⁴⁸ a trojice Václav Mencl, Kateřina Benešová, Helena Soukupová.⁴⁹ Naposledy

---

⁴⁴ ČECHURA, M. *Opevněné kostely* . . . , s. 17 – 21.

⁴⁵ NECHVÁTAL, B. – STRÁNSKÁ, P. – SVĚTLÍK, I. *Radiouhlíkové datování* . . . , s. 497 – 505; HEJNA, A. *Venkovská opevněná sídla* . . . , s. 279 – 290; Týž. *Příspěvek* . . . , s. 366 – 436; VELÍMSKÝ, T. *Hrabišici* . . . , s. 48; PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologický výzkum románského kostela v Turnově-Nudvojovicích. *ZČRP*, 2003, sv. 16, s. 205 – 237. ISSN 1211-975X.

⁴⁶ Pokud nějaký výzkum románských staveb probíhá, omezuje se na jednotlivé stavby či dokonce jen jejich části. BORSKÝ, Pavel. Kostel sv. Jana Křtitele v Urbanově u Telče. *Průzkumy památek* (dál jen *PrP*). 2009, roč. 16, č. 2, s. 139 – 148. ISSN 1212-1487; VARHANÍK, Jiří. K vzájemnému vztahu západní věže a lodi románských podélných kostelů. *AH*. 2012, roč. 37, č. 2, s. 507 – 512. ISSN 0231-5823; VARHANÍK, Jiří – NOLL, Jindřich. Kostel sv. Jiljí v Heřmani. *PrP*. 1997, roč. 4, č. 1, s. 27 – 38. ISSN 1212-1487.

⁴⁷ MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha: Academia, 1971 (dále jen MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Raně středověká* . . .).

⁴⁸ KUTHAN, Jiří. Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. *Umění*. 1971, roč. 19, č. 6, s. 564 – 576. ISSN 0049-5123 (dále jen KUTHAN, J. *Středověká architektura* . . .).
V monografické podobě KUTHAN, Jiří. *Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století*. České Budějovice: Růže, 1977.

se o něco podobného, ovšem v ještě geograficky i tematicky omezenější formě, pokusil kolektiv autorů pod vedením Karla Nováčka.⁵⁰

Je možné, že ani nikdy nebude s určitostí známo, jestli existence církevní stavby na velmožských dvorcích byla naprostým pravidlem. Již dnes ale lze říci, že to byl jev častý a z toho můžeme vycházet v hledání dosud neznámých sídel, jejich výzkumech a datování, což je i výchozí bod této práce.

---

⁴⁹ MENCL, Václav – BENEŠOVÁ, Kateřina – SOUKUPOVÁ, Helena. *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1978 (dále jen MENCL, V. – BENEŠOVÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H. *Předrománská . . .*).

⁵⁰ NOVÁČEK, K. a kol.: *Kladrubský klášter . . .*, s. 147 – 182, v němž do značné míry navazovali na práci DITTRICH, Tomáš. Románské stavby z okruhu kladrubského kláštera. *Umění*. 1980, roč. 28, č. 2, s. 129–139. ISSN 0049-5123.

2 Pozdně románský sloh jako historický pramen

V této kapitole se podíváme poněkud podrobněji na pozdně románský sloh, přičemž budeme vycházet z oblastí daných názvem práce, ale pro širší nadhled a lepší porozumění se podíváme na celou republiku, neboť pozdní období románského slohu u nás představuje bezpochyby vrchol výstavby kostelů na venkovských dvorcích šlechty, co do jejich počtu a to i přes to, že zejména nejvyšší a nejbohatší osoby společnosti již tento způsob bydlení pomalu opouštějí a začínají si stavět sídla vrcholně středověkého typu (o tomto přechodu blíže kap. č. 6). Je to tedy téma v této souvislosti nad míru důležité, a proto mu zde bude věnováno více pozornosti.

Pozdně románské kostely se díky své četnosti stávají častým, ale zejména nejhmatatelnějším a nejkonkrétnějším dokladem dvorcových sídel šlechty první poloviny 13. století. Z tohoto důvodu si jistě zaslouží naši hlubší pozornost, neboť právě podrobnější poznání těchto památek nám může poskytnout konkrétnější obraz sídel, jichž byly součástí, ale i obecně celé této vrstvy společnosti, která je v tak hojném počtu stavěla. Níže uváděný rozbor by tedy měl sloužit jako jakási pomůcka pro lepší datování pozdně románských kostelů a tím i šlechtických sídel, kterých byly kdysi součástí.

2.1 Tzv. Vinecká skupina kostelů

Vinecká skupina kostelů je uměle vytvořený okruh výrazných pozdně románských venkovských sakrálních staveb, které se vyznačují vzájemnou podobností. Základem se stala podobnost⁵¹ kostela sv. Mikuláše ve Vinci (okr. Mladá Boleslav) a rovněž sv. Mikuláše v Potvorově (okr. Plzeň-sever),⁵² která neunikla pozornosti badatelů již v 19. století⁵³ a postupně k této dvojici byly přidávány další stavby – kostel sv. Jakuba ve Vroutku (okr. Louny), Stětí sv. Jana Křtitele v Libčevsi (okr. Louny), sv.

---

⁵¹ O kostelích ve Vinci a Potvorově podrobně SAJBT, Jiří. *Románské kostely v Pojizeří*. Hradec Králové, 2012. Bakalářská práce. Fakulta filozofická Univerzity Hradec Králové. Vedoucí práce František Musil, s. 47 – 76 (dále jen SAJBT, J. *Románské kostely* . . .).

⁵² Obr. č. 5 a 6.

⁵³ BRANIŠ, Josef. *Dějiny středověkého umění v Čechách, díl I*. Praha: Höfer a Klouček, 1892, s. 44.

Vavřince v Kostomlatech pod Milešovkou (okr. Teplice) a Pozdvížení svatého kříže v Údlících (okr. Chomutov), až byla vytvořena tzv. Vinecká, resp. Severočeská skupina.⁵⁴

Přes všechny nesnáze s identifikací této skupiny spojené byl posléze odbornou veřejností přijat názor zastávaný původně Anežkou Merhautovou, že hlavní kulturní vliv na tuto skupinu měla stavební činnost v Chebu reprezentovaná císařskou falcí a následnou výstavbou kostela sv. Mikuláše a sv. Alžběty,⁵⁵ ačkoli se objevují i nikoli bezpředmětné názory na vliv osecké stavební huti.⁵⁶ Nelze ovšem pominout ani zjevnou inspiraci Saskem, zdůrazňovanou především staršími autory.⁵⁷ Například klášterní bazilika v Doksanech, jejíž tvarosloví má rovněž obdobné znaky jako kostely Vineckého okruhu (viz níže), nese výrazné slohové podobnosti se saským Quedlinburgem.

Skutečně zřejmě došlo k tomu, že se na našem území oba směry kulturních vlivů – bavorský a saský – spojily v jednotné řešení. Vždyť vzájemná poloha Čech spolu s Bavorskem a Saskem to přímo nabízí. Saský proud se odrazil především v dispozičním řešení vineckého a potvorovského kostela (s určitou pravděpodobností i v Kostomlatech pod Milešovkou), a to v jejich západní části v podobě věže, která zaujímala celou šíři lodi (do dnešních dnů se bohužel nedochovala ani u jednoho z nich)

---

⁵⁴ BIRNBAUM, Vojtěch. *Dějepis výtvarného umění v Čechách*. Praha: SVÚ Mánes, 1931, s. 40 (dále jen BIRNBAUM, V. *Dějepis* . . .); LÍBAL, Dobroslav. O skupině českých pozdně románských kostelů. *Cestami umění: sborník prací k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějčka*. Eds. Oldřich Jakub BLAŽÍČEK – Jan KVĚT. Praha: Melantrich, 1949, s. 59 (dále jen LÍBAL, D. *O skupině* . . .).

⁵⁵ MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. Cizí podněty a domácí tradice v románské architektuře severozápadních Čech. *Umění*. 1959, roč. 7, č. 3, s. 228 – 253. ISSN 0049-5123 (dále jen MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Cizí podněty* . . .); Týž. *Raně středověká* . . ., s. 44 – 47; MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. Praha: Odeon, 1983, s. 262 – 263 (dále jen MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D. *Románské umění* . . .).

⁵⁶ BENEŠOVÁ, Klára a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české: Architektura*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009, s. 52, 54 – 56, 59. ISBN 978-80-7432-000-2 (dále jen BENEŠOVÁ, K. a kol. *Velké dějiny: Architektura* . . .).

⁵⁷ BIRNBAUM, V. *Dějepis* . . ., s. 40; LÍBAL, Dobroslav. Anežka Merhautová. Raně středověká architektura v Čechách. *Umění*. 1974, roč. 22, č. 2, s. 163. ISSN 0049-5123.

a do níž byla vložena tribuna, v lodi podepřená mohutným pilířem.⁵⁸ Naproti tomu bavorský směr se nám tu projevuje nejvíce v ornamentální výzdobě – pletence a rozviliny, které nacházíme např. na knižních malbách bavorské nebo na ní navazující produkce.⁵⁹

Z celé výše uvedené skupiny kostelů si jsou vinecký a potvorovský opravdu nejpodobnější. Spojují je jak dekorativní motivy, obdobná dispozice (kromě ukončení presbytáře a celkové délky lodi), žebrové zaklenutí chórů i patrocinium svatého Mikuláše, které rovněž zřetelně ukazuje na Cheb.

Jisté rozdíly však přeci jen nacházíme. Kromě samotné velikosti, která mohla být dána preferencí i finančními možnostmi stavebníků, je to zejména ornamentální výzdoba. Ve Vinci převládají na hlavicích přípor vegetabilní pletence a jen z menší části a vždy odděleně od vegetabilních jsou vyobrazeny geometrické ornamenty. V Potvorově máme pletence byť stejných tvarů, ale tvořených pouze pásky a nikoliv stvoly stylizovaných rostlin. Navíc zde jsou pletence tvořeny i geometrickými motivy, což ve Vinci nenalezneme. Část geometrické ornamentální výzdoby těchto kostelů (především hvězdice a růžice ohraničené kruhy či čtverci) je podobná některým dlaždicím a reliéfní desce ze strahovského kláštera. V případě tvarů a vlastně samotné existence pletenců je možné souhlasit s názorem Václava Mencla, že se jedná o pozůstatek módy 11. století (Kodex vyšehradský).⁶⁰ Pokud se neomezíme jen na český prostor, ale rozšíříme svůj záběr na latinský kulturní okruh, můžeme tento časový údaj jednoho z našich největších znalců středověké architektury posunout ještě více nazpět, neboť obdobné tvary nacházíme např. i v Book of Kells z 8. století. Obliba těchto motivů byla skutečně silná a dlouhotrvající a k nám se v románské době dostávaly hlavně v podobě knižních maleb bavorských skriptorií.⁶¹

Určitým možným vysvětlením, proč v Potvorově jsou pletence pouze páskové a ve Vinci vegetabilní, je jejich rozdílné stáří. Potvorovský kostel je oproti vineckému

---

⁵⁸ Věž v šíři lodi je patrně transformací tzv. westwerků (oblíbených v německých oblastech u bazilik již od otonského období) na menší stavby. U ostatních staveb Vinecké skupiny se v půdorysných řešeních zřejmě odrážejí domácí tradice.

⁵⁹ O tom podrobně SAJBT, J. *Románské kostely . . .*, s. 73 – 79.

⁶⁰ MENCL, Václav. Románské a gotické hlavice jako prostředek k datování české architektury. *ZPP*. 1950, roč. 10, č. 1, s. 4. ISSN 1210-5538 (dále jen MENCL, V. *Románské a gotické hlavice . . .*).

⁶¹ SAJBT, J. *Románské kostely . . .*, s. 74 – 75.

starší (soudě podle pokročilosti presbytáře), byť jistě ne o moc. Vinecké rostlinné motivy zřejmě již předznamenávají nástup gotiky, která (zvláště raná) měla rostlinné vzory ve velké oblibě a geometrické byly za jejího vlivu takřka opuštěny.

2.2 Společné prvky staveb jako pramen k přesnějšímu datování, aneb je vůbec něco jako „Vinecká“ skupina kostelů?

Na společném kulturním původu kostelů, jak již bylo řečeno, se historiografie až na výjimky poměrně shoduje. Rozpory však stále panují v datování Vinecké skupiny kostelů. V nejrůznějších dnes používaných publikacích se můžeme dočíst časová zařazení z průběhu celé první poloviny 13. století. Od dvojice Anežka Merhautová – Dušan Třeštík, kteří potvorovský kostel v návaznosti na první písemnou zmínku o této lokalitě⁶² kladou již do doby kolem roku 1200,⁶³ přes Tomáše Velímského, který ve spojitosti s vruteckým kostelem a zároveň na základě podrobného rozpracování držby potvorovského majetku stavbu datuje před konec první čtvrtiny 13. století,⁶⁴ až po Dobroslava Líbala, který vznik celé Vinecké skupiny analogicky odvozuje od výstavby východní části dómu v Bamberku a tím ji klade do 40. a 50. let 13. století.⁶⁵

Jak tedy tento rozpor vyřešit? Zkusme si pro začátek nejprve shrnout architektonické prvky a dekorativní motivy, které tuto skupinu charakterizují:

- 1) Výrazná profilace – jednotlivé články členící venkovní fasádu, a to jak obloučkové vlysy (rovně, nebo oble zakončené), liseny, případně sokly, již nejsou tvořeny jen hmotou obdélníkového průřezu jako v předchozím vrcholně románském období, ale jejich hrany tvoří soustavy lamel, výžlabků a oblounů.

---

⁶² V roce 1204 se uvádí Agnes (Anežka), vdova po Kunovi z Potvorova – *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále jen *CDB*) II. (1198 – 1230). Ed. Gustav Friedrich. Pragae, 1912, č. 48, s. 44. Oba jsou uváděni avšak ještě bez predikátu již v roce 1193 – *CDB* I, č. 342, s. 309.

⁶³ MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D. *Románské umění . . .*, s. 248 – 249, 252, 262 – 263. Toto tvrzení si však následně sami vyvracejí jiným (a nutno dodat, že relevantním), že kostel v Chebu, ze kterého má kostel v Potvorově i další vycházet, je z let 1210 – 1220 – Tamtéž, s. 250 – 251.

⁶⁴ VELÍMSKÝ, T. *Hrabišici . . .*, s. 44 – 48. Obdobně mezi léta 1220 – 1230 datují též kostel MENCL, V. – BENEŠOVÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H. *Předrománská . . .*, s. 51. V. Mencl v této kolektivní práci přehodnotil své starší závěry, kde kostely v Potvorově a Vinci kladl k roku 1240 – MENCL, V. *Románské a gotické hlavice . . .*, s. 4.

⁶⁵ LÍBAL, D. *O skupině . . .*, s. 59.

Taktéž pravouhlé hrany pilířů a ostění portálů bývají ještě „zjemněny“ a obohaceny drobným ústupkem, do kterého je vložen prut zakončený zobákem (drápem).

- 2) Vstupní portály – vyskytují se s tympanonem i bez něho a zpravidla působí širokým dojmem. Jejich ostění je členěno ústupky, do kterých jsou vkládány polosloupky či třičtvrtěsloupky (v pokročilejším ztvárnění sloupky) opatřené patkami s drápkou a kubickými hlavicemi (v pokročilejší fázi se blíží ke kalichovému tvaru). Stejně tak jsou členěny ostění okenních otvorů, kde však jsou sloupky nahrazeny pruty zakončenými drápkou (obdobně jako v hranách pilířů).
- 3) Tvary okenních otvorů – kromě tradičních tvarů v podobě půlkruhem zakončeného obdélníkového otvoru se začínají vyskytovat okna rozetového tvaru, které patrně vznikly zvětšením drobných kruhových okének sloužících zpravidla k osvětlení interiérů věží,⁶⁶ výjimečně i lodí, které nacházíme na sakrálních stavbách z období vlády Vladislava II.
- 4) Počátky klenebního systému – v četných případech se nacházejí počátky zaklenutí vnitřních prostor pomocí klenebních žeber, tedy prvků, které předznamenávají příchod gotického slohu, kde byl tento prvek teprve rozveden a uplatňován v širším měřítku. V pozdně románském slohu jsou to teprve jeho technické počátky, kdy klenební žebra jsou velice hmotná a bez výraznější profilace (paradoxně oproti jiným kamenickým prvkům). Z tohoto důvodu se žebrová klenba v této době aplikovala spíše na menších prostorách (hlavně v presbytářích).
- 5) Kamenické dekorativní motivy – nacházíme tu bohatou paletu tvarů, kdy mezi nejčastější patří palmetový vzor (hlavně trojlistý či pětistý), bobule na ostěních otvorů, pletencové motivy (zpravidla geometrické nebo vegetabilní) a častý je rovněž motiv obloučkového vlysu (orámování tympanonů, do obloučku zakončené spodní části samotných obloučkových vlysu v podřímí, nebo dokonce archivolt).⁶⁷

---

⁶⁶ Obr. č. 9b a 9c.

⁶⁷ Obr. č. 8b a 9c.

- 6) Netypická věž, nebo její umístění – tento znak není rozhodně pravidlem, ale je názorným faktem, že oproti vrcholné fázi románského slohu, kde věž byla takřka vždy stavěna v ose západní zdi lodi (pokud kostel byl opatřen věží) a byla vždy užší než loď, tak v pozdním období románského slohu se hledají jiná umístění či jsou stavěny věže, které mají stejnou šířku jako sama loď. V případě Vinecké skupiny se jedná o Potvorov a Vinec. V Kostomlatech p. M. byla věž pouze o málo užší, ale myšlenka stavitele byla nejspíš obdobná jako v předchozích dvou případech.

Všechny tyto prvky plně obsahují pouze kostely ve Vinci a Potvorově. Další čtyři kostely přisuzované k Vinecké skupině nesou shodné prvky, ne však ve stejném množství. Všechny se od Vince a Potvorova liší patrociniem, což by nebylo tak zásadní jako to, že všechny se liší celkovou dispozicí.⁶⁸ Někde chybí doklady o klenebním systému (Vroutek, Libčeves, Údlice), někde chybí některý z typických dekorativních prvků – bobule (Vroutek, Údlice, Libčeves), obloučky v ostění portálů či oken (Údlice, Vroutek) či palmety (Vroutek, Želkovice, Kostomlaty pod Milešovkou). V některých případech může být absence určitých prvků způsobena nekompletním zachováním staveb (z údlického kostela se dochovala pouze apsida, v Libčevsi a v Kostomlatech pod Milešovkou se zase nedochovalo ukončení presbytáře), tudíž jediné, co lze na základě zachovalosti a množství společných prvků usuzovat, je, že vroutecký kostel je z celé probírané šestice zřejmě nejstarší. Časový rozdíl však nebude nikterak velký.

2.2.1 Další podobné stavby

Oprostíme-li se od „uzavřené“ skupiny kostelů severozápadních Čech, jak také bývá Vinecká skupina nazývána, najdeme stejné dekorativní motivy i na dalších stavbách. Když ještě zůstaneme v oblasti, kam jsou lokalizovány tradiční zástupci Vinecké skupiny, můžeme k výše zmiňované šestici připočítat i zaniklý kostel sv. Petra a Pavla v Novém Sedle nad Bílinou (okr. Chomutov), jehož portál byl tvořen ústupky s

---

⁶⁸ Na základě dochovaného zbytku schodiště v síle zdi kostela v Kostomlatech pod Milešovkou je možné, že zde tribuna byla věžová obdobně jako ve Vinci a Potvorově. Pokud je tato úvaha správná, pak se tato stavba svou podobou nejvíce přibližuje dvojici Vinec-Potvorov.

vloženými sloupky a jeho archivolty byly zdobeny bobulemi.⁶⁹ V témže okrese se nachází několikrát přestavovaný a původně drobný kostel sv. Vavřince v obci Želina, který je zbudovaná z mohutných kvádrů a podřímsí jeho apsidy je zdobeno obloučkovým vlysem, které má výraznou profilaci. Více detailů se zde přes všechny přestavby bohužel nedochovalo.

Další ze zástupců v severozápadních Čechách je rotunda v Želkovicích (okr. Louny) s opět výrazně profilovaným obloučkovým vlysem pod korunní římsou a zazděným vstupním portálem bez tympanonu, jehož obvod je zdoben obloučky a bobulemi. Jako posledního z této lokality je do celkového výčtu možné přidat kostel Zvěstování Panny Marie v Duchcově (okr. Teplice), kde bylo přes silné barokní přestavby zjištěno křížové zaklenutí lodi s raným žebrovým systémem na válcových příporách. Ty byly vloženy i do vítězného oblouku (jako ve Vinci), který odděloval kněžiště ukončené apsidou. Stavba je kladena do konce 20., případně do průběhu 30. let 13. století a je přisuzována Hraběšicům, obdobně jako kostel ve Vroutku a v Kostomlatech pod Milešovkou.⁷⁰

Když se posuneme na jih od „lokality Vinecké skupiny“, nalézáme stejné ozdobné motivy, které jsme popsali jako určující pro tento okruh staveb, na kostele sv. Víta v Srbicích (okr. Domažlice), který zdobí palmetové motivy, archivolty jižního portálu jsou ohraničeny profilovaným obloučkovým vlysem a jeho pravoúhlý presbytář je opatřen žebrovou klenbou. Dále nemůžeme opomenout na východ odtud položené Strakonice s hradem Bavorů a komendou johanitského řádu, ve které nacházíme rozetové okno zdobené bobulemi a portál z ambitu do kapitulní síně se sloupky v pravoúhlém ústupku.⁷¹ Tato stavební etapa je na základě historických okolností kladena do doby kolem roku 1225, resp. mezi léta 1220 – 1235.⁷² Rovněž k tomuto

---

⁶⁹ ČECHURA, Martin. *Zaniklé kostely Čech*. Praha: Libri, 2012, s. 167. ISBN 978-80-7277-507-1.

⁷⁰ BENEŠOVÁ, K. a kol. *Velké dějiny: Architektura . . .*, s. 52.

⁷¹ Časově je tato etapa výstavby strakonického hradu kladena do období kolem roku 1230 – MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D. *Románské umění . . .*, s. 226, 244.

⁷² VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1998, s. 644 – 646. ISBN 80-85983-17-6 (dále jen VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D.: *Encyklopedie . . .*); POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech, díl 3. P – Š*. Praha: Academia, 1980, s. 430 – 435 (dále jen POCHE, E. *Umělecké památky, díl . . .*). Za mylnou, avšak v naší literatuře

uměleckému směru můžeme započítat velkou část staveb tradičně přičítaných k tzv. Strakonickému stavebnímu okruhu – kostel sv. Martina v Chelčicích (okr. Strakonice), sv. Petra a Pavla ve Volenicích (okr. Strakonice), sv. Václava v Bukovníku (okr. Klatovy),⁷³ které nesou stejné motivy (v první řadě bohatě profilované portály zdobené bobulemi).

Z dalších staveb to jsou kostely s portály obdobného stylu jaké nacházíme ve Vinci či Potvorově. V Dobrši (okr. Strakonice) najdeme rovnou dvě stavby – kostel Zvěstování Panny Marie a hned v jeho sousedství kostel sv. Jana a Pavla. U obou zdobí obloučkový vlys hladké tympanony jejich portálů a je to zároveň zajímavý doklad nepříteli častého jevu dvou románských kostelů v jedné obci.

Následně můžeme mezi stavby s obdobnými portály zahrnout i kostel sv. Bartoloměje v Kvášňovicích (okr. Klatovy), sv. Havla v Poříčí nad Sázavou (okr. Benešov),⁷⁴ ale patří mezi ně i kostel sv. Víta v Zahrádce (okr. Havlíčkův Brod), jehož portál je mírně pokročilého ztvárnění, kde sloupy jsou nahrazeny pruty a jejich hlavice prstenci (o této etapě viz níže), avšak provedení tympanonu, byť je ovlivněn tvarovými tradicemi východní části středních Čech (z nich je to především trojúhelný vlys v orámování, který můžeme vidět i na portálu již zmiňovaného kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou okr. Benešov a zřejmě jen o málo staršího kostela sv. Václava v Hrusicích okr. Praha-východ), rozhodně odkazuje na námi probíraný architektonický směr. Dále portál kostela Nanebevzetí Panny Marie v Libčanech (okr. Hradec Králové) je svým tvaroslovím shodný s portály Vinecké skupiny, přičemž další výzkumy na této stavbě přinesly poznatky i o profilovaných lisenách vycházejících z výrazného soklu lodi i zaniklé apsidy.⁷⁵

V neposlední řadě se do celého seznamu svou profilací lisen, počátky klenebního systému a hmotovým ztvárněním věže (ve stejné šíři jako je šíře lodi, stejně

---

stále přežívající, je třeba pokládat Menclovu dataci výstavby strakonického hradu v období poslední čtvrtiny 12. století (viz s. 20, pozn. 31).

⁷³ O strakonickém okruhu staveb podrobně KUTHAN, J. *Středověká architektura . . .*, s. 564 – 576.

⁷⁴ Obr. č. 10c.

⁷⁵ SVOBODOVÁ, Jitka. Nálezy v areálu kostela Nanebevzetí Panny Marie v Libčanech (okr. Hradec Králové). *PrP.* 1995, roč. 2, č. 1, s. 82 – 83. ISSN 1212-1487. Podrobně o této stavbě s datováním těsně před rok 1220 HYLMAROVÁ, Jana. *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Libčevsi*. Brno, 2007. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Vedoucí práce Jiří Kroupa.

jako ve Vinci a Potovorově) řadí kostel sv. Bartoloměje v Kyjích (Praha 14),⁷⁶ který je připisován pražskému biskupu Janu II. (episkopát v letech 1226 – 1236). Podle profilace oken, kde drápek prutu vloženého do ostění zdobí palmetka, můžeme do výčtu přiřadit i kostel sv. Jiljí ve Švihově (okr. Klatovy), resp. jeho jižní přístavbu (zbytek kostela je patrně z konce 12. století).⁷⁷ Jeho zadní část zřejmě rovněž byla věžovitého ztvárnění obdobně jako v Potvorově a ve Vinci.⁷⁸ Stejně tak je na tom i kostel v Záboří u Blatné. V obou případech se zde dochovaly zbytky schodišť v síle zdí původních věží. Bohužel pro nedostatek architektonických detailů můžeme zábořský kostel datovat pouze rámcově do průběhu pozdně románského slohu, nikoli konkrétněji.

Nemusíme však zůstat jen v Čechách, abychom našli památky tohoto druhu. Rovněž na Moravě se můžeme setkat s díly stejného typu. Portály kostelů v Měříně (okr. Žďár nad Sázavou) a Hulíně (okr. Kroměříž), jež jsou tvarově jen lehce pokročilejší, kdy jejich hlavice sloupů vložených do pravoúhlých ústupků mají mírný náběh na kalichový tvar (zvláště měřínský kostel). Celkovým ztvárněním však tento umělecký směr nezaprou. Rovněž portál kostela Všech svatých v Újezdu u Černé Hory (okr. Blansko), kde se sice nedochovaly sloupy v pravoúhlých ústupcích, které však mají ve svých hranách výžlabek s prutem zakončený zobákem a jeho tympanon s křížem je lemován hrubým obloučkovým vlysem, čímž se opět řadí mezi probírané druhy staveb. Tympanon obdobného vzezření, avšak druhotně osazený, se nachází spolu s opět druhotně osazeným bohatě profilovaným, půlkruhově zaklenutým portálem i na kostele sv. Mikuláše v Deblíně (okr. Brno-venkov). Oba portály a tympanony (v Újezdu a v Deblíně) mají silně rustikální charakter. Tvaroslovím ale do tohoto uměleckého proudu zapadají.

Kromě venkovských kostelů zakládaných většinou šlechtou můžeme nalézt obdobné dekorativní prvky i na klášterních stavbách nepanovnického i panovnického založení. Z přestavby kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, která probíhala ve 20. letech 13. století,⁷⁹ se dochoval trojdílný reliéf v podobě sedící Panny Marie s Ježíškem na

---

⁷⁶ Obr. č. 4.

⁷⁷ Obr. č. 8a.

⁷⁸ MENCL, V. *Panské tribuny* . . . , s. 42

⁷⁹ KUTHAN, Jiří. Dvorské umění: nástup a rozkvět gotiky. *Přemyslovci. Budování českého státu*. Eds. Petr, Sommer – Dušan, Třeštík – Josef, Žemlička. Praha: NLn, 2009, s. 451 – 475. ISBN 978-80-7106-

klíně a panovnické rodiny jako donátorů (Přemysla Otakara I., jeho setry, abatyše Anežky a patrně Berty, abatyše kláštera sv. Jiří z období jeho výstavby po vyhoření v roce 1142),⁸⁰ jehož archivolty zdobí obdobný palmetový vzor, jako nalezneme na podokapních římsách presbytáře vineckého a údlického kostela (na nich je jen rustikálněji pojatý). Navíc portál u kaple svaté Ludmily, jenž je rovněž z této přestavby, je bohatě zdoben bobulemi. A nemusíme chodit daleko, jen do „podhradí“ na Staré Město pražské do Anežského kláštera, abychom našli další příklad. V jeho původní kapli Panny Marie, která patří k nejstarším částem klášterního komplexu vůbec, nacházíme na několika hlavicích klenebních přípor téměř stejné (jen plastičtěji vyvedené) tvary listů a úponků jako na hlavicích polosloupů ve Vinci. Téměř tytéž vzory, které navíc vytvářejí složité pletence (na rozdíl od kaple Panny Marie, kde je jejich ztvárnění téměř nepropletené), nacházíme taktéž na jedné z hlavic klenebních přípor v sousedním kostele sv. Františka.

Typově prakticky shodný s portály ve Vinci a Potvorově je také portál z transeptu klášterní baziliky do křížové chodby v klášteře v Oseku, který byl vysvěcen v roce 1228.⁸¹ Tamtéž se nachází i rozetové okno z téže stavební etapy.

Pro další příklad můžeme opět zůstat v severozápadních Čechách. Klášterní bazilika premonstrátek v Doksanech dostavěná neznámo přesně kdy po roce 1200 (zřejmě ale před rokem 1220),⁸² nese rovněž velkou škálu prvků shodných s Vineckou skupinou a dalšími zde zmiňovanými stavbami. Předně je to profilace okna apsidy severní boční lodi a rovněž relikv původního vstupního portálu má obdobný stavební charakter (patrně mírně ranější). Dále pak je to celá podoba západní krypty, kde sloupy s atickými patkami opatřenými drápky nesou kubické hlavice zdobené palmetami

---

352-0. Mezi roky 1220 – 1228 řadí tuto přestavbu MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D. *Románské umění . . .*, s. 229.

⁸⁰ VLČEK, Pavel a kol. *Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany*. Praha: Academia, 2000, s. 25. ISBN 80-200-0832-2.

⁸¹ KUTHAN, Jiří. *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby*. Praha: Academia, 1983, s. 28. Samotný portál bývá kladen před rok 1221 – MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D.: *Románské umění . . .*, s. 226.

⁸² RADOVÁ – ŠTIKOVÁ, Milada. Románská stavební huť v Doksanech, část I. Architektura okruhu kláštera doksanského. *Umění*. 1957, roč. 5, č. 3, s. 201 – 209. ISSN 0049-5123 (dále jen RADOVÁ – ŠTIKOVÁ, M.: *Románská stavební huť . . .*).

(nutno říci, že podstatně lépe umělecky a řemeslně vyvedenými, než na většině venkovských kostelů, což však lze očekávat). Z nich se potom zdvihající mohutné hranolové meziklenební pasy, které se sbíhají do středu k mohutným podsaditým pilířům po stranách opatřených polosloupy.

Z dalších klášterních staveb v Čechách, které můžeme směle označit jako představitele probíraného uměleckého směru, je bazilika premonstrátského kláštera v Teplé, jejíž dostavba (svěcení) je datována k roku 1232.⁸³ Tvarová podobnost jejích architektonických prvků je i po mnohých přestavbách, které prodělala, velice nápadná (např. profilace i celkový tvar lisen a obloučkového vlysu se zaoblenou spodní hranou je stejný, jako u kostela v Potvorově). Za dílem pokročilejší Teplou oproti Potvorovu činí více gotizačních prvků, které ale ne vždy jsou původní (částečně mají původ v gotických a puristických přestavbách).

Ani v příkladech klášterních staveb nezůstává Morava pozadu za Čechami. Nejreprezentativnější je v tomto směru bazilika sv. Prokopa v Třebíči, jejíž výstavba je kladena do prvních čtyř desetiletí 13. století.⁸⁴ Na ní pak můžeme vidět prakticky úplně všechny výše vyčtené prvky, kterými jsou charakterizovány stavby vinecké skupiny, a to v jejich nejčistší podobě. Pouze hlavice sloupků jsou zde již pokročilejší – kalichové.⁸⁵ Dále tu máme klášter Louka, jehož krypta dokončená v letech 1215 – 1220⁸⁶ nejvíce ukazuje na (nejen) západočeské kostely ztvárněním hlavic některých osmibokých pilířů v kryptě (osmiboký pilíř místo klasického válcového sloupku je rovněž použit i v severním sdruženém okénku původní věžové tribuny ve Vinci). Ambit je však již pozdější (patrně 30. léta 13. století). Tvaroslovím hlavic přípor se hlásí do pozdní fáze a je u nich velká podoba s Třebíčí.

V premonstrátském klášteře v Brně-Zábrdovicích se na původním kostele sv. Kunhuty, ze kterého zbyla loď a věž, dochovala dvě zazděná okna s výraznou profilací

---

⁸³ Při této slavnostní příležitosti byly králem Václavem I. vydány klášteru dvě listiny – *CDB III/1*, č. 20, s. 18 – 19; č. 21, s. 19 – 20.

⁸⁴ Pouze hlavní portál bývá kladen do doby po roce 1242 – MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D. *Románské umění . . .*, s. 232 – 235, 242, ale patrně bude z téže fáze jako zbytek stavby.

⁸⁵ Obr. č. 7a, 7b.

⁸⁶ MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D. *Románské umění . . .*, s. 230 – 231, 245.

ostění. Pruty, které tyto okna zdobí, jsou zakončeny výraznými drápkou či v tomto případě lépe řečeno zobáky. Kostel byl dokončen zřejmě nedlouho po roce 1210.⁸⁷

Nakonec z moravských klášterů zmiňme Velehrad, kde hlavní apsida jeho konventního chrámu svěceného v roce 1228⁸⁸ má bohatě profilovaný obloučkový vlys a liseny zde jsou obdobně jako ve Vinci nahrazeny polosloupky zakončenými hlavicemi s vegetabilními motivy. Hlavice však opět nejsou ryze kubické, ale mají již náběh na kalichový tvar. Jistou souvislost může mít i fakt, že první konvent do Velehradu přišel ze západočeských Plas.

Na Moravě nacházíme tři příklady této architektury i na zeměpanských hradech. Na hradě Brumov byl nalezen tympanon s profilovaným obloučkovým vlysem a vegetabilní dekorací (v románském stylu nepříliš častými dubovými listy) a hlavice přípory, která má již kalichový tvar. Na hradě Buchlov se v dnešní černé kuchyni dochovala archivolta zdobena rovněž obloučkovým vlysem. Oba tyto nálezy jsou datovány zatím pouze rámcově do první poloviny 13. století.⁸⁹ Do kontextu se stavební hutí velehradského kláštera a tím i hradů Buchlova a Brumova je kladen i hrad Lukov, kde bylo nalezeno několik fragmentů kamenických částí, které je možné zařadit do pozdně románského slohu.⁹⁰

Na českých hradech se obloučkový vlys nachází pouze na vstupním portálu do patra bergfritové věže hradu Volfštejna, avšak ten sem byl druhotně osazen a zřejmě pocházel z dnes neznámého kostela. Možnosti zde jistě byly, neboť Volfštejn se nachází mezi Kladruby a Teplou, kde máme z první poloviny 13. století doloženou výraznou zakladatelskou aktivitu klášterů i šlechty, zejména pánů z nedalekého Svojšína, kteří byli i zakladateli volfštejnského hradu. Není tak vyloučeno, že v okolních vesnicích

---

⁸⁷ FOLTÝN, Dušan a kol. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri, 2005, s. 233. ISBN 80-7277-026-8.

⁸⁸ *CDB II*, č. 321, 319 – 323.

⁸⁹ PLAČEK, Miroslav. *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha: Libri, 2001, s. 130, 142. ISBN 80-7277-046-2 (dále jen PLAČEK, M. *Ilustrovaná encyklopedie . . .*); DAVID, Petr – SOUKUP, Vladimír. *Dějiny hradů a tvrzí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Knižní klub, 2012, s. 46 – 49. ISBN 978-80-242-3745-9 (dále jen DAVID, P. – SOUKUP, V. *Dějiny hradů . . .*).

⁹⁰ Podrobně o tomto souboru fragmentů KOHOUTEK, Jiří – VÁCHA, Zdeněk – VRLA, Radim. Pozdně románské architektonické články z hradu Lukova. *AH*. 2006, roč. 31, s. 235 – 248. ISSN 0231-5823 (dále jen KOHOUTEK, J. – VÁCHA, Z. – VRLA, R. *Pozdně románské . . .*).

stálo více pozdně románských kostelů a později portál některého z nich posloužil nově zakládanému hradu.

Románské portály bez tympanonů se nacházejí rovněž na hradě v Jindřichově Hradci. Svými profily nápadně připomínají portály kostelů v Bukovniku, Chelčicích a Volenicích, pouze v Jindřichově Hradci chybí dekor bobulí, což by mohlo naznačovat, že jindřichohradecké portály jsou mírně starší, podle první písemné zmínky snad z doby kolem roku 1220.⁹¹ Z důvodu absence jakýchkoli ozdobných prvků není možné jindřichohradecké portály zařadit k „Vineckému okruhu“, ale jen rámcově do pozdně románského slohu.

Z českých královských hradů lze hned několik datovat do pozdně románského období (Křivoklát, Zvíkov, Locket), ovšem na rozdíl od zmíněných moravských hradů zde dodnes nebyly nalezeny žádné architektonické detaily, které by umožnily jejich bližší dataci. Jejich přiřazení do tohoto období je vesměs pouze na základě písemných pramenů.

O něco delší zastavení, než jsme dosud u jednotlivých staveb učinili, si zaslouží bazilika benediktinského kláštera v Kladrubech. Datování její dostavby (opět na základě svěcení), původně v naší historiografii ustálené k roku 1233,⁹² bylo nejnověji posunuto kolektivem autorů v čele s Karlem Nováčkem do druhé třetiny 12. století a onen písemný doklad autoři vztáhli nikoli na dostavbu baziliky, ale celého konventu.⁹³ Bohužel se z původní stavby nedochovalo mnoho, avšak zmínění badatelé pečlivě nashromáždili všechny dostupné architektonické detaily, některé získané i rozsáhlými archeologickými výzkumy. O to více pak zaráží jejich celkový závěr s datací a proto se podívejme na celou situaci znovu.

Bylo prokázáno, že ostění portálů a okenních otvorů bylo tvořeno pravoúhlými ústupky s mohutnými vloženými pruty. Obdobně pilíře mezilodních arkád, které nesou masivní profilované římsy a hlavice s palmetami, mají ve svých hranách po celé výšce ústupky s vloženými pruty zakončenými zobáky, které sami autoři neprávem přirovnávají k pilíři podpírajícího původní věžní tribunu v Potvorově. Na stěně jižní

---

⁹¹ První zmínka je z predikátu Jindřicha, nestaršího syna Vítka z Prčice, který se píše „*de Nouo castro*“ – *CDB II*, č. 208, s. 193.

⁹² *CDB III*, č. 44, s. 45.

⁹³ NOVÁČEK, K. a kol. *Kladrubský klášter . . .*, s. 43.

boční lodi je dochován výrazný fragment bohatě profilovaného obloučkového vlysu se zarovnanou spodní hranou, který doprovázel zubořez nad ním. Z gotických základů byly zachráněny části stejně bohatě profilovaných lisen, část rozetového okna a fragmenty palmet.⁹⁴

Při porovnání tohoto s výše uvedeným sumarizujícím výčtem prvků typických pro kulturní okruh pozdně románské, nebo chceme-li Vinecké skupiny staveb, popřípadě při porovnání tohoto s kterýmkoli zástupcem Vinecké skupiny shledáme, že prakticky jediné, co nebylo v Kladrubech doloženo, je počátek klenebního systému, jehož absenci lze vysvětlit tím, že horní části baziliky byly několikrát kompletně přestavěny (dnešní je z období vrcholného baroka), a dekor bobulí, jejichž nedochování lze přičíst k obecné zlomkovitosti nalezených artefaktů. Nemluvě o tom, že by takováto stavba v porovnání např. s bazilikou sv. Jiří na Pražském hradě, nebo kterýmkoli jejím dalším současníkem z období kolem poloviny 12. století, byla svým tvaroslovím v českém prostoru naprosto cizorodá a jako solitér by zde působila ještě dalších minimálně 50 let. Z těchto důvodů je patrné, že až dosud uváděný rok 1233 jako dokončení baziliky kladrubského kláštera se naprosto shoduje i s dochovanými architektonickými prvky a je možné jej brát jako správný a reálný.

V celkovém výčtu 37 památek máme k dispozici i dostatečně velké množství poměrně přesně historicky datovatelných staveb (celkem 9), které nám tak analogicky datují všechny ostatní, ke kterým se přesnější datování nedochovalo a to včetně kostela potvorovského a celé Vinecké skupiny do intervalu let cca 1215 – 1235.

A rovněž na základě celého výčtu a rozložení staveb (viz mapa č. 4) ať každý sám zváží, zda by nebylo lépe přehodnotit dosavadní směr bádání, omezený pouze na snahu nalézt regionální spojitosti mezi jednotlivými stavbami a vytváření více méně uzavřených krajových skupin, nebo raději přijmout architektonické podobnosti jako jistý módní trend určitého kratšího časového úseku a použít lépe historicky datovatelné stavby (tedy hlavně klášterní a královské) k přesnějšímu datování menších venkovských na způsob pomocných věd historických.

---

⁹⁴ Tamtéž, s. 38 – 41 a obr. B 3/1-2.

2.3 Podunajské šíření pozdně románského slohu

Jak je vidět z jednotlivých stručných popisů, na Moravě je více kostelů tohoto typu v pokročilejší formě, kdežto na západě Čech, je více staveb, které bychom zařadili spíše na počátek tohoto stavebního stylu u nás (především Doksany vykazují značnou ranost). Dokazuje to západo-východní přenašeni kulturních vlivů, tak typické pro české země a středoevropský prostor vůbec. Zatímco do Čech se tyto stavební prvky dozajista dostávaly ze sousedního Německa (dominantní v tomto směru bylo zřejmě Bavorsko), na Moravu se nejspíš dostávaly dvěma směry – od západu z Čech a od jihu z Rakouska (v Rakousku především velké počty kostelů typu karner nesou tyto znaky).

Jak vyplývá ze seznamu lokalit, zasáhl tento architektonický směr téměř celé naše území. Přesto můžeme pozorovat menší rozdíly. Již bylo řečeno, že je možné pozorovat západo-východní směr šíření, ačkoli dle počtů staveb, které jsou jak v Čechách, tak potom zvláště na Moravě četnější v jejich jižních částech, bychom mohli upravit směr šíření z jihozápadu, což nás přivádí k Dunaji. Celá tato myšlenka není nikterak nová. Zvláště pozdně románské stavby jižních Čech (Strakonicko, Horažďovicko, Sušicko) řada autorů přisuzovala podunajskému vlivu z Bavorska či Horních Rakous,⁹⁵ zatímco západočeské, které v této práci jsou s některými jihočeskými (i jinými) spojovány, někteří badatelé kladou do vzdálených západoněmeckých končin Porýní (Frank a Alsaska).⁹⁶ Když se podíváme na mapu, zjistíme, že se tyto názory navzájem vůbec nevylučují. Mezi západními Čechami a ve středověku vždy vyspělejšími oblastmi Porýní stojí právě Bavorsko, tudíž záleží vlastně jen na pohledu badatele, na jak vzdálené památky se podívá.⁹⁷

---

⁹⁵ MENCL, Václav. Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách. *ZPP*. 1958, roč. 18, s. 133 – 146. ISSN 1210-5538 (dále jen MENCL, V. *Počátky středověké architektury* . . .); MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A.: *Raně středověká* . . ., s. 60 – 62; MENCL, V. – BENEŠOVÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H. *Předrománská* . . ., s. 22, 40 – 44. Určení směru je vlastně značně zjednodušující a mělo by být vždy chápáno v makroregionálním smyslu při plném uvědomění si toho, že v každé lokalitě se najdou výjimky. Například v severnějších lokalitách Čech – Doksany, Vínec – můžeme pozorovat i dílčí vlivy Saska.

⁹⁶ MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Raně středověká* . . ., s. 44 – 45; MENCL, V. – BENEŠOVÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H. *Předrománská* . . ., s. 17 – 20.

⁹⁷ Pokud půjdeme ještě dál, tak portál stejného typu, jaký zde spojujeme s „Vineskou skupinou“, se nachází např. na kostelu Sant Llanars ve Španělsku.

U nás však můžeme sledovat skutečně větší vliv od jihozápadu, jakoby klasický západní proud obcházel hradbu Krušných hor. Následně se ale narovná a proudí přes naše území opět západním směrem a zároveň, mimo naše území, proudí rovněž západním směrem Podunajím, kde můžeme sledovat jeho působení, ať již bezprostředně v Podunají,⁹⁸ nebo i jižně v poněkud vzdálenějších oblastech Štýrska.⁹⁹

Dále se tento umělecký styl dostává až na území Slovenska (do Horních Uher), kde přes jeho četnou rustikalizaci, kdy jsou často patky a hlavice polosloupů v ústupcích portálů zjednodušovány na pouhé silnější oblouny,¹⁰⁰ lze tento „jednotný“ umělecký směr rozeznat buď v detailech, nebo naopak v celkové dispozici. Najdeme tu ale i případy, jako například kostel Panny Marie v Bíni (okr. Nové Zámky), nebo kostel sv. Egídia v Iliji (okr. Bánská Štiavnica), jejichž ústupkové portály s vloženými sloupy (v Iliji) a třičtvrtěsloupy (v Bíni) s kalichovými hlavicemi tvořenými akantovými rozvilinami, které se stácejí do tzv. bobulí, a počátky klenebního systému nás nenechají na pochybách, že i slovenská sakrální architektura patří obdobně jako mnohé stavby na Moravě k pozdní fázi pozdně románského stavebního stylu. Z moravských staveb pak se zmíněnými slovenskými shledáváme největší podobnost s Třebíčí, která je tradičně spojována s podunajskou architekturou.

2.4 Periodizace pozdně románského slohu u nás¹⁰¹

Zvykli jsme si románské umění rozdělovat (tak jako i většinu dalších stylů) na ranou, vrcholnou a pozdní fázi. Jak se však výzkum problematiky prohlubuje, přestává toto, byť výstižné, členění stačit. Bezpochyby si i čtenář všiml, že jsem si nejednou musel při popisu staveb vypomáhat různým „opisováním“, pokud jsem měl snahu

---

⁹⁸ Typickými ukázkami, kde můžeme sledovat celou škálu prvků, které v Čechách charakterizují tzv. Vineckou skupinu, jsou např. kostel Narození Panny Marie v Schöngrabern (zvláště jeho apsida), karner v Bad Deutsch Altenburg.

⁹⁹ Karner v Hartbergu či portál kostela Panny Marie ve Špitaliči (dnes součástí Slovenska).

¹⁰⁰ Např. kostel sv. Jiří v Kostolanech pod Tribečom, nebo sv. Kříže v Hamuliakovu. Podobné zjednodušení můžeme vidět u nás např. na portálu kostela sv. Víta v Zahrádce (okr. Havlíčkův Brod).

¹⁰¹ Aby bylo zabráněno nepřesnostem, jsou do tohoto seznamu staveb zařazeny pouze stavby, které je možné konkrétněji datovat, ať již na základě architektonických částí, dekorativních prvků či celkové dispozice. Nelze tedy následující výčet staveb považovat za vyčerpávající stejně tak, jako k tomuto přináležející mapu č. 4.

některou stavbu blíže stavebně datovat. Proto se zde s vědomím možnosti zkresení pokusím o drobný návrh periodizace, který by měl být spíše příspěvkem do odborné diskuze na toto téma.

Asi každému znalého problematiky pozdně románského slohu jistě vytane na mysl, že počet jmenovaných a probíraných zástupců této architektury není dlouhý, že souborné publikace, které si dávají za cíl evidovat veškeré památky tohoto druhu (ačkoli takové novější zpracování bohužel chybí), jich evidují více a že je tedy výše zmíněný seznam neúplný.

Ano, jistě, že je. Známe další stavby, které bychom mohli zařadit do pozdně románského stylu, ale všechny jen rámcově. Tato stať si ale neklade za cíl katalogizaci, nýbrž hlubší rozčlenění. Zařazení staveb, nebo v těchto případech spíše několikrát představovaných, ubourávaných a přefasádovaných torz obvodových zdí, které pak zpravidla datujeme intervalem první poloviny 13. století (nebo podobně širokým časovým úsekem), by celou snahu o hlubší členění zase zpátky zobecňovalo a ubíralo jí na průkaznosti. Pro tyto účely bylo nutné vybrat lépe zachovalé stavby s průkaznými prvky. Ze stejného důvodu zde nejsou použity stavby, o kterých z písemných pramenů víme, že existovaly, ale do dnešních dnů se nedochovaly. Neznáme tedy jejich konkrétní podobu, a tudíž jsou k tomuto účelu rovněž nepoužitelné.

2.4.1 První fáze – přechodná

Pojednání této kapitoly začíná „Vineckou“ skupinou kostelů. Pokud ale budeme brát „pozdní“ fázi (jakéhokoli) uměleckého stylu jako období, kdy jsou klasické formy plně rozvinuté v jeho vrcholné fázi slohu rozvolňovány a kolikrát i deformovány pod vlivem hledání nových, neokoukaných tvarů a zdobení nejrůznějšího druhu, pak musíme od „časů Vinecké skupiny“, kterou jsme výše datovali zhruba do let 1215 – 1235, ještě o něco dále do minulosti. S prvními prvky, které bychom mohli označit za vybočující z „klasických forem“ románského umění,¹⁰² jehož vrchol bychom v našich zemích mohli spojovat přibližně s obdobím vlády knížete Vladislava II., se totiž

---

¹⁰² Ustálilo se v této době např. složení svislých prvků opěrného systému na: atická patka (zpravidla s prstencem a případně s drápky), válcový sloupek, krychlová hlavice, krycí deska a náběžník. Toto schéma se užívalo v podpěrách tribun i ve sdužených oknech. Dále pak členění vnějších stěn formou soklu, neprofilovaných lisen a obloučkového vlysu se zubořezem v podřímí.

setkáváme již na konci 12. století a tam také musíme rozbor celého pozdně románského stylu začít.

Na těch několika málo stavbách, které můžeme s jistotou datovat do přibližně posledního dvacetiletí 12. století, můžeme pozorovat (jako vždy ne u všech a ve stejné míře) do té doby netypické věže a to buď co do tvaru, nebo umístění. Na rozdíl od přechodného období, které u jednolodních staveb používalo výhradně věží přibližně čtvercového půdorysu umístěných v ose západní stěny lodi, v závěru 12. století se setkáváme i s věžemi obdélnými, kdy delší strana je stejná, jako šířka lodi a již se začínají objevovat i případy jiného situování věže (např. nad presbytářem – Kolinec okr. Klatovy).

Dalo by se říci, že se celkově v této době románský styl, co do hmoty (nikoli detailů), „zhranacuje“. Začínají se namísto půlválcových apsid, které byly oblíbené po celou dobu románského slohu, objevovat pravoúhlé presbytáře. Stále častěji jsou válcové dříky sloupů sdružených oken zaměňovány za polygonální (zpravidla osmiboké) a téměř pravidlem se na konci 12. století stává záměna původního sloupu, který podpírá emporu, za pilíř.

Čím dál častější se stává vegetabilní a v menší míře geometrický dekor, který bývá aplikován především na hlavice a sedla přípor. Vstupní portály si z přechodí doby nesou klasický ústupkový profil, pouze jeho římsy začínají mít bohatší profily (Dřemice okr. Cheb).

Jako takový reprezentativní příklad rané fáze, nebo možná ještě spíše předstupeň pozdně románského slohu, působí kostel sv. Jiljí v Milevsku, resp. k němu přistavěná mohutná věž ze sklonku 80., nebo z průběhu 90. let 12. století.¹⁰³ Na ostění sdružených oken se začínají objevovat výžlabky, některé sloupky sdružených oken jsou nahrazeny polygonálními pilířky a jejich krychlové hlavice již pokrývají vegetabilní motivy na rozdíl od původních pouhých půlkruhových vpádnin,¹⁰⁴ které známe z mnoha staveb Vladislavské doby.¹⁰⁵

---

¹⁰³ HEJNA, A. *Novější objevy . . .*, s. 636 – 648.

¹⁰⁴ Obr. č. 1 a 2.

¹⁰⁵ Vzhledem k vymezenému časovému období práce je to snad zbytečné, ale pro úplnost uvádím, že „Vladislavskou dobou“ je zde míněno období vlády knížete a krále Vladislava II. z rodu Přemyslovců (1140 – 1172), které můžeme považovat za vrcholnou fázi románského slohu v našich zemích, nikoli

Obdobně jsou na tom i sloupky sdružených oken věží v sousedním premonstrátském klášteře, který byl dokončený někdy na počátku 13. století v úzké souvislosti s kostelem sv. Jiljí. Hluboký, široce rozevřený severní portál je obdobný jako v kostele v Kolínci a drobná, rovněž hluboká kruhová okénka v severní lodi mají v sobě vloženou malou čtyřlístou kružbu, jakoby předchůdce rozet.¹⁰⁶

Další příklad pak nacházíme v biskupském hradu v Roudnici nad Labem, který nechal zbudovat Jindřich Břetislav snad již v 80. letech 12. století.¹⁰⁷ Z této stavby se toho příliš nedochovalo, ale něco přece. Sloupek s krychlovou hlavicí a atickou patkou s drápky je typický ještě pro období vlády knížete Vladislava II. Zde je však již válcový sloupek nahrazen polygonálním. Stejně jako milevský kostel i roudnické sídlo zřejmě čerpalo z nepříliš vzdálených krajín západním směrem, nejspíš přímo z Chebu.

Týmž směrem se obrací i další zástupce tohoto období, kterým je kostel sv. Bartoloměje v obci Kondrac (okr. Benešov). Ačkoli spoustu jeho detailů setřely pozdější přestavby (původní presbytář chybí úplně), něco se zde přeci jen dochovalo. Je to především nezvyklý westwerk, který je tu proveden de facto v „úplné“ formě, zatímco u jiných našich staveb byl redukován pouze na věž o šířce lodi. Není tedy důležité, proč zrovna v Kondraci k redukcí nedošlo. Podstatné jsou opět architektonické detaily. Některá sedla a krychlové hlavice jeho sdružených oken rovněž u nás netypických válcových věžích jsou výrazně zdobeny akanty, obdobně jako v Chebu a Milevsku.

Bohužel z této doby příliš staveb nemáme, a pokud nějakou do této doby můžeme rámcově datovat, pak se na ní nedochovaly příslušné architektonické detaily. Na architektonicky chudších stavbách bývá znakem založení na konci 12. století výše uvedená záměna sloupu pod tribunou za podstatně hmotnější pilíř a v porovnání s předchozím obdobím mohutnější věž a nebo již se začínají objevovat jiné varianty umístění věže, než v ose západní zdi lodi (Radomyšl, Kolínek, Kojice). Při posuzování stavby bez dostatečného množství datovatelných prvků je však třeba se mít na pozoru,

---

období Vladislava Jagellonského (1471 – 1516), spojované v našich zemích tradičně s rozkvětem pozdní gotiky.

¹⁰⁶ Obr. č. 9a, 10a.

¹⁰⁷ DURDÍK, Tomáš. *Encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2005, s. 482. ISBN 80-7277-274-0 (dále jen DURDÍK, T. *Encyklopedie . . .*).

aby nedošlo k záměně s ještě pozdější stavbou (pilíř místo sloupu jako podpora tribuny se používal i v pozdějších etapách, stejně jako „netypické“ umístění věže).

Celkově malé množství dochovaných staveb z konce 12. století snad můžeme přičíst neklidné situaci, která v té době v Čechách panovala. Obtížnější je říci, jestli zde převládalo aktivní přebírání (vyhledávání) nových stavebních možností při cestách do německých zemí (např. účast českých předáků spolu s knížetem Bedřichem na sněmu v Řezně v roce 1182), nebo naopak přicházeli do Čech s novými podněty tamní vyškolení kameníci hledající uplatnění. To již asi nezjistíme. Minimálně je v této době jisté výrazné ovlivnění našeho prostředí čilou stavební činností v tehdy říšském Chebu, jak zdůraznila již Anežka Merhautová.¹⁰⁸ V každém případě tato doba přibližně poslední čtvrtiny 12. století a přelomu 12. a 13. století reprezentuje přechod k pozdně románskému období u nás.

2.4.2 Druhá fáze – raná

Dalo by se říci, že v tomto období pokračuje vývoj nastavený na konci 12. století. Prvky, které byly popsány jako typické pro první fázi, jsou zde dále rozvíjeny a dochází tak k ještě většímu uplatňování dekórů.

Do druhé fáze, bychom mohli zařadit většinu staveb, které jsou spojovány s působením stavební hutě, která působila v klášteře v Doksanech. Jmenovitě je to kostel sv. Petra a Pavla v Kostomlatech pod Řípem (okr. Litoměřice), sv. Linharta v Cítově (okr. Mělník), sv. Havla v Čečelicích (okr. Mělník – dochována pouze věž), rotunda Narození Panny Marie v Holubicích (okr. Praha-západ), pozdně románská přestavba baziliky sv. Václava v Proseku (Praha 9) a spolu s nimi doksanská klášterní bazilika jako taková, lépe řečeno její nejpozdější části – západní krypta a jižní portál (nyní zazděný), které jsou patrně z doby mezi lety 1200 – 1220.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Cizí podněty . . .*, s. 228 – 253.

¹⁰⁹ MENCL, V. *Románské a gotické hlavice . . .*, s. 3; MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka.

Románská stavební huť v Doksanech. Část 2. Dílo a působení doksanské hutě. *Umění*. 1957, roč. 5, č. 3, s. 210 – 223 ISSN 0049-5123 (dále jen MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Románská stavební huť . . .*); RADOVÁ – ŠTIKOVÁ, M. *Románská stavební huť . . .*, s. 203. K souboru staveb Doksanského okruhu je kladen rovněž kostel sv. Václava v Deštné (okr. Česká Lípa), avšak minimálně jeho věž nese starší znaky (zřejmě z období třetí čtvrtiny 12. století). Nelze však vyloučit, že Doksanskou hutí došlo k pozdějším přestavbám.

Podle portálů, které jsou evidentně předcházející portálům následující fáze,¹¹⁰ sem potom můžeme zařadit kostel sv. Václava v Hrusicích (okr. Praha-západ) a Zvěstování Panny Marie ve Zbynicích (okr. Klatovy), který byl tradičně na základě lomeného portálu s prstenci přisouzen době těsně před polovinou 13. století,¹¹¹ avšak jeho založení bylo upraveno dendrochronologickým výzkumem, který jej datoval do doby po roce 1216.¹¹² Bohužel zde kromě zmíněného pozdějšího portálu a několika lidských masek, které jsou vytesané na patě štítu lodi a na sedle jednoho ze sdružených oken věže, nejsou výraznější architektonické prvky, které by mohly být aplikovatelné na jiné stavby, když už zde máme k dispozici tak konkrétní datování.

Na Moravě zapadá do tohoto slohu krypta klášterní baziliky v Louce. Jak to bývá u významných staveb podstatně častější, než u drobných, máme tu výhodu, že je její dokončení poměrně dobře datováno do let 1215 – 1220.¹¹³ Krátké osmiboké dřívky sloupů tu nesou robustní krychlové hlavice, které jsou v několika případech velice bohatě zdobené vegetabilními motivy rozvilin a geometrickými vzory v podobě růžic.

Určitou zvláštností naší pozdně románské architektury je kostel sv. Bartoloměje Lanžově (okr. Trutnov). Jeho loď je na tuto dobu poměrně typicky zdobena profilovaným soklem a obloučkovým vlysem se zubořezem pod okapní římsou. I jeho portál je pro tuto dobu charakteristický, kdy jsou do jeho pravoúhlých ústupků vloženy sloupy (pruty), z nichž jeden je tordovaný. Podobné schéma můžeme vidět např. na portálu kláštera v Oseku, nebo kostela ve Vinci, které jsou však již pokročilejší. Co je již méně obvyklé, je přístavek nad portálem – jakoby úzké předsínky. S něčím podobným se setkáváme stejně jako s dekorem portálu v plastičtější formě opět pouze ve Vinci, kde je na rozdíl od „předsínky“ v Lanžově, která je nesena jen konzolami, přístřešek podepřen zdobnými sloupy.¹¹⁴

---

¹¹⁰ O spojitosti těchto portálů kap. 2.2.

¹¹¹ KUTHAN, Jiří. *Středověká architektura* . . . , s. 575.

¹¹² Časnější založení (ve 20. letech 13. století) na základě rozboru zdiva lodi se zdůrazněním, že lomený portál je později vložený, předpokládali MENCL, V. – BENEŠOVÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H. *Předrománská* . . . , s. 47, ale právě až dendrochronologický výzkum toto potvrdil. Databáze dendrochronologických výzkumů přístupná na

<http://www.dendrochronologie.cz/databaze?stext=zbynice&kde=1&search=filtr>

¹¹³ MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D. *Románské umění* . . . , s. 230 – 231, 245.

¹¹⁴ Sloupy podírající přístřešek ve Vinci jsou novodobé provenience, patrně ale vycházejí z původních.

Z doby před rokem 1220 je i kostel ve Vroutku. Ten je svým pojetím nejstarším reprezentantem tzv. Vineckého okruhu staveb. Ačkoli zde značná část společných prvků chybí, podobnost je tu zřejmá stejně tak, jako jeho archaičtější pojetí oproti jeho pokročilejším kolegům, se kterými se setkáme hned v následujícím oddílu.¹¹⁵

2.4.3 Třetí fáze – vrcholná

Také by se dalo říci vrcholná část pozdně románského období. Ta se kryje s dobou, kdy v Čechách a na Moravě vzniká nejvíce staveb, které byly výše přiřazeny k tzv. Vineckého okruhu. Tedy stavby, kde se již plně rozvinula profilace ostění oken a portálů, stále ale důsledně půlkruhově zaklenutých a kde ústupky doplňují polosloupky. Často se také objevují rozetová okna. Přípory ještě mají krychlové hlavice (zpravidla s výrazným dekorem, který však většinou ještě postrádá výraznější plastičnost). Časté je v tomto období užívání bobulí jako dekorativního prvku ostění, které se stává jedním z nejcharakterističtějších pro toto období, obdobně jako výrazně profilované obloučkové vlysy, popřípadě liseny. Začíná se již objevovat i žebrová klenba. Z předchozího období přetrvávají polygonální dříky podpor, které někdy nahrazují válcové a zpestřují tak paletu tvarů. Stejně tak přetrvává nejrůznější umístění věží a pravoúhlé presbytáře někdy nahrazující stále oblíbené apsidy, případně se s nimi kombinují.

Z nejreprezentativnějších představitelů bychom to této etapy mohli zařadit kostely ve Vinci, Potvorově, Údlících, Libčanech,¹¹⁶ rotundu v Želkovicích, ranější stavební fáze třebíčského a osekého kláštera, strakonické komendy, podle portálů oba kostely v Dobrušce. Asymetricky postavená věž a palmetka na sedle jižního sdruženého okna kostela sv. Jana Křtitele v Česticích (okr. Strakonice) přes veškeré přestavby rovněž upomíná na příslušnost této stavby ke třetí fázi pozdně románského slohu.

Bylo by nadbytečné zde všechny představitele vyjmenovávat, neboť naprostá většina z nich byla popsána i odůvodněním jejich příbuznosti již v oddílu 2.2.1.

---

¹¹⁵ Stavby „Vinecké skupiny“ a k nim zařaditelné stavby jsou popsány v kap. 2.1 a 2.2, tudíž pokládám za zbytečné zde vroutecký i další kostely znovu rozebírat.

¹¹⁶ Z důvodu, že jeho jižní stěna byla původně členěna slepými arkádami, je řazen k doksanské stavební huti MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Románská stavební hut'*. . . , s. 222, ale pro jeho pokročilý portál s polosloupky je zde na rozdíl od ostatních připisovaných k Doksánům řazen do vrcholné fáze.

2.4.4 Čtvrtá fáze – pozdní

Pozdní období se od předchozího odlišuje především ještě větší plasticitou článků v portálech. Zatímco ve vrcholné fázi byly v ústupcích ostění spíše polosloupy či tříčtvrtěsloupy, v této fázi jsou to mnohdy přímo sloupy. Taktéž jejich hlavice se mění a z typicky románských krychlových hlavic se stávají kalichové, zpravidla s bohatým a rovněž plastičtější vegetabilním dekorem, kdy rozviliny listů někdy na koncích tvoří tzv. bobule. Celý tento styl již předznamenává příchod rané gotiky, včetně stále častějšího uplatňování žebrové klenby a v některých případech se začíná uplatňovat i lomený oblouk.

Sem můžeme zařadit především dostavbu kláštera v Teplé, druhé fáze výstavby klášterů v Třebíči (zejména jeho předsíní), v Louce (část ambitu) a taktéž strakonické komendy (portál z ambitu do kapitulní síně). Naopak do této doby můžeme klást počátky stavebních prací v klášteře v Nepomuku,¹¹⁷ v Předklášteří u Tišnova a patrně i v Hradišti nad Jizerou. Z vesnických staveb to jsou kostely v Dolním Jamném, Zahradce u Ledče, Měříně a nalezená hlavice na hradu Brumov prozrazuje, že zde rovněž tato stavební fáze proběhla.¹¹⁸

Taktéž i hrad Lukov ukazuje kontinuálnost výstavby ve třetí i čtvrté fázi. Jeho počátky jsou kladeny před rok 1222, ovšem datovatelné artefakty jsou kladeny do souvislosti s velehradským klášteřem a spíše jeho závěrečnou částí, tedy kolem roku 1228 s tím, že zde bezpochyby výstavba pokračovala i v období pozdějším.¹¹⁹

Trochu problematičtější zařazení je kostelů v Deblíně a v Újezdci u Černé Hory, neboť rustikalizace kamenického pojetí jejich portálů (navíc v Deblíně až druhotně osazených) určení značně ztěžuje. Protože ale v portálu v Újezdci u Černé Hory byly zřejmě již přímo sloupky (nedochovány), lze pro svou podobnost obě tyto stavby zařadit právě do pozdního období.

Pochopitelně, že jako každá periodizace je i tato naprosto uměle vytvořená, což se nejvíce odráží na příkladech klášterů, kde výstavba probíhala kontinuálně i mnoho

---

¹¹⁷ Obr. č. 10f.

¹¹⁸ PLAČEK, M. *Ilustrovaná encyklopedie . . .*, s. 130, 142; DAVID, P. – SOUKUP, V. *Dějiny hradů . . .*, s. 46 – 49.

¹¹⁹ KOHOUTEK, J. – VÁCHA, Z. – VRLA, R. *Pozdně románské . . .*, s. 235 – 248.

desetiletí a zabírá tak hned několik výše uvedených fází. Pro české a moravské kláštery a komendy pozdně románské éry je nejčastější začátek ve třetí fázi s protažením přes čtvrtou do románsko-gotického období, často s dokončením až v rané gotice (Osek, Strakonice, Český Dub, Třebíč, Velehrad, Louka, ve čtvrté fázi s tímž pokračováním začal být stavěn Anežský klášter na Starém Městě pražském a kláštery v Nepomuku a Předklášteří u Tišnova). Na druhou stranu u klášterních staveb máme nejvíce možností k přesnějšímu datování, které pak můžeme analogicky vztáhnout na drobnější stavby vesnické.

2.5 Pozdně románské tympanony – podobnosti a rozdílnosti

Na tomto místě si dovoluji krátkou odbočku, resp. hlubší zaměření na tympanony, které zdobí značnou část výše probíraných kostelů a rovněž mají přesah do následujících umělecko-historických období. Můžeme přímo začít tam, kde začínala celá tato kapitola – u „Vinecké skupiny“.

Potvorovský kostel má tympanon hladký, pouze po okraji zdobený obloučkovým vlysem, stejně jako zazděný portál v Kostomlatech p. Milešovkou. Na vineckém je zobrazen Ukřižovaný, po jehož stranách se klaní dvě postavy v dlouhých tunikách (patrně donátoři). Toto je motiv, který se v nejrůznějších variantách objevuje právě na kostelích náležejících svým založením přibližně první třetině 13. století. Kromě vineckého tak můžeme jmenovat kostela sv. Linharta v Cítově, kde nalézáme kříž, který doprovází z jedné strany anděl a z druhé patrně donátor.¹²⁰ Svým ztvárněním můžeme cítovský portál řadit jako jeden z nejranějších tohoto duhu u nás. Na kostelu v Hrusicích jsou u kříže dvě osoby (snad opět donátoři), či v kostele sv. Havla v Poříčí nad Sázavou, kde je kříž doplněn z každé strany jedním stromem.¹²¹ Obdobný motiv, ačkoli již ne přímo na tympanonu, ale na medailonu, který byl nalezen v Bukovci. Na něm je opět zpodobněn kříž uprostřed se dvěma anděly, po jednom na každé straně

V poněkud zjednodušené (nefigurální) formě můžeme toto schéma naléznout i na tympanonu kostela sv. Jakuba v Nepomuku a sv. Víta v Zahradce u Ledče. Zde ústřední motiv kříže doprovázejí jen kruhy s vepsanou růžicí (patrně symboly

---

¹²⁰ Stavba cítovského kostela je připisována doksanské stavební huti – MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Románská stavební hut'* . . . , s. 215 – 2019.

¹²¹ Podrobně o tomto typu tympanonů SAJBT, J. *Románské kostely v Pojizeří* . . . , s. 67 – 68.

slunečního kotouče – obdobné lze vidět na hlavicích některých polosloupů ve vineckém kostele).

Zřejmě i zde, stejně jako u architektury obecně, došlo k inspiracím „shora dolů“, neboť ve složitějších variacích můžeme v našem prostředí tyto motivy pozorovat na tympanonech honosných staveb první třetiny 13. století, jejichž založení je většinou zeměpanské a kde ústřední liturgická postava bývá zpravidla trůnící (triptych z baziliky sv. Jiří, kde Madonu obklopují jak donátoři, tak andělé, tympanon západního portálu baziliky kláštera Porta Coeli v Předklášteří u Tišnova). Toto ztvárnění, právě ve složitě formě velice časté na stavbách v Itálii, kde počty osob okolo ústřední postavy světce dosahují i několika desítek, doznalo u nás velké obliby právě v prvních desetiletích 13. století (výjimečně se s ním můžeme setkat i ve 12. století – kostel sv. Jakuba v Jakubu u Kutné Hory), kdy, dalo by se říci, u nás zdomácnělo a přetrvalo dlouho do gotického slohu.

Sice trochu se zpožděním (náleží již rané gotice), ale máme doklad složitěho tympanonu (co do počtu osob) i z venkovského prostředí, a to torzo tympanonu z Hostinného, kde je velice amatérskou formou zobrazeno více než deset osob i s hospodářskými zvířaty. Zde došlo zlidovění celého schématu tak daleko, že zmizela i ústřední postava kříže (případně Krista).

Zajímavým detailem je, že tympanony tohoto druhu, které jsou královského založení, vždy zpodobňují světce v majestátní pozici, zatímco venkovské (šlechtické) proveniencí ukazují buď pouhý kříž, nebo Krista na kříži. Alespoň na základě příkladů, kterých se nám dostává, lze říci, že se tímto rozdílem přímo rozlišuje proveniencí královská a šlechtická. Jeví se to přímo tak, že vyobrazení majestátní pozice, resp. majestátní pozice sama o sobě, byla v ikonografickém a bez pochyby tak i ve sféře myšlení vyhrazena panovníkovi.

2.6 Pokračování architektonického vývoje a další možnosti datování venkovských šlechtických kostelů

Výše rozebraný architektonický styl, jehož působení v našich zemích můžeme průkazně zasadit přibližně do první třetiny 13. století, se svým ztvárněním ostění otvorů (vkládání polosloupů a sloupů, resp. prutů do pravoúhlých ústupků) stal přímým předchůdcem po něm následujících stylů. Na portály tohoto pozdně románského stylu

navázalo umění sklonku 30. a přibližně celých 40. let téhož století, které bylo šířeno především cisterciáckými hutěmi, a které bychom mohli nazvat uměním románsko-gotickým. To se vyznačovalo především portály, v jejichž pravouhlých ústupcích se nacházely mohutné pruty s talířovitými prstenci místo hlavic a oblouny, jež zdobily hrany jejich ostění, dostávaly hruškovitý tvar. K nim lze připočítat širokou škálu staveb, jako např. kostel Všech svatých v Řesanicích (okr. Plzeň-jih), sv. Petra a Pavla v Buděticích (okr. Klatovy),¹²² sv. Michala v Michalovicích (okr. Mladá Boleslav) či severomoravské (slezské) kostely sv. Petra a Pavla v Bernarticích a Nalezení svatého Kříže v Javorníku (oba okr. Jeseník). Z větších staveb potom Anežský klášter na Starém Městě pražském (portál v západním křídle ambitu), portál na tribunu kostela sv. Prokopa ve strakonické komendě nebo drobný portálek, který zbyl z původně bohatého kláštera v Nepomuku (že tyto dva styly na sebe přímo navazovaly, dokládá i shodná lokalizace památek).¹²³ Patrně do tohoto období náleží i zbytky portálu původního kostela sv. Bartoloměje v Divišově.¹²⁴

Jako jistý vývojový mezistupeň, který názorně dokládá kontinuálnost mezi těmito románsko-gotickými a v předchozí kapitole rozebíranými pozdně románskými portály se nachází v kostele sv. Jakuba v Nepomuku. Do jeho horní, půlkruhem zakončené části je vsazen tympanon s křížem s kruhovými terči po stranách. Ústupek, kterým je členěno po celé výšce ostění, je však již doplněn mohutným prutem s prstenci.

Paralelně s tímto uměleckým směrem se užívaly i portály v jejichž ústupcích byly stále sloupky, avšak kubické hlavice byly nahrazeny kalichovými. Tyto tvary můžeme nalézt např. na vedlejším zazděném portálu kláštera v Hradišti nad Jizerou (okr. Mladá Boleslav) nebo v rovněž neúplně dochovaném portálu (oběma chybí dřívky sloupů v ústupcích) kostela ve Skviřině (okr. Tachov).¹²⁵ Velice pěkným příkladem je

---

¹²² Obr. 11.

¹²³ Obr. 10f.

¹²⁴ NUSEK, Jindřich. Nález architektonických fragmentů v kostele sv. Bartoloměje v Divišově (příspěvek ke středověké podobě stavby). *PrP.* 2005, roč. 12, č. 1, s. 96 – 100. ISSN 1212-1487.

¹²⁵ NOVÁČEK, K. a kol. *Kladrubský klášter . . .*, s. 166 klade kostel již do třetí čtvrtiny 12. století, čemuž ovšem odporuje výrazná pokročilost architektonických článků. Jejich chybná datace zřejmě pramení z mylného datování klášterní baziliky v Kladruzech, ke které skviřínský kostel neprávem připodobňují (viz s. 38 – 39).

kostel sv. Havla v Otrybech (okr. Kutná Hora), kde nalezneme hned dva portály z poloviny, nebo z doby nedlouho po polovině 13. století (zřejmě 50. – 60. léta 13. století – západní je zřejmě o málo starší, než severní), jejichž sloupy v ústupcích ostění, které přecházejí do prutů v ústupcích již mírně lomených archivolt, jsou osazeny kalichovými hlavicemi s výrazným vegetabilním vzorem.

Obě popsané formy se potom staly výchozími pro další rozvoj raně gotického umění u nás, jako například řada portálů na hradu Zvíkov, portál kostela sv. Apolináře v Horšovském Týně (okr. Domažlice), nebo portál kostela sv. Jana Křtitele v Dražicích (okr. Tábor). Všechny tři příklady jsou datovatelné do 50. – 60. let 13. století a dokládají nám svými tvary přímou návaznost na pozdně románský sloh, jakožto svou výchozí formu.

Stejně tak se z pozdně románského základu na počátku gotického období vyvíjelo tvarosloví portálů, jejichž ostění bylo tvořeno pouze profilací hran ústupků bez vkládání mohutných prutů či polosloupů a zpravidla zde chyběly i tympanony (portály kostelů Chelčicích, Volenicích, poněkud rustikálněji v Nudvojovicích, dále pak např. portály ve starém paláci zámku v Jindřichově Hradci). Jako naprosto přímým pokračovatelem je příklad portálu v kostele sv. Šimona a Judy v Arnoštovicích (okr. Benešov), který je již lomený, ale jeho ostění zdobí výrazné bobule.¹²⁶ Dalším tohoto typu, ale již bez bobulí, je portál kostela sv. Václava v Hodušíně (okr. Tábor), který lze na základě podobnosti se stavbami zvíkovské stavební hutě klášteru do doby druhé poloviny vlády Přemysla Otakara II.¹²⁷

Snad nejlépe je tato geneze dokumentována v kostele v Srbicích (okr. Domažlice), kde se dochovaly dva zdánlivě rozdílné portály. Že jsou rozdílné, to nám (kromě celkové velikosti) ukazuje především jejich zakončení, které v obou případech striktně odpovídá dobovému módnímu stylu, což nám rovněž usnadňuje datování. Jižní vstupní portál je typicky pozdně románský s obloučkovým orámováním půlkruhového zaklenutí – nejspíš z doby kolem roku 1230, zatímco portál vedoucí do sakristie je

---

¹²⁶ POCHE, E. *Umělecké památky, díl 1 . . .*, s. 29 jej řadí do třetí čtvrtiny 13. století, podle přímé návaznosti na pozdní formy pozdně románského slohu je však pravděpodobnější jeho datace těsně před polovinu 13. století.

¹²⁷ Tamtéž, s. 391 spojuje tuto stavbu s činností v klášteře v Milevsku, což se na základě tvarosloví nezdá být pravděpodobné.

zakořeněným gotickým trojlístem (cca 60. – 70. léta 13. století). To jsou věci, které člověka zaujmou na první pohled a řeknou mu, že oba portály jsou každý úplně jiný. Při bližším ohledání jejich ostění však zjistíme, že hrany ústupků obou jsou naprosto stejné – z hran ostění vždy vystupuje vyšší hranolová lišta, na kterou dosedá obloun – pouze s tím rozdílem, že u raně gotického portálu je onen obloun „módně goticky“ protažen do ostré hrany. Na jedné stavbě tak máme názornou ukázkou přímé návaznosti tvarosloví.

Z dalších příkladů můžeme jmenovat západní vstupní portál v kostele ve Zdouni, který je typicky goticky zahrocen, zatímco hrana ústupku je obohacena oblounem stejně, jako u pozdně románského portálu v Srbicích (pouze ve Zdouni není obloun podložen tak výraznou lištou).

Jak je vidět, pozdně románský sloh u nás vytvořil určitý předěl, který téměř úplně překryl tvarosloví vrcholně románské, ale zároveň vytvořil základ pro další vývoj. Tím by bylo možné považovat konec 12., ale především první třetinu 13. století za naprosto zlomovou pro vývoj architektury u nás. Raně gotický sloh se totiž jeví jako vzešlý čistě z domácích tradic a nikoli jako importovaný módní styl, jako to bylo v dobách předchozích (vrcholně románský přišel z Frank, Švábska a Porýní, pozdně románský z Burgundska přes Podunají).

Stavby vycházející přímo z francouzských stavebních tradic, jako je klášter v Tišnově a Hradišti nad Jizerou tak tvoří spíše výjimky, které potvrzují pravidlo. To je zřejmě i důvod jistého zpoždění gotického slohu oproti zemím na západ od nás, které se nepodařilo dohnat ani příchodem stavebníků z Francie za krále Karla a biskupa Jana IV. z Dražic.

3 Kovář

Po určitém „umělecko-historickém“ exkurzu se nyní podíváme na konkrétní místa, která jsou v historických pramenech uváděna ve spojitosti s ranými šlechtickými rody. Při této příležitosti se pokusíme rozkrýt počátky těchto rodů (jejich první příslušníky), jejich sídla, majetky a společenské postavení. Za tímto účelem se budeme snažit využít všech tří základních pramenů – písemných, architektonických a archeologických – při zapojení historické geografie, jak to bylo řečeno již v úvodu práce.

3.1 Historické sídlo starobylého rodu

Toponymum Kovář – jeho vznik – je snad možné spojit se služebnou organizací hradské soustavy. Z toho je znát, že se jedná o starobylou lokalitu, snad již z 10. století.¹²⁸ Od SZ k JV se kolem aglomerace rozprostírá rovinatá krajina, zatímco na druhé straně příkrý svah padá 60 m hluboko až ke Strenickému potoku, jednomu z pravobřežních přítoků Jizery. Zde se nachází další ves odvozená z téhož jména – Kovanec. Nepochybně je to další příklad typický pro staré sídelní území, kdy se původní roztroušená aglomerace v pozdější době rozdělí na dvě či tři, které se následně od sebe odliší přívlastky (Malý – Velký, Horní – Dolní), nebo jako v tomto případě koncovkou vyjadřující zdrobnění.

Právě hlubokým údolím Strenického potoka vedla starobylá cesta – jedna z větví, které propojovaly hlavní trasy cest, které tu od Labe procházely severovýchodním směrem (jedna přímo údolím Jizery od Staré Boleslavi a druhá od Mělníku směrem k Mimoni) na Žitavsko a dále Budyšínsko a Zhořelecko v Horní Lužici.

Kovář zřejmě sloužila jako jedno z lokálních středisek (odpočinkových zastavení po náročném výstupu po příkrém svahu). Upomínkou na oblastní význam

---

¹²⁸ KRZEMIEŃSKA, Barbara – TŘEŠTÍK, Dušan. Přemyslovská hradiště a služebná organizace přemyslovského státu. *AR*. 1965, roč. 17, s. 624 – 655. ISSN 0323-1267 (dále jen KRZEMIEŃSKA, B. – TŘEŠTÍK, D. *Přemyslovská hradiště . . .*); KRZEMIEŃSKA, Barbara – TŘEŠTÍK, Dušan. Služebná organizace v raně středověkých Čechách. *ČSČH*. 1964, roč. 12, č. 5, s. 637 – 667. ISSN 0045-6187.

Kováně je její dočasný status městečka doložený v 16. století (dnes je opět obcí).¹²⁹ Bohužel není k dispozici zpráva, kdy k tomuto povýšení došlo. Zda v době jagellonských panovníků, kdy to bylo časté, nebo již dříve. Nelze ale pochybovat, že před svým povýšením (ať to bylo kdykoli) měla Kován status trhové vsi, byť přímo to doloženo nemáme. Starobylost je tu však doložená i nálezy denárů Vratislava II.¹³⁰ a v neposlední řadě existenci románského kostela a šlechtického sídla.

3.2 První páni z Kováně

Nelze se divit, že toto místo bylo zajímavé i pro šlechtu a již v poměrně rané době zde vzniklo feudální sídlo – dvorec s románským kostelem. Jestli zde bylo sídlo již ve druhé polovině 11. století, jak by se dalo vyvozovat z Dalimilova popisu italských událostí z roku 1083, při kterých hovoří o „kováňském pánovi“,¹³¹ nelze zatím jednoznačně určit. První věrohodná zpráva, od které je tradičně v odborné literatuře existence zdejšího sídla i šlechtického rodu odvozována,¹³² je z let 1219 – 1222, kdy se z Kováně píše jistý pan Bohuš.¹³³ Je pravděpodobné, že je to tentýž Bohuš, který v roce 1222 svědčí na královské listině v úřadu kastelána z Netolic. Na listině, která ač vydaná ve Znojmě, vystupuje spolu s elitou českého království (s královskými syny Václavem a Vladislavem, Markvarticem Benešem, jako Budyšínským kastelánem, prácheňským kastelánem Divišem aj.). A nebude jistě od věci se domnívat, že reálný podklad ve výše jmenovaném Bohušovi má osoba Bohuška Kováňského, který je uváděn jako svědek na falzu (snad proto je tento dokument mnohdy opomíjen) pro břevnovský klášter z pokročilého 13. století, avšak podle skladby svědečné řady lze usuzovat, že originální předloha pocházela z doby před rokem 1212.¹³⁴

---

¹²⁹ *Desky zemské království českého. Řada I. Kvaterny trhové. Sv. 2. Kvatern trhový běžný červený od léta 1542 – 1546.* Ed. Anna Vavroušková. Praha, 1935, č. 143, s. 60 (dále jen *Desky zemské 1542 – 1546 . . .*).

¹³⁰ NOHEJLOVÁ – PRÁTOVÁ, Emanuela – RADOMĚRSKÝ, Pavel. *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 2.* Praha: Československá akademie věd, 1956, s. 29.

¹³¹ *Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila* (dále jen *Dalimil*). Ed. Josef Jireček. FRB III. Praha, 1882, s. 128.

¹³² PALACKÝ, F. *Dějiny . . .*, s. 247; NOVOTNÝ, V. *České dějiny 1/4 . . .*, s. 455.

¹³³ *CDB II*, č. 231, s. 220.

¹³⁴ *Tamtéž*, č. 365, s. 398. Kromě pana „*Bohusca Kouanski*“ a dalších je zde jmenován i komoří Černín, jenž byl právě roku 1212 vypuzen ze země – *Letopisy české*. Ed. Josef Emler, přel. Wáclav Wladojiv

Při hledání hlubších kořenů tohoto rodu nás písemné prameny zavádějí na různá a trochu i nečekaná místa de facto celých Čech. Jméno Bohuš se v poslední třetině 12. století objevuje poměrně hojně a přitom se, pokud ne ve všech případech, tak z valné většiny, jedná o jednu a tutéž osobu, ve své době jistě velice významnou a na dvoře českých knížat patrně i oblíbenou. Prvně se s „*Bohuse barbatus et frater eius Ratibor*“ setkáváme již v roce 1169.¹³⁵ Ratibor, který později zastával kastelánský úřad v Netolicích a v druhé polovině 90. let tentýž úřad v Kladsku (patrně po svém bratru), měl syna Jaroše a založil linii rodu pánů z Čěckovic (okr. Tachov).¹³⁶

Bohuš se na rozdíl od Ratibora v listinách neobjevuje celá 70. léta a nacházíme jej až v roce 1181,¹³⁷ což může značit, že byl věrným stoupencem krále Vladislava I. a jeho potomků. V 80. letech se pak oba bratři, ať již spolu (někdy i se třetím a patrně nejmladším bratrem Lutoborem), nebo samostatně, objevují poměrně pravidelně. Bohuš v letech 1183 – 1189 zastával významný a jistě i výnosný úřad kastelána v Kladsku, což jen podtrhuje domněnku, že v bojích o pražský knížecí stolec po roce 1173 stál na straně knížete Bedřicha, který se mu za to po svém nástupu tímto úřadem odměnil. V roce 1186 dokonce nacházíme Bohuše a jeho syna Bohuška, jak darovali pražským johanitům vsi „*Quasslici super Methugiam et Plessov*“.¹³⁸ Z jejich zeměpisné polohy lze usuzovat, že je pan Bohuš nabyt právě díky svému působení v oblasti Kladska.¹³⁹

Nápadná je působnost tohoto rodu v západních Čechách. Totiž plných sedm listin ze čtrnácti (včetně tří falz) z let 1169 – 1194, kde nacházíme pana Bohuše, se týká západočeských poměrů (u Ratibora je poměr ještě vyšší – osm z dvanácti).¹⁴⁰ Ze

---

Tomek. FRB II. Praha, 1874, s. 283. Pouze A. Sedláček užívá tohoto falza jako prvního dokladu o Kování – SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 10 . . .*, s. 388; SEDLÁČEK, A. *Místopisný slovník . . .*, s. 449.

¹³⁵ *CDB I*, č. 246, s. 218. S příjmím „*barbatus*“ (vousatý či bradatý) Bohuš vystupuje již jen jednou v roce 1185 – Tamtéž, č. 309, s. 280.

¹³⁶ Prvně se Ratibor i se synem Jarošem píše „*de Scezgouic*“ již v roce 1177 – tamtéž, č. 179, s. 246. Jako netolický kastelán je Ratibor uváděn v roce 1183 – tamtéž, č. 300, s. 270 a jako „*comes Cladze*“ na listině vročené do let 1195 – 1197 – tamtéž, č. 356, s. 323.

¹³⁷ Tamtéž, č. 295, s. 265.

¹³⁸ Tamtéž, č. 310, s. 281 – 283.

¹³⁹ Obě lokality se nacházejí východně od Jaroměře (Kvašlice nad Metují již zanikly).

¹⁴⁰ Většinou donace tamním klášterům, z toho ve čtyřech případech plaskému – *CDB I*, č. 296, s. 265 – 266; č. 300, s. 270; č. 301, 271; č. 304, s. 274 a po jednom kladrubskému – tamtéž, č. 403, s. 421 – 422,

zbývající sedmi jsou to čtyři pražskému johanitskému špitálu¹⁴¹ a jedna vyšehradské kapitule,¹⁴² což jen v celkovém poměru vystihuje centrální funkci pražské aglomerace. Další, o založení kostela sv. Václava v Kladsku, souvisí s Bohušovým úřadem tamního kastelána¹⁴³ a konečně poslední podtrhuje jeho význam na panovnickém dvoře, když svědčil pouze s pěti dalšími osobami, z nichž většina patřila v té době k nejpřednějším v zemi (mj. Hroznata Tepelský a Vítek z Prčice), na listině, která stvrzuje ujednání knížete Bedřicha s rodem Kuenringů o postoupení Vitorazska rakouské straně.¹⁴⁴

Po roce 1194 pana Bohuše v pramenech přestáváme nacházet a je pravděpodobné, že zemřel. Jeho syn Bohuš, se kterým jsme se setkali při donaci johanitskému řádu z roku 1186 (pozn. č. 135), a kterému se snad pro odlišení od otce říkalo Bohuška (Bohušek), je s největší pravděpodobností totožnou osobou s Bohušem z Kováně, který je doložen v první čtvrtině 13. století. Totiž zdobnělina jeho jména se patrně na dlouhou dobu vžila a on jako „Bohuška“ vystupoval i v pozdější době bez svého otce. Nejprůkaznější je již zmiňované falzum z doby před rokem 1212, kde je jmenován „Bohuška Kováňský“ (pozn. č. 131). Bohuška rovněž nacházíme opět na falzu, které vychází z originální předlohy sepsané kolem roku 1210.¹⁴⁵

Kováňský pán zřejmě používal obě varianty svého jména – zdobnělou i nezdobnělou. Možnosti určení dalšího jeho působení nám však komplikuje větší množství osob tohoto jména na přelomu 12. a 13. století a to minimálně dvou dalších – Bohuše, syna Velišova z Čech a s jistým Bohušem se rovněž setkáváme mezi moravskou šlechtou. Jediný případ, který Bohušovi z Kováně můžeme s jistotou připisat, neboť vedle něho se objevuje i zmíněný Bohuš, syn Velišův, což nám minimalizuje možnost záměny osob, je osoba Bohuška, kastelána v Děčíně, na listině z let 1198/99.¹⁴⁶ Že se jedná skutečně o Bohuše z Kováně a syna někdejšího kladského

---

waldsasskému – č. 295, s. 263 – 265 a břevnovskému, který ač není západočeský, ves Chylice, jež mu byla knížetem Přemyslem I. dána, leží v západních Čechách (3,5 km JV od Rokycan) – tamtéž, č. 410, s. 443 – 444.

¹⁴¹ Tamtéž, č. 246, s. 218; č. 310, s. 281 – 283; č. 320, s. 294; č. 323, s. 297.

¹⁴² Tamtéž, č. 406, s. 439 – 440.

¹⁴³ Tamtéž, č. 310, s. 281 – 283.

¹⁴⁴ Tamtéž, č. 309, s. 280.

¹⁴⁵ *CDB II*, č. 363, s. 391 – 393.

¹⁴⁶ „*Bogusca castellanus de Decin*“ – Tamtéž, č. 6, s. 4 – 5.

kastelána naznačuje opět užitá zdvojnásobná jména a taktéž v tomto rodu vžitá tradice kastelánského úřadu.

3.3 Odchod rodu z nejvyšších polí zemské správy

V prvních třech desetiletích 13. století je kromě výše uvedených zmínek problematické spojit některé ze jmen Bohuš, která se vyskytují v listinách, s pánem z Kováně. Je ale pravděpodobné, že Bohuš (Bohuška) zemřel před rokem 1230, neboť poslední případ tohoto jména, který by se dal hypoteticky přiřadit k Bohušovi z Kováně, je z roku 1225 na listině vydané králem Přemyslem Otakarem I. v Hradci (Králové).¹⁴⁷ Až v roce 1232 je uváděn Mladota, syn Bohuše.¹⁴⁸ Ten se v průběhu 30. let objevuje ještě několikrát. Pro rekonstrukci genealogie rodu je nejzásadnější jeho poslední doložené svědectví na listině sepsané v Chotěšově v roce 1239, kde je i se svými syny Bohušem a Zbudou.¹⁴⁹

Kromě Mladoty a jeho dvou synů se v téže době objevují další dvě osoby s predikáty „z Kováně“, a to Havel (v letech 1237 a 1238)¹⁵⁰ a Kuno (v roce 1234).¹⁵¹ Ve všech třech případech jsou uváděni pouze s predikátem bez příbuzenských vazeb, avšak jistý příbuzenský vztah s Mladotou lze předpokládat (jeho bratři či strýcové?).

Na dochovaných písemnostech, kde se někdo s predikátem „z Kováně“ ve 30. letech 13. století objevuje, můžeme opět pozorovat nápadné souvislosti, jako výrazný vztah zejména pana Mladoty k západním Čechám (čtyři případy z pěti) a taktéž je příznačné, že na většině listin jsou kovánští v doprovodu svých neméně významných šlechtických „sousedů“ Alberta, jeho syna Jaroše a Albertova bratra Rudolfa, pánů ze Slivna a Markvarticů Jaroslava z Hruštic a Havla z Lemberka, což může značit udržování čilých styků mezi regionální šlechtou.

Po dosud relativně průběžných zmínkách páni z Kováně od konce 30. let 13. století na dlouhý čas mizí. Opět až v 60. letech téhož století se s kováňskými opět setkáváme, ovšem nikoli s mužskou částí rodu jako dosud, nýbrž s představitelkou

---

¹⁴⁷ Tamtéž, č. 278, s. 272.

¹⁴⁸ *CDB III/1*, č. 15, s. 15.

¹⁴⁹ *CDB III/2*, č. 209, s. 272 – 273.

¹⁵⁰ *CDB III/1*, č. 176, s. 219 a *CDB III/2*, č. 207, s. 269.

¹⁵¹ *CDB III/1*, č. 64, s. 68.

ženské části rodiny. Nejprve v roce 1265 pan Jaroš ze Slivna potvrzuje prodej vsi Pňov (okr. Kolín) za 220 hřiven stříbra paní Utě (Jutě – Jitce) a jisté paní Ludmile, které tu jsou nazývány „*sorores divinitus inspirates*“.¹⁵² Ves má být podle listiny součástí příslušenství nového cisterciáckého kláštera. O dva roky později prodává Smil z Lichtenburka ves Pohled (okr. Havlíčkův Brod), která má sloužit přímo k založení kláštera, paní Utě, která je zde označována jako vdova po Kunovi z Kováně.¹⁵³ Zdá se, že manželka (vdova) pana Kuna podlehla „módnímu trendu“ 13. století a stejně jako mnoho dalších urozených dam se dala na cestu zbožnosti a zakládání církevních ústavů. Nutno dodat, že se založení podařilo a paní Uta se stala představenou tohoto kláštera, jenž byl zván Vallis sancte Marie.¹⁵⁴

Proč si vybrala tak vzdálené místo? Zřejmě v tom částečně hrálo roli, že v již dlouho osídleném dolním Pojizeří nebylo dostatek prostoru a zakládání nového kláštera by bylo spojeno s příliš velkými komplikacemi (výměny a koupě majetků od okolních vrchností), oproti nově kolonizované Vysočině. Na druhou stranu to tolik nedosažitelné místo nebylo, neboť bylo z Kováně (z Pojizeří) přímo dostupné cestou, která spojovala Pojizeří se středním Polabím a přes východní část středních Čech na Vysočinu nám její průběh dodnes alespoň rámcově ukazuje silnice 1. třídy č. 38, při které rovněž leží i Pňov, který Uta vyměnila s Jarošem ze Slivna. Takže to vypadá, že spíše než doklad o velké vzdálenosti majetků, je to doklad o „propojenosti“ tehdejšího světa šlechty, alespoň co se týče Čech. A do určité míry zřejmě i tradici zájmu o tuto oblast a styků s ní.

Kuno z Kováně, který zemřel někdy (patrně ne dlouho) před rokem 1267, se v písemných pramenech až do doby, kdy se na jeho památku odvolává vdova po něm, vůbec neobjevuje a úplně stejné je to i se všemi ostatními členy rodu, jichž jsme v průběhu 30. let 13. století poznali celkem pět. Přesto o vymření rodu můžeme jen

---

¹⁵² CDB V/1, č. 453, s. 669. Paní Ludmila, která se angažovala po boku paní Uty, byla z landštejnské větve Vítkovců a měla dcery Alžbětu a Velenu, které žily na dvoře Kunhuty, vdovy po Přemyslu Otakarovi II., a posléze našly útočiště právě v klášteře v Pohledu – DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan a kol.: *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*. Praha: NLn, 2014, s. 236. ISBN 978-80-7422-276-4 (dále jen DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, D. – ZELENKA, J. *Přemyslovský dvůr* . . .).

¹⁵³ CDB V/2, č. 517, s. 65.

¹⁵⁴ VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D.: *Encyklopedie* . . . , s. 470 – 472.

těžko uvažovat, neboť jejich oblíbené jméno „Bohuš“ se v průběhu 14. a 15. století, kdy se páni z Kováně opět vrací do písemných pramenů, pravidelně objevuje.¹⁵⁵

Rovněž až z této doby pokročilého středověku jsou dochované heraldické památky rodu pánů z Kováně. Odborná literatura není jednotná, zda jejich heraldickou figurou byli dva zkřížení hadi či kamenické kleště.¹⁵⁶ Nutná heraldická stylizace a schematické znázornění v tomto případě velice znesnadňuje identifikaci tohoto znamení. Zřejmě se ale skutečně jedná o kleště (patrné je to zejména z nejmladších exemplářů), avšak na základě toponyma lze uvažovat, že místo kamenických kleští se původně jednalo o kleště kovářské a jedná se tak o mluvící heraldické znamení.¹⁵⁷

Proč se ale takto rozvětvený a do roku 1239 relativně průběžně se na panovníkově dvoře vyskytující rod najednou z písemných pramenů vytratil?¹⁵⁸ Jako nejrelevantnější možnost se nabízí, že se jeho příslušníci zaměřili na budování rodového dominia a blízkost panovníka, život při jeho dvoru a účast na řízení země prostřednictvím zemských úřadů vyměnili za své venkovské sídlo v Kováni. Na základě širších souvislostí je rovněž možné, že byli přímo okolnostmi donuceni vytvářet si své pozemkové dominium, jestliže nechtěli úplně zchudnout. Vzpomeňme, že jejich úřady (pokud zrovna nějaké drželi) byly bez výjimky kastelánské a jejich jména v listinách začínají chybět právě v době, kdy si i sám panovník začal uvědomovat, že se systém kastelání přetváří a právě jejich nepřítomnost na listinách Václava I. v druhé polovině jeho vlády (především pak v letech 1248/49) může značit, že byli proti němu v opozici (na rozdíl od svých zmiňovaných sousedů Markvarticů a pánů ze Slivna).¹⁵⁹

---

¹⁵⁵ SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 10* . . . , s. 388.

¹⁵⁶ Dva vprostřed spojené hady viděl v kovářském erbu NOVOTNÝ, V. *České dějiny 1/4* . . . , s. 455 a nejprve i SEDLÁČEK, A.: *Hrady, díl 10* . . . , s. 388, ovšem týž v SEDLÁČEK, A. *Atlas erbů, sv. 2* . . . , s. 51 píše o „kamenických kleštích“.

¹⁵⁷ A. Profous sice Kováně přímo neodvozuje od kovářského řemesla, avšak tato spojitost je tu zjevná – PROFOUS, A. *Místní jména, díl II* . . . , s. 343 – 344.

¹⁵⁸ Po roce 1267 se další písemný doklad hlásí až k roku 1318, kdy je uváděn Zdeněk z Kováně – *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále jen *RBM*) III. (1311 – 1333). Ed. Josef Emler. Praeae, 1890, č. 454, s. 186.

¹⁵⁹ O odboji proti Václavu I. ŽEMLIČKA, Josef. *Století posledních Přemyslovců*. 2. přeprac. vyd. Praha: Melantrich, 1998, s. 95 – 98. ISBN 80-7023-281-1 (dále jen ŽEMLIČKA, J. *Století* . . .); Týž. *Přemysl Otakar II.* . . . , s. 90.

Jediné jméno z celé pětice, Mladota, které je navíc poměrně málo frekventované, tudíž oproti např. Havlovi, Kunovi nebo Bohušovi nabízí menší pravděpodobnost záměny s jinou osobou téhož jména, nacházíme v poměrně nezvyklé souvislosti. V roce 1243 u Písku král Václav I. potvrdil donaci Bavora ze Strakonice a jeho manželky Dobroslavy strakonickým johanitům. Této události se prakticky výlučně účastnili šlechtici z nepříliš vzdáleného okolí Písku, a to od nejpřednějších, jakými byli Vítkovci, Konrád z Janovic a bratři Svojše a Dluhomil z Boru (Menšího), po drobnou šlechtu z bezprostřední blízkosti Strakonice. Kromě těchto z geografického hlediska logicky přítomných zde byli i Markvartici Jaroslav a Havel a téměř na konci svědečné řady „krčící se“ Mikuláš, syn Mladoty.¹⁶⁰ V této fázi zní jeho spojení s Mladotou z Kováně, jehož sídlo bylo téměř na druhé straně Čech, velice nepřesvědčivě. Jedním z klíčů k této souvislosti je tvar, jakým byl Mladota se svými syny uváděn v již citované listině z roku 1239 (pozn. č. 146): „*Mladota de Cowan cum duobus filiis Bohuse et Zbudone*“. Právě ono „se dvěma syny“ vybízí k domněnce, že pan Mladota měl ve skutečnosti syny tři (popřípadě více), neboť běžná formulace v textech té doby je pouze „*cum filiis*“. Opět jiný rozměr této hypotéze dává zmínka, kdy se v rozsáhlém sporu s Vokem z Rotštejna, do kterého bylo zapleteno velké množství oblastní šlechty, v roce 1325 připomíná „*Nicolaum de Kowanye*“.¹⁶¹ Když k celé věci připočteme z pramenů evidentní vztah kováňských k západním a jihozápadním částem Čech (někdejší opakované kastelánství v Práchni, jejich cesty s panovníkem do západních Čech a jedna z rodových větví – páni z Čeckovic, která zde přímo našla svou domovinu), je vidět, že ztotožnění Mikuláše, syna Mladoty, s rodem pánů z Kováně má své opodstatnění.

Bohužel ani tento Mikuláš, u kterého navíc narážíme na klasický genealogický problém – velké množství osob stejného jména v téže době, se později neobjevuje, resp. osoby téhož jména v oné době se vyskytující nelze s jeho osobou průkazně spojit.

Jinou záležitostí je rozdělení vsi, ke kterému podle všeho došlo již kolem poloviny 13. století, a s tím spojená otázka případného rozdělení rodu a jejich majetku.

---

¹⁶⁰ CDB IV, č. 34, s. 114 – 115.

¹⁶¹ *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae. Anno MDXLI igne consumptarum. Pozůstatky desk zemských R. 1541 pohořelých* (dále jen RT). Díl II. Ed. Josef Emler. Pragae, 1872, s. 57.

Již v roce 1266 je uváděn „Zudomier de Kowanich“.¹⁶² Bohužel v dalších obdobích narážíme na neprostupnou hráz mlčení dochovaných pramenů, neboť nejbližší následující zmínky o vsi Kovánek pocházejí až z pokročilého 16. století, kdy je zde uváděn pouze panský dvůr.¹⁶³ Jiné sídlo tu objeveno doposud nebylo a ani písemnými prameny nebylo podchyceno.

3.4 Nejstarší šlechtická sídla v Kování

Na otázku: „Jaké bylo prvotní sídlo pánů z Kováně?“ bychom mohli odpovědět velice jednoduše jednou větou: „Byl jím dvorec při románském kostelu.“ a jistě bychom se nezmýlili. Pokud nám však jde o bližší poznání jeho původu, podoby atd., které by se mohlo stát i velmi cenným pramenem doplňujícím počátky kováňského rodu, které je sestaveno jen z kusých písemných materiálů, nemůžeme se s takto jednoduchou odpovědí spokojit.

V literatuře pojednávající o zdejších regionu a jeho historii bývají v souvislosti s Kování zmiňovány tvrže či dvory, jichž se ve zdejší aglomeraci mělo vyskytovat hned několik. Přesný počet je však diskutabilní, neboť reliкty se mnohdy nezachovaly a v pramenech jsou zmínky o nich snadno zaměnitelné.

Zbytky jedné z tvrží se dochovaly v prostorech pozemku zdejšího hostince (80 m J – JV od kostela – tedy přímo uprostřed vsi). Kromě této tvrže se měl snad přímo ve vsi nacházet zemanský dvůr. Jeho lokalizace je dnes však již zhola nemožná.

Druhé tvrziště připisované ke Kování se nachází 1 km SZ od vesnice. Pro svou polohu je pravděpodobnější, že se jedná o tzv. Zadní hrádek u Skalska.¹⁶⁴ Ačkoli tato lokalita je blíže ke Skalsku než ke Kování, je tu výrazná možnost, že i toto sídlo ovládali, nebo dokonce založili páni z Kováně, neboť ti nejpozději v druhé polovině 14. století Skalsko získali. August Sedláček píše, že „*Skalsko patřilo odedávna ke zboží*

---

¹⁶² CDB V/1, č. 477, s. 708. Jedná se o Sudomíra, nikoli o Zuzanu, jak soudí FIŠERA, Zdeněk. *Hrady a tvrže na Mladoboleslavsku*. Mladá Boleslav: Okresní muzeum, 2002, s. 53. ISBN 80-238-9436-6 (dále jen FIŠERA, Z. *Hrady a tvrže* . . .).

¹⁶³ SEDLÁČEK, A. *Místopisný slovník* . . ., s. 450.

¹⁶⁴ SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 10* . . ., s. 388; ANDĚL, Rudolf a kol. *Hrady, zámky a tvrže Čech, Moravy a Slezska, díl III. Severní Čechy*. Praha: Svoboda, 1984, s. 227 – 228 (dále jen ANDĚL, R. a kol. *Hrady, zámky a tvrže, díl 3* . . .); FIŠERA, Z. *Hrady a tvrže* . . ., s. 54.

Kovánskému“.¹⁶⁵ Pro vlastnictví Skalska pány z Kováně jsou ale přesvědčivé důkazy až z doby po polovině 14. století. Patrně se tak nestalo dlouho před rokem 1369, kdy jsou Kovánští poprvé zmiňováni jako majitelé patronátního práva ke skalskému kostelu,¹⁶⁶ neboť ještě v roce 1351 je jako držitel tohoto práva uváděn jistý Pešek ze Skalska, jenž, soudě podle jeho jména, neměl s pány z Kováně příbuzenských vztahů.¹⁶⁷

Josef Vítězslav Šimák zmíněný „Hrádek u Skalska“ spojuje s útočištěm knížete Soběslava II. z roku 1179.¹⁶⁸ Usuzuje tak z blízkosti místa od držav rodu Markvarticů, neboť, jak je ze svědečných řad poznat, Heřman Markvartic patřil ke stoupencům opozice proti knížeti Bedřichovi. Tato čistě hypotetická úvaha nově získala poněkud reálnější rozměr, když bylo objeveno, že skalský kostel sv. Vojtěcha (původně sv. Havla) má románský původ a to zřejmě z doby třetí čtvrtiny 12. století.¹⁶⁹

3.4.1 Kostel sv. Františka Serafinského (původně sv. Jana)

Obecně vzato se dosavadní odborná literatura zabývala pouze kováňskými šlechtickými sídly vrcholného a pozdního středověku. Při lokalizaci nejstaršího sídla, vyjdeme-li z obecného předpokladu a znalostí raně středověkých poměrů, se můžeme opřít o hmatatelný důkaz, kterým je pozůstatek románského kostela – jeho západní věž. Prostor kostela obklopeného ze všech stran do kruhu parcelovaným hřbitovem zaujímá a podle starých mapování vždy zaujímal SZ část vsi (později městysu)¹⁷⁰ a přibližně 80 m JZ směrem začíná terén strmě klesat do údolí Strenického potoka.

Jak bylo uvedeno, z původního kostela se dochovala pouze věž a zbytky západní zdi. Zbytek kostela byl zbourán a k věži, která byla rovněž upravena (především její

---

¹⁶⁵ SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 10 . . .*, s. 391.

¹⁶⁶ *Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1369 – 1373) II* (dále jen LC). Ed. František Antonín Tingl. Pragae, 1868, s. 19.

¹⁶⁷ „*Peszco de Schalz*“ – *Libri erectionum archidioecesis pragensis* (dále jen LE), *Liber I. (1358 – 1376)*. Ed. Clemens Borovy. Pragae, 1873, s. 47.

¹⁶⁸ ŠIMÁK, J. V. *Dějinné paměti . . .*, s. 16.

¹⁶⁹ Podrobně kapitola č. 3.4.2.

¹⁷⁰ Mapa stabilního katastru z roku 1842 přístupná z

http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c3523-1 [cit. 2013-02-09].

Dnes je areál hřbitova rozšířen k SZ o část původních zahrad. Hřbitovní zeď v opačném směru však ještě dnes kopíruje původní zaoblenou hranici pozemku.

horní část), byla v letech 1751 – 1757 přistavěna nová loď a presbytář v pozdně barokním stylu.¹⁷¹ Z doby jen o málo starší, pochází i zasvěcení sv. Františkovi Serafinskému. Původní patrocinium, alespoň pokud lze soudit z pramenů první poloviny 17. století, bylo sv. Jana. Z téhož pramene můžeme seznat, že hmotově si kostel svůj románský charakter zachoval až do barokní doby, když vizitační zpráva z roku 1631 hovoří o oblém závěru – s největší pravděpodobností tedy o apsidě.¹⁷²

Prvním, kdo poukázal na románský původ stavby, byl až v roce 1983 Jiří Škabrada.¹⁷³ Od doby jeho zájmu stavba výrazně zchátrala (především její fasáda), což nám nyní pomáhá lépe pochopit její původní podobu, kterou Škabrada mohl v mnohém pouze odhadovat. Dosud se sice pod částečně opadanou omítkou barokní lodi neobjevily druhotně použité architektonicky ztvárněné části z románského předchůdce (jako např. v kostele sv. Jiljí v Železnici u Jičína, kde se rovněž z původního kostela dochovala pouze věž), přesto mnohé pravidelně opracované pískovcové kvádry v jinak převážně smíšeném zdivu složeného z cihel a lomového kamene nasvědčují, že se tak stalo.

Věž je štíhlá, vystavěná z pravidelně řádkovaného kvádríkového zdiva,¹⁷⁴ čímž nápadně připomíná věž kostela Narození Panny Marie v Mohelnici nad Jizerou vzdálené od Kováně cca 21 km SV směrem. Její interiér je osvětlen malými štěrbinovými a kruhovými okénky rozmístěnými v jižní a severní zdi. Dle kamenů, které tvoří jejich ostění, lze usuzovat, že okenní otvory jsou původní a na svých místech. Pouze byly doplněny novějšími okenními rámy. Z důvodu, že západní stěna nebyla prolomena žádným okénkem, můžeme uvažovat, že právě zde se nacházel vstup do patra věže a na tribunu, který však byl v novější době zcela odstraněn. Jak ale naznačuje skladba zdiva, nacházel se původní vstupní portál do věže a z ní na emporu uprostřed západní stěny přibližně v jedné čtvrtině výšky věže. Dokládá to neprovázanost zdiva v této části. Na levé straně čtyři řady a na prvé pět řad zdiva není provázáno se sousedními (jejich spáry jsou přímo nad sebou), zatímco na zbytku věže jsou kvádry

---

¹⁷¹ POCHE, E. a kol. *Umělecké památky, díl 2 . . .*, s. 124.

¹⁷² SÚA, APA I, D 143/1 (příslušná část zabývající se Boleslavskem).

¹⁷³ ŠKABRADA, Jiří. Románská věž kostela v Kování. *Umění*. 1983, roč. 31, č. 4, s. 355 – 357. ISSN 0049-5123.

¹⁷⁴ Obr. č. 12.

provázány důsledně. Vpravo od původního portálu se rovněž nachází v nárožním kamenu vytesaný rovnoramenný kříž, který jakoby místo vstupu označoval (nachází se v úrovni pravděpodobného zaklenutí původního portálu – tedy v pohledové výšce očí prvního patra). Rovněž vlevo od předpokládaného portálu bylo „cosi“ odstraněno. Dokládá to dodatečná dozdívka v podobě tří cihel.¹⁷⁵

Horní část věže byla, jak se částečně dochovalo v její východní stěně a jak především ukazuje novodobá cihlová dozdívka, prolomena na všech stranách dvěma patry okenních galerií. První úroveň nesla okno jednoduché a druhá sdružené dvojné okno. Vzhledem k již tak značné výšce věže se jeví nepravděpodobné, že by se tu nacházela nad těmito ještě třetí úroveň sdružených oken.¹⁷⁶

Svou podobou byla věž kováňského kostela blízka věži kostela v Mohelnici nad Jizerou, čímž máme před sebou typický příklad románského kostela z období vlády knížete Vladislava II (1140 – 1172).¹⁷⁷ Pro menší dekorativní členění fasády (korunní římsa se sice nedochovala, ale s jistotou můžeme říci, že věži chyběl sokl) můžeme dokonce vyslovit mínění, že kováňský kostel byl mírně starší, než mohelnický. Svou jednoduchostí je spíše současněkem kostelů sv. Petra v Poříčí nad Sázavou (okr. Benešov) nebo sv. Jakuba v Rovné (dnes součást Stříbrné Skalice okr. Praha-východ) z doby před, nebo kolem poloviny 12. století.¹⁷⁸

Nemůžeme ale s jistotou říci, ač pravděpodobnost je tu velká, že kastelán Bohuš, jehož jsme sledovali v letech 1169 – 1194, založil dvorec v Kováni. Stále existuje možnost, byť méně pravděpodobná, že zdejší sídlo mohl založit někdo jiný a až v pozdější době jej mohl získat např. koupí stejnojmenný syn kastelána Bohuše. Rozhodně ale můžeme říci, že v době Bohušova působení ve službách Přemyslovců zde již stálo sídlo vybavené románským kostelem.

Propojit však tohoto Bohuše z poslední třetiny 12. století s „Dalimilovým kováňským pánem“ a překlenout tak časovou propast přibližně jednoho století, je dnes nemožné. Brání nám v tom nejen nedostatečné dochování písemného materiálu, ale i absence vlastního jména v kronikářově zmínce. Rovněž samozřejmě nemáme jistotu, že

---

¹⁷⁵ Obr. č. 13.

¹⁷⁶ Obr. č. 14.

¹⁷⁷ O této skupině kostelů SAJBT, J. *Románské kostely v Pojizeří . . .*, s. 37 – 45.

¹⁷⁸ POCHE, E. a kol. *Umělecké památky, díl 3 . . .*, s. 138, 451 – 452.

v roce 1083 nějaký „kováňský pán“ byl (kostel, minimálně ten, jehož zbytky se nám dochovaly, zde jistě ještě nestál) a že Dalimil jen nechtěl dodat rodu, který mohl znát, lesku starobylosti a tím i celé české šlechtické obci.

Nesmíme však naopak celou myšlenku jednoduše zavrhnout. Dalimil mohl vzít čin, jenž skutečně některý z předků pánů z Kováně vykonal, ovšem v době podstatně mladší a v rodu se ústním podáním mohl tradovat tzv. „od nepaměti“ a kronikář jej mohl jen posunout do starší doby. Vždyť za panování českého krále Vladislava I., do jehož doby patří výstavba kováňského kostela, byly do Itálie podniknuty hned čtyři výpravy českého vojska (v letech 1158, 1161, 1162, 1167).¹⁷⁹ Tuto myšlenku podporuje i fakt, že označení „kováňský pán“ je daleko bližší právě době Vladislava I., kdy se začínají v našem prostředí užívat predikáty, na rozdíl od doby Vratislava II., kdy se osoby určovaly především pomocí odkazu na svého předka (zpravidla otce). V takovém případě pravděpodobnost, že kastelán Bohuš a Dalimilův kováňský pán jsou jedna a tatáž osoba, prudce stoupá.

3.4.2 Románský původ kostela sv. Vojtěcha ve Skalsku¹⁸⁰

Stavba s asymetricky umístěnou věží při severní straně presbytáře, která je většinou mimo větší zájem historiků, byla svým původem tradičně považována za gotickou (dnes výrazně barokně přestavěná). Badatele, většinou z řad kulturních historiků, k těmto závěrům vedly jednak první zmínky o jeho existenci, které jsou z druhé poloviny 14. století a právě ono asymetrické umístění věže, které je typické pro pozdní období gotického slohu. Z tohoto byly vyvozeny závěry, že loď a presbytář jsou původní z doby kolem poloviny 14. století a věž zde byla druhotně přistavěna ve druhé polovině století následujícího. Toto vše umocňoval i na věži dochovaný erb a nápisová

---

¹⁷⁹ Do doby italských tažení krále Vladislava I. po boku Fridricha Barbarosy, jejichž době přibližně odpovídá i čas výstavby kováňského kostela, zasadil Dalimilovu zmínku avšak bez jakýchkoli odůvodnění ANDĚL, R. a kol. *Hrady, zámky a tvrze, díl 3 . . .*, s. 227.

¹⁸⁰ V upravené verzi byla tato podkapitola publikována jako drobný článek autora práce pod názvem Nově objevená románská památka – kostel sv. Vojtěcha ve Skalsku. *ZČRP*. 2014, sv. 27, s. 265 – 266. ISSN 1211-975X.

páska bratrů Jana a Bohuslava z Dražic a Kunvaldu, které jsou z doby třetí čtvrtiny 15. století.¹⁸¹ Při bližším ohledání však nalezneme několik nesrovnalostí.

Především je to nápadný otisk štítu na západní stěně věže, který, ač není vidět celý, ukazuje, že původní střecha svírala ve svém vrcholu tupý úhel, což je typický znak pro románskou architekturu. Navíc nám to dokládá, že věž původně byla ke zbytku stavby postavena symetricky. Na protější straně věže je potom ve výšce prvního patra zazděný portál – pravděpodobný vstup na panskou tribunu. V horní části věže jsou na všech čtyřech stranách dodnes patrná zazděná okna, jejichž horní části ostění tvoří půlkruh – jednoduchou formu archivolt původních sdružených oken. Pod každým z nich bylo ještě jednoduché okno. Tedy úplně stejné architektonické schéma, které můžeme pozorovat v Kováni či Mohelnici nad Jizerou, čímž se stává dalším příkladem románské architektury z období vlády Vladislava II.

K románskému vzezření přispívá i materiál, kterým jsou pro tuto oblast tradiční pískovcové bloky. Kvádřikový ráz zdiva je však částečně zastřen pozdějším výrazným vyspárováním. Rovněž dominantní umístění celé stavby při terénní hraně, která od něho severním a západním směrem padá do údolí Strenického potoka. A v neposlední řadě je to samotné původní patrocinium sv. Havla, které se v našich zemích začíná objevovat po roce 1100 (častěji po roce 1150) a to především u románských kostelů ve východní části středních Čech (Oldřichovec, Poříčí nad Sázavou, Ratměřice, Skvrňov).¹⁸² Tato oblast Pojizeří výrazně ovlivňovala díky propojení obchodních cest.¹⁸³

Zakladatele tohoto kostela však zřejmě nevypátráme. S největší pravděpodobností to ale páni z Kováně nebyli. Jak bylo uvedeno výše, kováňská šlechta se dostala k držbě Skalska až někdy po roce 1351, tudíž za zakladatele skalského kostela je třeba považovat místní šlechtu, která až na onu zmínku z roku 1351 našim pramenům uniká. Vzhledem ke vzdálenosti s kostelem v Kováni (necelých 1,5 km), je to po dvojicích kostelů sv. Petra a Pavla a sv. Havla v Poříčí nad Sázavou a Zvěstování Panny Marie a sv. Jana a Pavla v Dobrší (okr. Strakonice) další ukázka koncentrace

---

¹⁸¹ POCHE, E. a kol. *Umělecké památky, díl 3 . . .*, s. 321 – 322; ANDĚL, R. a kol. *Hrady, zámky a tvrze, díl 3 . . .*, s. 420 – 421; nejnověji zmíněn v ŠIMŮNEK, Robert. Smečno v pozdním středověku. Počátky rezidenčního města Bořitů z Martinic. *PrP.* 2012, roč. 19, č. 1, s. 7 – 30. ISSN 1212-1487.

¹⁸² BOHÁČ, Z. *Patrocinia románských kostelů . . .*, s. 31 – 52.

¹⁸³ SAJBT, J. *Románské kostely v Pojizeří . . .*, s. 44 – 46.

románské sakrální architektury na našem území a tím i feudální rozdrobenosti pozemkových majetků již ve druhé polovině 12., resp. první polovině 13. století.

3.5 Páni z Čečkovic

Na závěr se sluší v krátkosti se zmínit o pobočné větvi pánů z Kováně – pánů z Čečkovic. Samotná ves Čečkovice (2 km severně od Boru okr. Tachov) byla v majetku kladrubských benediktinů, ačkoli ne od jejich úplných začátků, jak to bývá mnohdy mylně interpretováno, neboť tento dar, jak rozbořem dochovaných falz zjistil již Václav Hrubý, byl spolu s dalšími tohoto druhu pozdějším darem velmožským z průběhu 12. století.¹⁸⁴

Prvně se podle Čečkovic píše v roce 1177 Ratibor (patrně mladší bratr Bohuše řečeného Bradatý) a jeho syn Jaroš.¹⁸⁵ Oba nepochybně patřili vedle Bohuše k předním osobnostem přemyslovského dvora. Ratibora, který šel ve šlépějích svého bratra, záhy nacházíme jako kastelána v Práchni (v roce 1183),¹⁸⁶ posléze dokonce jako kastelána na Vyšehradě (v roce 1187)¹⁸⁷ a svou kariéru završil jako dvorský sudí (doložen v tomto úřadu v letech 1192 – 1198/99).¹⁸⁸

Na rozdíl od veřejného života se mu zřejmě méně dařilo v soukromí. O jeho synovi Jarošovi se od roku 1183 prameny nezmiňují a je pravděpodobné, že zemřel a Ratibor se opět objevuje pouze se svým bratrem Bohušem (v méně případech ještě s dalším bratrem Lutoborem). Když v roce 1201 nacházíme pana Ratibora v listinách naposledy, je s ním zapsán i jeho další syn Racek.¹⁸⁹ Po tomto případě však již neslyšíme ani o jednom z nich a tím méně o nejmladším bratru Lutoborovi či jejich bratranci Dobromyslovi, kterého prameny zachycují pouze jednou.¹⁹⁰ Jestli tato větev rozrodu „Kováňských“ vymřela, nebo se přestěhovala jinam (na jižní Moravě

---

¹⁸⁴ HRUBÝ, Václav. *Tři studie k české diplomatice*. Z rukopisu připravil J. Šebánek. Brno: Filosofická fakulta, 1936, s. 86 – 105 (dále jen HRUBÝ, V. *Tři studie* . . .).

¹⁸⁵ *CDB I*, č. 179, s. 246.

¹⁸⁶ *Tamtéž*, č. 300, s. 270.

¹⁸⁷ *Tamtéž*, č. 317, s. 289.

¹⁸⁸ *CDB I*, č. 336, s. 306 – 307; *CDB II*, č. 6, s. 4 – 5.

¹⁸⁹ *CDB II*, č. 27, s. 25.

¹⁹⁰ *CDB I*, č. 296, s. 265 – 267.

nacházíme v první třetině 13. století velmože se jmény Ratibor a Lutobor), nelze s určitostí říci. V každém případě se z Čečkovic vytrácejí.

Jak je ale zřejmé, ves byla klášterním majetkem neustále, neboť kladrubska falza pocházejí právě z doby, kdy sídlo v Čečkovicích bylo aktivně užíváno světskými feudály (jak je zřejmé z predikátů). Rovněž v dalších potvrzovacích klášterních listinách ze 30. let 13. století jsou Čečkovice neustále uváděny.¹⁹¹ Šlechtické sídlo zde tedy muselo existovat paralelně k majetku církevnímu.¹⁹²

---

¹⁹¹ *CDB III/1*, č. 51, s. 52; č. 101, s. 118.

¹⁹² O tomto jevu majetkové držba blíže kap. č. 5.2.

4 Páni ze Slivna a jejich cesta z Pojizeří na Klatovsko a zpět do středních Čech

Další historickou lokalitou dolního Pojizeří, ve které se sice nedochoval románský kostel (s velkou pravděpodobností zde ovšem původně stál, jak si následně ukážeme), ale pro historické souvislosti by bylo chybou se o ní nezmínit, je Slivno. Obec, která se nachází cca 8 km západně od Benátek nad Jizerou a v dnešní době ji nalezneme rozdělenou na tři aglomerace – Horní Slivno, Dolní Slivno a Slivínko.

4.1 Dvě generace pánů ze Slivna

V literatuře se se Slivnem setkáme zpravidla jako s predikátem pana Jaroše, přičemž lokalita sama je jakoby v jeho stínu a bez valného zájmu badatelů.¹⁹³ Jaroš ze Slivna byl významnou osobou na dvoře Václava I. a zvláště Přemysla Otakara II.¹⁹⁴ Zejména je mu připisována velká zásluha na vítězství v bitvě u Kressenbrunu, která se odehrála 12. července 1260, a jehož výpověď v pražské kapitule o jejím průběhu zachytil souvěký letopisec.¹⁹⁵

Slivno se však v písemných pramenech objevuje podstatně dříve. V roce 1223 se podle něho píše velmož Albrecht (Albert), otec Jaroše, svědčící s množstvím dalších významných osob té doby na listině pražského biskupa Peregrína.¹⁹⁶ „*Albertus de Sliuan*“ se znovu objevuje až po deseti letech v roce 1233¹⁹⁷ a od té doby se v pramenech uvádí poměrně pravidelně. Proč je však mezi těmito zmínkami tak velká mezera? Albert ze Slivna se v druhé polovině dvacátých let patrně skrývá jako nositel jednoho z dvorských úradů, který na čas vyměnil za predikát. V této době máme

¹⁹³ Nejnověji ŠULC, Jaroslav – JAROŠ, Jaroslav – KOŠŤÁK, Jaromír a kol. *Košátky, Slivna a okolí. Od minulosti k dnešku*. Košátky: Obecní úřad, 1999. ISBN 80-238-4572-1 (dále jen ŠULC, J. – JAROŠ, J. – KOŠŤÁK, J. *Košátky* . . .).

¹⁹⁴ Z obsáhlé literatury, která se zabývá touto problematikou, jsou alespoň základní tituly průběžně citovány v této kapitole, včetně literatury pojednávající o královském dvoru.

¹⁹⁵ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.* Ed. Josef Emler, přel. Wáclav Wladivoj Tomek. In: FRB II. Praha, 1874, s. 319.

¹⁹⁶ *Albrecht de Zliven – CDB II*, č. 252, s. 242.

¹⁹⁷ *CDB III/1*, č. 38, s. 37.

doloženy dva muže tohoto jména, kteří se pohybovali na královském dvoře, jeden v úřadu podčešího a druhý jako podkomoří.¹⁹⁸ Který z nich je ale pán ze Slivna s jistotou říci nemůžeme. Dana Dvořáčková – Malá a Jan Zelenka se domnívají, že Albert ze Slivna zastával úřad podkomořího,¹⁹⁹ avšak stejně tak dobře mohl být podčeším, protože úřad číšníka v letech 1239 – 1249 zastával jeho syn Jaroš (viz níže) a jak máme doloženo i z jiných případů, úřady se mnohdy „dědily“, ačkoli oficiálně v této době ještě dědičné nebyly.²⁰⁰

Albert se 2. října 1234 objevuje i s bratrem Rudolfem, přičemž s ohledem na časový odstup od prvního zachycení Alberta a Rudolfa lze soudit, že Rudolf byl z obou bratří mladší.²⁰¹ Spolu jsou bratři uváděni už jen v roce 1235, přičemž Albert je zde v úřadu sudího.²⁰² V letech 1235 – 1239 se Albert uvádí celkem dvanáctkrát střídavě s predikátem „ze Slivna“, nebo jako sudí či dvorský sudí.²⁰³ Pouze jedenkrát je zapsán v kombinaci obojího, jako „*Albertus iudex de Sliven*“.²⁰⁴ V roce 1240 je v listině královny Konstancie Albert uváděn jako „*domino Alberto de Slyuen, camerario Boemie*“.²⁰⁵ Dana Dvořáčková – Malá a Jan Zelenka soudí, že ve skutečnosti komořím v této době nebyl, ale že se tato událost, ve které Albert ze Slivna spolu s Divišem z Divišova a panem Bünem nevystupuje jako svědek (jako ve všech předchozích případech), ale přímo jako vykonavatel královského úřadu, vztahuje k dřívější době, kdy zastával úřad podkomořího (viz výše a taktéž pozn. č. 196).²⁰⁶ Ať se v roce 1240 pan Albert komořím skutečně stal či nikoli, je nasnadě, že jeho kariéra toho roku dosáhla vrcholu a buď se stáhl z veřejného života, nebo dokonce zemřel, protože se již s ním dále nesetkáváme.

---

¹⁹⁸ *Albertus subpincerna, Albertus subcamerarius* – CDB II, č. 305, s. 304. *Albertus subcamerarius* je potom ještě uváděn tamtéž, č. 310, s. 308.

¹⁹⁹ DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, D. – ZELENKA, J. *Curia ducis* . . . , s. 76, pozn. 202.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 90 – 93.

²⁰¹ *Albertus cum fratre suo Rudolfo* – CDB III./1, č. 85, s. 92.

²⁰² *Albertus iudex cum fratre Rudolpho de Sliven* – Tamtéž, č. 105, s. 125.

²⁰³ CDB III./1, č. 136, s. 170; č. 153, s. 188; č. 162, s. 200; č. 173, s. 214; CDB III./2, č. 177, s. 221; č. 180, s. 225; č. 162, s. 200; č. 196, s. 251; č. 208, s. 271; č. 209, s. 273; č. 214, s. 283.

²⁰⁴ CDB III./2, č. 193, s. 246.

²⁰⁵ Tamtéž, č. 358, s. 350.

²⁰⁶ DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, D. – ZELENKA, J. *Curia duci* . . . , s. 76, pozn. 202.

Ještě zajímavějším než četnost listin, na kterých Albert ze Slivna svědčí, jsou místa jejich vydání. Před tím, než je za panování Václava I. doložen jako dvorský sudí, zastihujeme jej v letech 1233 a 1234 několikrát na listinách moravského markraběte Přemysla. V říjnu 1234 nejsme na pochybách, že tu Albert byl coby člen královské družiny, protože král Václav byl taktéž přítomen vydání jak listiny z 2. října v Praze,²⁰⁷ tak dalším dvěma listinám z 22. a 31. října ve Znojmě.²⁰⁸ Ve svědečných řadách listin z 2. a 31. října jsou i urození muži výslovně rozdělení na české a moravské. Kromě pána ze Slivna zde bylo přítomno nebývale velké množství české nobility včetně Vítkovců, Drslaviců, Markvarticů (ti jen 2. října v Praze obdobně jako Buzici), Ctibora a Benedy (pánů ze Svojšína) a mnohých dalších. Patrně je to důsledek událostí z předchozího roku, kdy se markrabě Přemysl postavil po boku rakouského vévody Fridricha II. Babenberského proti svému královskému bratrovi, který tímto způsobem chtěl demonstrovat svou nadřazenost.

Daleko hůř jsme na tom s vysvětlením účasti Alberta ze Slivna na markraběcí listině vydané 2. dubna 1233 ve Znojmě.²⁰⁹ Tentokrát je tu kromě něho Hrabišic Bohuslav a bratři Přibyslav s Drslavem synové Prkoše (patrně jedna z větví širokého rodu Drslaviců). Osoby Ctibora a Benedy tu jsou pro neoddělení české a moravské nobility nejednoznačné a nelze s určitostí říci, jestli se jedná o příslušníky rodu pánů ze Svojšína, nebo jejich jmenovce z řad Moravanů. Účast českých předáků je matoucí v tom, že, ačkoli všichni tito byli příslušníky královského dvora, o králi Václavovi nemáme informaci, že by v dubnu 1233 pobýval na území Moravy.²¹⁰ Víme, že král přitáhl vojensky na Moravu až toho roku v létě, aby odrazil útok vévody Fridricha a potrestal svého bratra.²¹¹ Můžeme snad jen spekulovat nad tím, jestli tito čeští předáci nebyli členy poselstva vyslaného k markraběti snad i v předtuše, že se Přemysl obrací proti Václavovi.

---

²⁰⁷ CDB III./1, č. 85, s. 92.

²⁰⁸ Tamtéž, č. 87, s. 95 – 96 a č. 88, s. 97 – 100.

²⁰⁹ Tamtéž, č. 38, s. 36 – 37.

²¹⁰ Itinerář krále Václava I. jako součást studie SOVADINA, Miroslav. Dvůr Václava I. *Sborník archivních prací* (dále jen SAP). 1995, roč. 45, s. 34 – 38. ISSN 0036-5246 (dále jen SOVADINA, M. Dvůr Václava I. . . .).

²¹¹ ŽEMLIČKA, J. *Století . . .*, s. 73.

Po získání úřadu dvorského sudího zastihujeme Alberta, jak již bylo zmíněno, daleko pravidelněji a častěji než před tím. Je tu však nápadná změna. Z oněch dvanácti případů, které máme k dispozici, se pouze dvakrát uvádí jako svědek v listině vydané mimo Prahu a to pokaždé v západních Čechách, konkrétně v Plasích a Chotěšově.²¹² Jeho častá přítomnost v Praze a nízká účast na panovníkových cestách je jistě odůvodnitelná výkonem jemu svěřeného úřadu, při kterém právě v soudních záležitostech zastupoval krále v jeho nepřítomnosti.²¹³ Pozornost spíše vzbuzují dva případy, které vybočují. Jistě, mohla to být jen náhoda a svou roli tu nepochybně také má i torzovitá dochovanost pramenů, že dvorský sudí byl s králem na jeho častých cestách právě zrovna jen na dvou, a to do západních Čech. Ale vzhledem k dalším událostem, kdy si Jaroš, syn Alberta ze Slivna, založí hrad Fuchsberg (dnešní Pušperk asi 8 km severozápadně od Klatov), se nabízí otázka, na kterou bohužel asi nikdy nedostaneme jednoznačnou odpověď. Totiž jestli Albert do těchto míst necestoval s králem pro znalost zdejších poměrů. Jinými slovy, jestli již v této době neměli páni ze Slivna k této oblasti bližší vztah osobní, nebo dokonce majetkoprávní.

Rudolf, mladší bratr Alberta, je v literatuře uváděn zpravidla pouze v letech 1234 – 1235, kdy jej písemné prameny zachycují jako bratra Alberta ze Slivna, avšak Rudolf se zřejmě v blízkosti panovníka pohyboval déle a nejspíš se skrývá pod stolníkem Rudolfem, kterého máme doloženého v letech 1236 – 1239,²¹⁴ tedy opět záměna predikátu za dvorský úřad. V tomto tvrzení nám pomáhá fakt, že jméno Rudolf v této době nebylo mezi českou šlechtou příliš rozšířené a také to, že se ve svědečných řadách až na jeden případ ze čtyř vyskytuje hned za Albertem, což je pro zapisování příbuzných a zvláště sourozenců ve svědečných řadách obvyklé.²¹⁵ Za jeho syna bychom snad mohli považovat osobu, která se sice bez predikátu skrývá pod „*Rudolfus filius Rudolfi*“. V téže svědečné řadě listiny vydané 19. října 1241 v Hradci (Králové) nacházíme i zřejmě mladšího Albertova syna Eppa.²¹⁶

---

²¹² CDB III./1, č. 177, s. 221 a CDB III./2, č. 209, s. 272 – 273.

²¹³ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: Od počátků po současnost*. Praha, NLn, 2005, s. 56. ISBN 80-7106-709-1.

²¹⁴ CDB III./1, č. 136, s. 170; č. 180, s. 225; CDB III./2, č. 196, s. 251; č. 208, s. 271.

²¹⁵ CDB III./1, č. 136, s. 170; č. 180, s. 225 CDB III./2, č. 196, s. 251; č. 208, s. 271.

²¹⁶ CDB IV./1, č. 8, s. 67.

Jméno Rudolf se ovšem bez zdůraznění příbuznosti objevuje mezi množstvím dalších pánů ze západních Čech, kteří se účastní prodeje části vsi Košetice (u Všerub), kterou postupuje kladrubský opat Reinher proboštu kláštera v Chotěšově.²¹⁷ Eppo, rovněž bez určení příbuznosti, se pak objevuje již jen v roce 1253, kde svědčí s dalšími pány z velké části z jižních a západních Čech na listině Přemysla Otakara II. vydané v kladrubském klášteře, kde „*pán království českého*“ toho roku trávil vánoce.²¹⁸ Následně jméno Eppo z písemných pramenů mizí úplně a již od roku 1247 se neshledáváme ani s Rudolfem, kterého bychom mohli alespoň hypoteticky přiřadit k pánům ze Slivna. Jako vysvětlení se nabízí buď smrt (protože se jedná s největší pravděpodobností o mladší bratry svých sourozenců, tak zřejmě velmi brzká), nebo církevní dráha, aby se rodový majetek zbytečně nedělil.

4.1.1 Vzestup pana Jaroše

Reprezentaci rodu na sebe postupně strhával (starší) syn Albrechta ze Slivna, Jaroš, jenž se prvně připomíná v roce 1237.²¹⁹ V roce 1239 je poprvé uváděn jako královský číšník, ale stále se píše po svém významném otci.²²⁰ Po „nesmělých rozjezdech“ své dvorské kariéry v letech 1237 – 1241, kdy se v pramenech vyskytuje pouze čtyřikrát, a po poměrně dlouhé pauze v letech 1242 – 1247, kdy se s ním neshledáváme vůbec,²²¹ nastal jeho strmý vzestup. Nade vši pochybnost na tom má zásluhu vzpoura královny Přemysla proti otci, ve které Jaroš, soudě podle následujících událostí, zachoval věrnost králi Václavovi. Na rozdíl od jeho soupeřnicka a v této době ještě nejspíš i nepřítelů vzdáleného souseda (alespoň co se týče pozemkových majetků,

---

²¹⁷ *CDB IV*, č. 121, s. 216.

²¹⁸ *CDB V/1*, č. 9, s. 45.

²¹⁹ *Jaros filius Alberthi de Zliwen – CDB III/1*, č. 146, s. 184.

²²⁰ *Jaros pincerna filius Alberti – CDB III/2*, č. 219, s. 291 – 295.

²²¹ Na vině bude jistě i obecně menší počet písemností, které Václav I. v této době vydával, přesto je jeho naprostá absence zarážející a alespoň v této době nekoresponduje s tvrzením, které udává ŽEMLIČKA, J. *Století . . .*, s. 95, který jej přiřazuje mezi okruh králových nejoblíbenějších, protože např. Havel z Lemberka, jenž se v tomto Žemličkově výčtu nachází rovněž, se na královských listinách objevuje ještě v letech 1242 a 1243. Na druhou stranu je nutno uznat, že kdyby Jaroš upadl v této době do Václavovy nemilosti, těžko by podržel číšnický úřad, ve kterém jej opět zastihujeme, když se na konci 40. let opět objevuje a rovněž by těžko věrně stál při králi v době vzpoury, kdyby na něho zanevřel.

nikoli sídel, po kterých se oba píší),²²² Markvartice Havla z Lemberka, se o něm kronikář Dalimil nezmiňuje. Avšak v jeho verši „*Všěcka země s knězem bieše, král Boršě a Havla a málo starých jmieše.*“²²³ si tu pana Jaroše můžeme směle představit pod neurčitým označením „*málo starých*“.

Po šestileté odmlce se s Jarošem ze Slivna, který je stále v úřadu číšníka, setkáváme až 11. prosince 1248 v Brně²²⁴ po vítězství Boreše z Rýzmburka u Mostu, kde byl s králem Václavem, a odkud mělo královo vojsko vytáhnout do Čech proti Přemyslovi.²²⁵ S králem pak absolvoval, pokud ne celé, tak velkou část tohoto tažení započatého v lednu 1249, protože jej toho roku už i v přítomnosti Havla z Lemberka nacházíme svědčit na královských listinách vydaných 7. a 13. února v Žatci a 23. července v Litoměřicích.²²⁶ V listinách vydaných v srpnu a září v Praze však už Jaroš chybí.²²⁷ Snad byl za své zásluhy na čas uvolněn, protože je krajně nepravděpodobné, kdyby byl přítomen, že by mezi svědky nebyl uveden, když se do té doby ve svědečných řadách pohyboval neustále mezi prvními spolu s Hrabišicem Borešem, Havlem z Lemberka a Ronovci Častolovem a jeho synem Jindřichem. Důležitým momentem také je, že se již nikdy nepíše po svém otci. Je to jistě známka toho, že sám dosáhl dostatečného věhlasu a známosti a nebylo tedy již třeba připomínat slavnějšího příbuzného.

K výše zmíněným osobám je třeba ještě připočíst pány Pavlíka a Ratmíra, které rovněž můžeme sledovat po značnou část tažení krále Václava. Pavlík byl jedním ze tří synů Guperda z Hostouně (u Horšovského Týna okr. Domažlice), kde se jejich byt' majetkově malý rod připomíná hluboko do 14. století.²²⁸ Ratmír byl synem Ratmíra ze Skviřína a zakladatel rodu pánů ze Švamberka – původně hrad Krasíkov (u Bezdruzic, okr. Tachov), podle něhož se poprvé v roce 1256 píše právě tento Ratmír,²²⁹ který byl nejspíš i jeho zakladatelem. Krátce po ukončení vzpoury získal důležitý úřad purkrabího

---

²²² SAJBT, J. *Románské kostely v Pojizeří . . .*, s. 76 – 80.

²²³ *Dalimil*, s. 180.

²²⁴ *CDB IV*, č. 149, s. 248 – 249; č. 150, s. 251 – 252; č. 251, č. 252.

²²⁵ PALACKÝ, F. *Dějiny . . .*, s. 149 – 150.

²²⁶ *CDB IV*, č. 158, s. 259 – 261; č. 160, s. 264; č. 169, s. 276.

²²⁷ *Tamtéž*, č. 170, s. 277; č. 173, s. 284.

²²⁸ S jistotou jejich potomky můžeme v Hostouni identifikovat ještě ve 14. století – *RBM IV*, č. 32, s. 13.

²²⁹ *CDB VI*, č. 103, s. 178.

na Přimdě,²³⁰ jenž mu zůstal i po nástupu Přemysla na trůn a kde ho v této funkci později vystřídal jeho mladší bratr Bohuslav.²³¹ Na rozdíl od moderní literatury, která si všímá (jistě oprávněně) hlavně zásluh Boreše z Rýzmburka a v menší míře Havla z Lemberka, uvádí Švamberky mezi rody stojícími při králi Václavovi i Václav Hájek.²³² Ačkoli neznáme rozsah majetků těchto rodů (patrně nebyl nějak zvlášť výrazný), je to v každém případě důkaz, že „starší“ král měl své vlivné stoupence nejen v severních Čechách, ale i v západních (minimálně na Tachovsku a Domažlicku) a navíc celá tato vzpoura byla velkým prostorem pro navázání kontaktů mezi jednotlivými rody.

Sporná je následná přítomnost Jaroše ze Slivna (nyní jako stolníka) i Havla z Lemberka na listině markraběte Přemysla vydané v Brně 17. listopadu 1249,²³³ tedy již po zajištění Přemyslových stoupenců. Někdy je tato přítomnost Václavových věrných v blízkosti jeho syna krátce po konfliktu vysvětlována tak, že Václav zajal vzbouřence věrné Přemyslovi a nahradil je „svými lidmi“.²³⁴ Protože tam však ve velice brzké době²³⁵ král sám i s dalšími šlechtici přijel, nabízí se myšlenka, zda tito muži nebyli pouze jakýmsi předvojem, který měl zajistit zázemí před příjezdem krále a zbylé části dvora. Zvláště u stolníka Jaroše by se z titulu a výkonu jeho úřadu tato možnost nabízela.²³⁶

Bez povšimnutí nemůže zůstat situace v měsících po smrti krále Václava I. Jak bývalo obvyklé, při nástupu nového panovníka se složení dvora ne úplně, ale přinejmenším částečně obměnilo. Každý následník trůnu měl již několik let před svým nástupnictvím svůj dvůr či alespoň oblíbence, které si ve své blízkosti podržel i po

---

²³⁰ Poprvé je v tomto úřadu uváděn 25. února 1250 – *CDB IV*, č. 180, s. 331.

²³¹ Nejprve jej vystřídal Vilhelm z rodu Drslaviců (poprvé zmíněn před 12. zářím 1263 – *CDB V/1*, č. 391, s. 581 – 583), ale po deseti letech se tento úřad vrací do rukou pánu z Krasíkova. Poprvé je Bohuslav v tomto úřadu uváděn 25. ledna 1273 – *CDB V/2*, č. 693, s. 332 – 333.

²³² *Václav Hájek z Libočan, Kronika česká III. Čechy vévodské (1101 – 1253)*. Ed. Václav Flajšhans. Praha 1929, s. 436.

²³³ *CDB IV*, č. 174, s. 285.

²³⁴ ŽEMLIČKA, J. *Století . . .*, s. 97 – 98.

²³⁵ Zcela jistě byl v Brně před 13. prosincem 1249 – SOVADINA, M. *Dvůr Václava I. . . .*, s. 37.

²³⁶ O náplni úřadu královského číšníka a jeho možného dohledu nad zajištěním řádného opatření zásob před příjezdem panovníka – DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, D. – ZELENKA, J. *Curia ducis . . .*, s. 47 – 48 a 90 – 92.

usednutí na trůn a zpravidla tito lidé nahradili část dvora předchozího panovníka. Obdobně, a zcela pochopitelně vzhledem k tomu, že události vzpoury let 1248 – 1249 byly jistě ještě velice živé, se tak dělo i po nástupu Přemysla II. Můžeme vzpomenout na případ Boreše z Rýzmburka, jednoho z hlavních stoupců Václava, kterého Přemysl „vyměnil“ v jeho úřadech komorníka a maršálka za Bavora ze Strakonice a Voka z Rožmberka.²³⁷ U Havla z Lemberka nemůžeme s jistotou říci, jestli byl od dvora vypuzen. Pravdou je, že od konce roku 1253 z písemných pramenů mizí a v létě roku 1254 je poprvé zmíněn jeho stejnojmenný syn jako „*Gallus filius Galli de Leumberch*“.²³⁸ Havel se tedy mohl stáhnout do ústraní sám, nebo dokonce již v této době mohl zemřít. Jeho datum úmrtí totiž neznáme, ale víme, že zemřel před rokem 1259, kdy je jako „zástupce Lemberků“ mezi Markvartici jmenován již jen vnuk Hostilky, výše zmíněný Havel (II.) syn Havla (I.) z Lemberka, vdovy po Markvartu z Března (otci Havla I. z Lemberka).²³⁹

Jaroš ze Slivna, který, jak bylo uvedeno, byl bezesporu rovněž velkým přívržencem Václavovy strany. U něho se však setkáváme s úplně opačným osudem než u pana Boreše. Již 20. listopadu 1253, tedy necelé dva měsíce po smrti krále Václava I., je Jaroš uváděn jako pražský purkrabí.²⁴⁰ Tento úřad vykonával minimálně 10 let²⁴¹ a jak můžeme vidět na diplomatickém materiálu, byl velice aktivní a po boku svého krále se v této době objevuje 38 krát a stal se tak téměř „neodmyslitelnou“ součástí dvora. Ačkoli jej povinnosti úřadu jistě značně poutaly k Praze, můžeme jej několikrát zastihnout na cestách s králem Přemyslem, a to nejen po celých Čechách, ale i na Moravu a do Rakouska,²⁴² v čemž se patrně odráží jedna z úloh úřadu pražského purkrabího – vojenský velitel, kterým byl minimálně v bitvě u Kressenbrunu při letním tažení proti Belovi IV. v roce 1260 (viz s. 70).

---

²³⁷ ŽEMLIČKA, J. *Přemysl Otakar II. . . .*, s. 92.

²³⁸ *CDB V./I*, č. 31, s. 71.

²³⁹ Tamtéž, č. 199, s. 316 – 318.

²⁴⁰ Tamtéž, č. 3, s. 36.

²⁴¹ Naposledy je jako „*Jarosius burgravius Pragensis*“ uváděn na listině vydané 12. září 1263 – *CDB V./I*, č. 391, s. 583 a nová osoba – Oldřich řečený Zajíc, předek pánů z Valdeka a Házmburka – je v tomto úřadu poprvé zmiňována s dvouletým odstupem, a to 25. srpna 1265 – Tamtéž, č. 452, s. 668.

²⁴² Na Moravě byl prokazatelně v letech 1255, 1260 a 1262, přičemž v letech 1260 a 1262 byl i Rakousku.

Z období jeho působení v úřadu pražského purkrabího máme po Jarošově boku doloženu osobu Kristana (Kristiána nebo česky Kříšťana) jako jeho „rytíře“.²⁴³ Bohužel se Kristan v tomto postavení objevuje v pramenech pouze jednou a navíc jen takto bez predikátu, takže jeho bližší identifikace je zhora nemožná. Ačkoli se v průběhu 50. – 70. let 13. století osob tohoto jména objevuje několik, situace v pramenech nedovoluje ani hypoteticky přiřadit „Jarošova rytíře“ k žádnému z nich. Není ani možné určit jejich vzájemný vztah. Tedy, jestli se jedná o muže, jenž patřil k okruhu Jarošovy klientely (jestli byl členem jeho osobní družiny), nebo se tento naznačený vztah týká Jarošova purkrabského úřadu.

V letech 1264 – 1267 nacházíme jistou odmlku, kdy je pan Jaroš doložen pouze třikrát, z toho jednou v osobní věci a ne jako člen panovnického dvora. Jako vysvětlení jeho absence u královského dvora a v úřadech se nabízí to, že chtěl uspořádat své osobní a rodové záležitosti. 28. srpna 1265 potvrzuje prodej vsi Pňov (asi 6 km severozápadně od Kolína) sestřám Jutě a Ludmile z nedaleké Kováně za 220 hřiven stříbra.²⁴⁴ Navíc je to zřejmě doba výstavby nebo dokončování jeho nového sídla, kterým byl již vrcholně středověký hrad nazvaný po jeho erbovním znamení, kterým byla liška,²⁴⁵ Fuchsberg (dnešní Pušperk asi 10 km severozápadně od Klatov), podle něhož se poprvé píše 4. května 1266 v Chebu,²⁴⁶ který Přemysl Otakar II. na počátku téhož roku z titulu „ochránce korunního majetku vpravo od Rýna“ obsadil²⁴⁷ a Jaroše zde dosadil do úřadu „purkrabího v Chebu a na Lokti“.²⁴⁸

---

²⁴³ „Cristanus miles Iarossii“ – CDB V./1, č. 160, s. 255.

²⁴⁴ CDB V./1, č. 453, s. 669.

²⁴⁵ Erbovní znamení je známé až od Jarošova syna Alberta, na jehož pečeti přivěšené k listině z roku 1298 je přilba s klenotem běžící lišky – KOLÁŘ, M. *Příspěvky* . . . , s. 104 – 109.

²⁴⁶ CDB V./1, č. 470, s. 694.

²⁴⁷ ŽEMLIČKA, J. *Století* . . . , s. 164.

²⁴⁸ SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 10* . . . , s. 394 jej jako chebského a loketského purkrabího chybně uvádí již k roku 1264 (patrně proto, že k tomuto roku je naposledy zmiňován jako pražský purkrabí a tudíž pro návaznost úřadů), ale protože Chebsko bylo českým králem obsazeno až na počátku roku 1266, nemohlo to být dříve, než k tomuto datu. Výslovně se však v těchto personálně sloučených úřadech uvádí až 16. únor 1268 – CDB V./2, č. 547, s. 109.

4.2 Nová sídla a pokračování rodu

S predikátem „ze Slivna“ se Jaroš naposledy objevuje 26. června 1253.²⁴⁹ Poté vystupuje téměř výhradně jako „*burgravius Pragensis*“ (samozřejmě v různých obměnách těchto slov) a jen v několika málo případech si vystačil pouze se samotným jménem. Výstavbu jeho nového vrcholně středověkého sídla – hradu Pušperk – je tedy třeba klást do let 1253 a 1266, kdy se s tímto predikátem prvně objevuje (viz s. 78). Prodej majetku v Polabí, který spadá do téže doby, může rovněž naznačovat odprodej, nebo přímo zbavování se vzdálenějšího a roztroušeného majetku, za účelem vytváření kompaktního dominia.

Původní podobu hradu Pušperk, jak jej nechal vystavět pan Jaroš, neznáme. Celý hrad byl v dalších etapách své existence několikrát přestavován, takže jeho dnešní zříceniny, zejména zbytky hranolové obytné věže, která je typickou až pro období vlády Lucemburků, nám spíše ukazují jeho podobu z průběhu 14. a 15. století a jeho raná fáze je stále otevřenou záležitostí. Kastelologická literatura, nejspíš na základě podnětu, že se již v roce 1298 Albert, syn pana Jaroše,²⁵⁰ nepíše po Pušperku, klade nabytí pušperského zboží jednou z větví Hroznatovců (pánů z Krašova), která se posléze po něm psala, do konce 13. století.²⁵¹ Ačkoli o nich máme první zmínku až z roku 1339,²⁵² není tato teorie nikterak neopodstatněná, ačkoli jistota bude zřejmě vždy chybět.

O dalších majetcích pánů ze Slivna nemáme zpráv až do konce 13. století, kdy v roce 1298 Albert daroval ves Máslovice (6 km JV od Kralup nad Vltavou okr. Praha-východ) kostelu sv. Víta v Praze ke zřízení oltáře za spásu své duše (z této listiny známe

---

²⁴⁹ CDB IV, č. 276, s. 469.

²⁵⁰ Poprvé je Albert se svým otcem uváděn v roce 1260 – CDB V./1, č. 246, s. 379.

²⁵¹ Z obsáhlé literatury jen výběrově: SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 9* . . . , s. 40 – 46; DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 1999, s. 463 – 464. ISBN 80-85983-62-1 (dále jen DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie* . . .); ÚLOVEC, Jiří. *Hrady, zámky a tvrze Klatovska*. Praha: Libri, 2004, s. 204 – 206. ISBN 80-7277-240-6 (dále jen ÚLOVEC, J. *Hrady* . . .); DURDÍK, Tomáš – SUŠICKÝ, Viktor. *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Západní Čechy*. Praha: Agentura Pankrác, 2005, s. 168 – 171. ISBN 80-86781-06-2; BĚLOHLÁVEK, Miloslav a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 4. Západní Čechy*. Praha: Svoboda, 1985, s. 284 – 285 (dále jen BĚLOHLÁVEK, M. a kol. *Hrady, díl 4* . . .).

²⁵² RBM IV., č. 654, s. 254.

i jméno jeho manželky – Ute).²⁵³ Téhož roku darovala Kateřina, vdova po Jarošovi z Pušperka, dvůr v Praze u kostela sv. Linharta.²⁵⁴ V blízkosti kostela byly nalezeny i zbytky románských domů, které jsou tím spojovány přímo s dotčeným dvorcem. O tom, jestli i samotný kostel byl součástí dvorce, nebo jeho zmínění v listinách je pouze popisným určením místa, nepanuje úplná shoda.²⁵⁵ Avšak z důvodu toho, že paní Kateřina mluví o „*Ius patronatus in ecclesie s. Leonardi in Praga, quod ad ipsam iure hereditario a multis retroactis temporibus pertinebat*“,²⁵⁶ se vzájemný vztah skutečně dá předpokládat. Samotný dvorec se po Jarošovi nazýval hluboko do 14. století, přičemž je neustále vzpomínáno na jeho úspěchy v bitvě u Kressenbrunu.²⁵⁷ Nemůžeme ale vyloučit, že dvorec vlastnil již jeho otec, který rovněž zastával dvorské úřady, kvůli kterým jistě musel častěji pobývat při sídle panovníka (malá četnost cest po boku panovníka a trvalejší pobyt v Praze byly rovněž zmíněny).

4.2.1 Nejasnost predikátů: Kde vlastně bylo sídlo „bývalých“ pánů ze Slivna?

Jak ve starší, tak novější literatuře se můžeme u pana Jaroše setkat s predikátem z Poděhus (Poděhusy – dnes zřícenina hradu 5 km SV od Netolic). Je to přídomek převzatý od Jarošova syna Alberta, jenž se tak uvádí v roce 1298.²⁵⁸ Samotná záměna

---

²⁵³ *RBM II*, s. 773 – 774.

²⁵⁴ Tamtéž, č. 1803, s. 774 – 775. Kostel byl dříve datován kolem roku 1180 – CHALOUPECKÝ, Václav – KVĚT, Jan – MENCL, Václav. *Osmero knih o Praze: Praha románská, díl 2. Stavební a umělecký vývoj města*. Praha: Pražské nakladatelství Václava Poláčka, 1948, s. 105 – 106. Nověji do druhé třetiny 12. století – KLÁPŠTĚ, J. *Proměna . . .*, s. 99.

²⁵⁵ DRAGOUN, Zdeněk. *Praha 885 – 1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře*. Praha: Libri, 2002, s. 72. ISBN 80-7277-056-X. Skepticky o souvislostech kostela a domů v jeho blízkosti potažmo dvorce KLÁPŠTĚ, J. *Proměna . . .*, s. 98 – 99. Rovněž skepticky nad celou teorií o dvorcích šlechty v pražském podhradí ANTONÍN, Robert. *České země za posledních Přemyslovců. I. díl (1192 – 1253). Cestou proměny společnosti k vrcholně středověké monarchii*. Praha: Libri, 2012, s. 290 – 291. ISBN 978-80-7277-446-3.

²⁵⁶ *RBM II.*, č. 1803, s. 775.

²⁵⁷ Giovanni Mignolla jej v souvislosti s popisem bitvy u Kressenbrunu označuje jako „*Jarosius eciam, burbravius Pragensis, vir fide dignus*“ – *Kronika Jana z Marignoly*. Ed. Josef Emler. In: *FRB III*. Praha, 1882, s. 570.

²⁵⁸ *Albertus de Podehus – RBM II.*, č. 1800, s. 773.

vznikla již ve 14. století, když byla do erekční knihy zkráceně zapsána již zmíněná Albertova donace z roku 1298. Písař 7. července 1375 (tedy přibližně 100 let po Jarošově smrti) zapsal jméno a příbuzenský vztah někdejšího donátora ve formě „*Albertus, filius Jarossii de Podyehuss*“.²⁵⁹ Zřejmě z tohoto pramene převzala moderní historiografie predikát pro Jaroše ze Slivna (později z Fuchsberku). Jaroš sám tento predikát nikdy neužíval a patně s hradem Poděhusy neměl nic společného. Za jeho života totiž Poděhusy patřily Rožmberkům. Vok z Rožmberka je (mimo jiné) ve své závěti daroval své manželce Hedvice s tím, že v případě, že by se provdala, jak se na počátku 14. století také stalo, měla Poděhusy ztratit (měly se vrátit zpět do rodového majetku).²⁶⁰

Jak se ale Albert dostal k predikátu odvozeného od původně rožmberského hradu Poděhusy. Pokud mu patřili, ať již koupí, či zástavou, muselo se jednat o krátkodobou záležitost zřejmě jen na konci 13. století. Bohužel pro následující století máme v souvislosti s Poděhusy nedostatek pramenů. Zápis v erekčních knihách z roku 1360 o nadání kostela svatého Jana Křtitele v Mýtě (okr. Rokycany) byl pořízen z dokumentu, který vydali bratři Petr, Jošt, Oldřich a Jan z Rožmberka o rok před tím v Poděvúsích (dnešní Poděvousy okr. Domažlice).²⁶¹ Zde je zřejmě chyba editora, když zaměnil ves Poděvousy s rožmberským hradem Poděhusy, kde bylo nadání církevních stánků sepsáno. Je krajně nepravděpodobné, že by se sešlost téměř celého rožmberského rodu konala v zapadlé vesničce Poděvousy, kde nejspíš v té době ani nebylo žádné šlechtické sídlo.

Století patnácté je již sdílnější a i zde se můžeme dočíst o Poděhusích, jako o majetku Rožmberků. Když Vavřinec z Březové ve své kronice popisuje Žižkovo vypořádání se s Pikarty, vlastně jen mimoděk zmiňuje, že po cestě dobyl hrádek rožmberského pána, který se jmenuje Poděhusy.²⁶² Až v roce 1481 Vok z Rožmberka hovoří při prodeji tohoto zboží Petrovi Kořenskému z Terešova, že prodal „*dēdictví své*

---

²⁵⁹ *LE I*, s. 107.

²⁶⁰ *CDB V./I*, č. 335, s. 497.

²⁶¹ „*in Podeus*“ – *LE I*, s. 24.

²⁶² „. . . *Podiehus, castellum domini de Rosis.*“ *Vavřince z Březové Kronika husitská* (dále jen *Vavřinec*). Ed. Jaroslav Goll. In: *FRB V*. Praha, 1893, s. 519.

v *Poděhusích, dvuor popl[užní] řečený Poděhusy i s hradištěm . . .*²⁶³ Dokonce ani ve změnách majitelů jednotlivých objektů důkladný August Sedláček se vůbec o vztahu Alberta k poděhuskému hradu nezmiňuje.²⁶⁴

V této chvíli, se nabízí zdánlivě nad míru prosté vysvětlení a to, že došlo k záměně toponym. Při srovnání transliterací hradu Poděhusy v písemných pramenech 13. a 14. století „*Podēiauz*“,²⁶⁵ „*Podēus*“²⁶⁶ se vsí Poděvousy „*Podēuzi (Podēvzi)*“,²⁶⁷ „*Podyeus*“,²⁶⁸ „*Podieussy*“²⁶⁹ vidíme, že podobnost obou pomístních názvů je velice nápadná. V 15. století již jsou obě toponyma výrazně odlišena vložím hiatických souhlásek „V“ a „H“ vždy mezi samohlásky „ě“ a „u“ a v pramenech je tak nacházíme jako „*Podiehus*“,²⁷⁰ resp. „*in Podiewusiech*“.²⁷¹

Nestálost označení lokalit v pramenech působí velké problémy při jejich geografickém určování. Ve výsledku se tak setkáváme i v odborné literatuře se zavádějícími údaji. Např. August Sedláček v IX. svazku svých „*Hradů*“ naprosto běžně zaměňuje Poděvousy s Poděhusy, přičemž prokazatelně ve všech případech se jedná o Poděvousy.²⁷²

Bohužel ani ves Poděvousy zmiňovaná ve třetím díle „*Regest*“ (pozn. č. 265), kde byla i Josefem Emlerem určena, není tím sídlem pana Alberta (případně jeho

---

²⁶³ *RT II*, s. 385. Hradištěm bezpochyby myšlen původní hrad dobytý Žižkou, a ačkoli není výslovně zmíněno, že by byl pustý, skutečnost, že je nazván hradištěm a nikoli hradem a na prvním místě je vytčen poplužní dvůr, naznačuje, že pozbyl svého významu, přičemž i název přešel na v té době již důležitější poplužní dvůr.

²⁶⁴ SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 7 . . .*, s. 159 – 162.

²⁶⁵ *CDB V./I*, č. 335, s. 497.

²⁶⁶ *LE I*, s. 24.

²⁶⁷ *CDB I*, č. 390, s. 396; č. 405, s. 427. Tyto listiny jsou datovány do století 12., avšak jedná se o falza ze 13. století. Ačkoli V. Hrubý prokázal, že jejich věcný základ je původní, dá se předpokládat, že tvar pomístních názvů v nich zapsaných je soudobý, tady asi ze 30. let 13. století – HRUBÝ, V. *Tři studie . . .*, s. 102 – 104.

²⁶⁸ *RBM III*, č. 639, s. 270.

²⁶⁹ *Ein Bernagerister des Pilsner Kreises von Jahre 1379*. Ed. Josef Emler. Prag, 1876, s. 20.

²⁷⁰ *RT II*, s. 18; *Vavřinec*, s. 519; *LC VI*, s. 129, 226. O vzniku a významu těchto toponym PROFOUS, A. *Místní jména, díl 3 . . .*, s. 395.

²⁷¹ *RT II*, s. 294.

²⁷² SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 9 . . .*, s. 51, 108, 114, 199.

potomků), které se snažíme určit. Tím byla nejspíše další ves jména téměř totožného jako dvě předcházející – Pod'ousy (okr. Kolín), se kterou byly Poděvousy opět zaměněny. Soudě tak podle okolních názvů vsí v písemnosti se vyskytujících, že se nemohlo jednat o lokalitu v západních Čechách.²⁷³

Pro určení, o kterou z lokalit se ve skutečnosti jedná, můžeme rovněž zjistit na základě existence šlechtického sídla, které v námi hledané vsi muselo být, ať již jakékoli podoby. Totiž Poděvousy jsou ve všech nám dochovaných pramenech (tedy v těch, kde můžeme na základě okolností určit, že se skutečně jedná o Poděvousy) uváděny jako ves (pozn. č. 264, 266, 268).²⁷⁴ Naproti tomu Pod'ousy²⁷⁵ jsou vždy zmiňovány jako „*Hrádek tvrz*“, tedy jako šlechtické sídlo dokonce v majetku panovníka, který jej pronajímá,²⁷⁶ nebo dává v léno.²⁷⁷ Zde je patrně klíčová zpráva k pomístnímu určení, kdy král potvrzuje zástavu z roku 1459 na 400 kop grošů Hynkovi ze Soběšina. Zástava se skládá z „*Hradek municionem cum Podiews, Drahodobudicze (pozn. č. 274), Nepomirzicze (Nepoměřice 10 km JJV od Pod'ous), 2 homines in Magno Beczwarzich (Velké Bečváry 1,5 km SZ od Pod'ous) et in Sobuczicze 2 homines cum pertineciis*“.²⁷⁸ V roce 1474 se potom vysloveně píše o „*Hrádku řečeného Poděůsy*“, kdy jej po Michalovi ze Soběšina drží Jan z Roupova.²⁷⁹ V pozdější době došlo k rozdělení lokalit a po oné tvrzi Hrádku se dnes pravděpodobně nazývá ves Červený

---

²⁷³ Jedná se o vsi na pravé straně středního toku řeky Sázavy. Střimelice jsou asi 20 km JZ od Pod'ous, taktéž Háčky. Zvánovice cca 23 km – *RBM III*, č. 639, s. 270; *RBM IV*, č. 555, s. 220.

²⁷⁴ Pouze pro úplnost dodávám, že existuje ještě jedna ves obdobného jména – Podělusy (u Týnce nad Sázavou), jež původně byly biskupským zbožím, které na konci 13. století přešly ke světskému majiteli, ale šlechtické sídlo zde rovněž nevzniklo – *Zlomek formuláře Tobiáše z Bechyně (1279 – 1296)*. Ed. Eduard Šebesta. Praha, 1905, č. 3, s. 25; PROFOUS, A. *Místní jména, díl 3 . . .*, s. 394.

²⁷⁵ Všechny případy jsou určovány podle kontextů okolních lokalit v jednotlivých písemnostech se vyskytujících, které se na rozdíl od sporných „Pod'ous“, „Poděhus“ či „Poděvous“ dají bezpečně určit.

²⁷⁶ *Zbytky register králův římských a českých z let 1361 – 1480*. Ed. August Sedláček. Praha, 1914, č. 315, s. 57.

²⁷⁷ *Tamtéž*, č. 1658, s. 225. Zde je uváděn „*Hrádek tvrz pode vsí Drahodobčice*“ (dnešní Drahodobdice 3 km JZ od Pod'ous).

²⁷⁸ *Tamtéž*, č. 1775, s. 252.

²⁷⁹ *Tamtéž*, č. 1882, s. 285.

Hrádek, která z jihu sousedí se vsí Podousy. Obdobně jako dnešní Slivínko, které vyrostlo na zpustlé tvrzi, která původně byla součástí Dolního Slivna.²⁸⁰

Když ke všemu připočteme, že původní páni ze Slivna alespoň nějaké majetky na Kolínsku měli a k tomu navíc jména osob Albert a Ješek (jejich příbuzenský vztah, pokud byl, není doložen), kteří se v roce 1320 podle Podous píší,²⁸¹ a která nápadně upomínají na tradici jmen původních pánů ze Slivna, můžeme jako sídlo Jarošova syna Alberta z konce 13. století označit Podousy u Bečvár na Kolínsku.

Je tedy pravděpodobné, že bývalí páni ze Slivna se v západních Čechách, kde po nich zbyla zřícenina hradu Pušperk a stejnojmenná ves, majetkově neuchytili a tento kout české země zase opustili, aby se vrátili do Čech středních. To, že se nevrátili zpět do Slivna, naznačuje, že už jej nevlastnili, jak již soudil ovšem bez předložení důkazů August Sedláček. O jejich dalších osudech již nic nevíme. Původně se předpokládalo, že tento rod vymřel Jarošovým synem. Nyní snad můžeme na základě shody jmen protáhnout existenci tohoto rodu k roku 1320. Vzhledem k osudům Podous můžeme předpokládat, že původní páni ze Slivna je znovu opustili, a nebo skutečně vymřeli. Odúmrť by se vysvětlilo, proč Podousy v dalších obdobích nacházíme v majetku panovníka.

Na základě heraldických památek, kterých se, dlužno říci, dochovalo velmi málo, se pokusil dopátrat pokračování rodu pánů ze Slivna již v předminulém století Martin Kolář, např. i jejich spojením s pány z Cimburka, ale nikoli s přesvědčivými výsledky.²⁸² Ani podobností jmen se v tomto případě nedá docílit příliš přesvědčivých spojení Slivenských s Cimburky.²⁸³ U pánů ze Slivna především naprosto postrádáme jméno Ctibor, které je u Cimburků tak oblíbené. Naproti tomu jméno Jaroš, jenž je lidovou „domáckou“ verzí běžného českého jména Jaroslav, je natolik rozšířeno (hlavně na Moravě), že vyvozovat z něho genealogické souvislosti je velice komplikované a snadno může dojít k omylu. Původní páni ze Slivna buď skutečně velice časně vymřeli,

---

²⁸⁰ ŠULC, J. – JAROŠ, J. – KOŠŤÁK, J. *Košátky* . . . , s. 26.

²⁸¹ *RBM III*, č. 638, s. 270.

²⁸² KOLÁŘ, M. *Příspěvky* . . . , s. 104 – 109.

²⁸³ VANÍČEK, Vratislav. *Velké dějiny země Koruny české, sv. 2, 1197 – 1250*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2000, s. 173. ISBN 80-7185-273-2 (dále jen VANÍČEK, V. *Velké dějiny, sv. 2* . . .).

nebo zchudli natolik (tomu napovídá i odchod ze západočeského hradu na vesnickou tvrz), že se přestali v pramenech objevovat.

4.3 Rodový dvorec ve Slivně

Vraťme se nyní k jejich původnímu domovu z první poloviny 13. století. Především ukázaly, jak i z opravdu zlomkovitého materiálu lze poskládat poměrně názorný obraz o veřejném působení zejména pana Jaroše, který zemřel nejspíš někdy v průběhu sedmdesátých let 13. století.²⁸⁴ Jak ale vypadalo jeho zázemí – jeho rodné sídlo ve Slivně a kde vlastně bylo, nám prameny neříkají zhola nic. Na základě nynějšího stavu, kdy jsou jednotlivé vsi stejného jména od sebe rozlišeny přídatnými jmény a zdobnělinou, můžeme říci, že se původně jednalo o jednu roztroušenou aglomeraci, která se až v pozdější době rozdělila osamostatněním několika (v našem případě tří) shluků sídlištních buněk na samostatné vsi, což je typický příklad pro vsi starého sídelního území, které s příchodem a aplikací zákupního práva byly centralizovány do několika katastrů a bylo nutné je odlišit.²⁸⁵

Ve kterých místech ale stálo původní feudální sídlo, které pan Jaroš se svým synem opustil a jak vlastně vypadalo? Vyjdeme-li z časového úseku, kdy první dvě nám známé generace ve Slivně sídlily, můžeme konstatovat, že nade vší pochybnost se jednalo o dvorec, tedy raný typ sídla společenských elit.

Většina badatelů vč. Augusta Sedláčka se přímému lokalizování sídla z první poloviny 13. století do katastrů dnešního Horního či Dolního Slivna vyhýbá. František Bareš jej přiřkl do Slivna Horního, avšak bez jakéhokoli argumentu či podkladu.²⁸⁶ Do

---

²⁸⁴ Nejčastěji je citován rok 1272, převzatý z EMLER, Josef. O nekrologiu kláštera sv. Anny.

Sitzungsberichte der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag. Prag, 1878, s. 73.

V Nekrologiu, které bylo podle starších předloh sepsáno až na přelomu 17. a 18. století, je však uveden jen den úmrtí, který byl pro vykonávání bohoslužeb za někdejšího mecenáše nejdůležitější. Rok J. Emler patrně odvodil z okolností vyplývajících z diplomatického materiálu, kde je Jaroš naposledy v datovaném materiálu uváděn k 14. červenci 1271 – CDB V/2, č. 637, s. 256.

²⁸⁵ ŽEMLIČKA, Josef. *Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti*. Praha: NLn, 2002, s. 249. ISBN 80-7106-140-9 (dále jen ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských . . .*).

²⁸⁶ BAREŠ, František. *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Mladoboleslavský*. Praha: nákladem Archaeologické kommissee při

téže vsi, ačkoli s notnou dávkou opatrnosti, zasazuje původní sídlo i Jaroslav Šulc, který se opírá o ústní podání, že zde byl původně královský dvůr (v místech dnešního zemědělského dvora asi 50 m severně od nynějšího kostela sv. Martina), jenž měl od panovníka získat Albrecht ze Slivna, a z toho vzniklý pomístní název „*Za královým dvorem*“, který se údajně v obci udržel do dnešních dnů.²⁸⁷ Lze předpokládat, že ze stejného pramene vycházel i František Bareš. Bohužel ústní podání jsou, vůbec pokud jde o dobu před více než 750 lety, značně nespolehlivá a ani stabilní katastr, který mnohé pomístní názvy zachycuje, tento bohužel neuvádí.²⁸⁸ Je tedy nutné sáhnout po dalších záchytných bodech. Jako jedna z možností se tu nabízí tradice šlechtických sídel a kostela za pomoci jejich zjištění z pozdějších, početnějších pramenů.

Víme, že dvorce byly často doprovázeny tribunovými kostely, které také byly zpravidla jedinou kamennou stavbou areálu. Poměrně vzácně se nám zachovala zpráva, že nejpozději na počátku 50. let 13. století ve Slivně kostel stál. Zde se částečně vrací myšlenka, jestli skutečně na tradici královského dvora ve Slivně není něco pravdy. Pražský biskup 15. února 1257 potvrdil špitálu svatého Františka v Praze patronátní práva, která jim udělil již král Václav I. Kromě jiných se zde objevuje i „*Ecclesia in Slywena*“.²⁸⁹ Ačkoli s jistotou nemůžeme říci, že tento kostel byl součástí původního dvorce, v této rané době to lze předpokládat, a to i na základě analogií sídel jiných významných rodů téže doby. Bohužel však neznáme jeho patrocinium, podle něhož bychom mohli kostel a tím i původní dvorec lokalizovat. Zasněžení kostelů nám jsou známa až z doby, kdy se v pramenech objevují oba slivenské kostely, proto je nutné sáhnout k jiným postupům.

Určitým vodítkem by tu mohlo být pozdější rozdělení vsí a jejich následné rozlišování na „Malé“ a „Velké“ Slivno (dnes Horní a Dolní), neboť by se logicky dalo předpokládat, že „Velkým“ byla nazývána důležitější a snad tím i původní lokalita, což by mohlo naznačovat, kde stál i původní kostel a dvorec.

České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1905, s. 367 (dále jen BAREŠ, F. *Soupis památek Mladoboleslavska . . .*).

²⁸⁷ ŠULC, J. – JAROŠ, J. – KOŠŤÁK, J. *Košátky . . .*, s. 25.

²⁸⁸ Mapa č. 1.

²⁸⁹ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V. (1294 – 1306)*. Ed. BOCZEK, Antonín. Brunae, 1850, č. 28, s. 242.

4.3.1 Dvě vsi, dvě fary a nejednotnost zápisů

Ponecháme v tento moment stranou dnešní Slivínko, které patrně vzniklo až na konci 15. století v okolí zaniklé tvrze, která se nacházela nad Dolním Slivnem a kde se dodnes nacházejí (již hodně malé) zbytky fortifikace a keramické zlomky především z období vrcholného středověku. Zaměříme se tu na období předešlé.

Od první písemné zmínky po celé 13. století nenasvědčuje nic tomu, že by se jednalo o dvě vsi dokonce s více majiteli. Naopak. Nenabádají nás k takové úvaze ani jednotlivé zprávy z celého období první poloviny 14. století. Ještě zápis se zpětnou (dvojitou) datací 1362, resp. 1344 v konfirmačních knihách hovořící o výměně farářů mezi Slivnem a Pňovem (zde je opět naznačena zajímavá „propojenost“ těchto dvou poměrně vzdálených míst), je stále bez specifikace místa. Zápis z roku 1364 je již o něco sdílnější a uvádí, že ke kostelu ve Slivně mají patronátní právo tři muži „Štěpán, Tas a Protiva z Většího Slivna“.²⁹⁰ Z dalších zápisů z téže doby a jmen v nich uvedených lehce shledáme, že již v první polovině 60. let 14. století tu skutečně fungovaly dva kostely, každý ve své vlastní farní vsi, kdy ke každému měl patronátní právo jiný šlechtic či šlechtici, přičemž adjektivem „*Maior*“ byla odlišena jen jedna z lokalit a druhá byla nadále označována jen jako „*Slivno*“.²⁹¹ Nelze říci, jestli je tento stav označení skutečně důsledkem neuznání druhého rozlišovacího adjektiva (*Minor* či méně často *Minus*, případně *Parvus*), nebo pouze nedůsledností zápisu, protože již v zápise z roku 1369 jsou obě Slivna výslovně rozlišena příslušnými přídavnými jmény.²⁹²

Komplikací tu je, že není úplně průkazné, které ze Sliven bylo nazýváno „*Minor*“ a které „*Maior*“. Ačkoli místopisná literatura se vesměs kloní k názoru, že dnešní Dolní Slivno bylo nazýváno „Větším“ a Horní „Menším“,²⁹³ ze středověkých písemných pramenů nic takového nevyplývá. Totiž středověké zápisy jsou v tomto případě značně nejednotné. K výše uvedeným rozlišovacím adjektivům se záhy přidává ještě označení Slivenec(k),²⁹⁴ které by svou zdrobňovací koncovkou mohlo evokovat, že

²⁹⁰ „ . . . Martinus pleb. in Ondrzieiow ad eccl. in Slywen de cons. Stephani, Tassonis et Protywa de Maiori Slywen . . . “ – LC I/2, s. 54.

²⁹¹ LC I/2, s. 12, 84.

²⁹² LC II, s. 4 – 5.

²⁹³ PROFOUS, A. – SVOBODA, J. *Místní jména, díl 4 . . .*, s. 104; SEDLÁČEK, A. *Místopisný slovník . . .*, s. 813.

²⁹⁴ LC VII, s. 47.

se jedná o alternativní název pro Slivno „*Minor*“. Bohužel tomu tak není a dokonce ani relativně zavedená přídavná jména „*Maior*“ a „*Minor*“ nebyla užívána důsledně a stále si v mnohých případech místní šlechta vystačovala s pouhým „Slivnem“.²⁹⁵ Ba dokonce se na základě shody jmen zdá, že jednotlivá adjektiva byla navzájem zaměňována. V letech 1369 – 1379 se bratři Vít (Vítek) a Ctibor objevují s predikátem „z Menšího Slivna“,²⁹⁶ zatímco v letech 1389 – 1404 nacházíme Ctibora a Vítka spolu s dalším (zřejmě nejmladším) bratrem Pavlíkem, jak se píše „z Většího Slivna“.²⁹⁷

Jen těžko lze odhadnout, na základě čeho byla přídavná jména takto zaměňována. Jestli podle toho, jak se měnila důležitost v nich sídlící šlechty, nebo podle měnícího se ekonomického významu vsí? Nelze určit. Je možné, že se u většiny (ne-li u všech) osob, které prameny zachycují, jedná o jeden velký rozrod, jehož příslušníci se stěhovali (dědictvím, koupěmi?) mezi jednotlivými sídly a záměny rozlišovacích adjektiv, které nám přijdou zmatečné či nahodilé, jsou výsledkem těchto změn. V každém případě nelze pro středověk rozlišit, která z dnešních obcí se nazývala „Menším“ a která „Větším“ Slivnem.

Nemohou v tomto pomoci ani prameny raného novověku, o které se zřejmě opírají i autoři místopisů, neboť právě na prahu novověku se k oběma vsím přidalo menší Slivínko, které bylo někdy nazýváno také jako Malý Slivenek, tudíž původní adjektiva „Malý“ a „Velký“, byla nahrazena za dodnes užívaná „Horní“ a „Dolní“ (v latinských pramenech „*Superior*“ a „*Inferior*“).²⁹⁸

Z toho, co bylo doposud uvedeno, je patrné, že není možné přesněji určit rozdělení Slivna na dvě aglomerace,²⁹⁹ než poměrně širokým časovým úsekem mezi

---

²⁹⁵ Například: *RT I*, s. 521; *RT II*, s. 48; *LC VI*, s. 170, 174, 204, 253; *LC VII*, s. 34, 76 a další. Toto je pouze výběr příkladů, kdy šlechta používala pouze predikát „ze Slivna“, z druhé poloviny 14. a první čtvrtiny 15. století. Od druhé poloviny 15. století se opouštění rozlišovacích přídavných jmen v predikátech šlechty stalo takřka pravidlem.

²⁹⁶ *LC II*, s. 4; *RT I*, s. 441; *LC III – IV*, s. 107.

²⁹⁷ *LC III – IV*, s. 206; *LC VI*, s. 113.

²⁹⁸ SÚA, APA I, D 143/1 (příslušná část zabývající se Boleslavskem). V některých novověkých pramenech se dokonce stále nerozlišují. Např. *Desky zemské 1542 – 1546 . . .*, s. 12, 198. Podrobně novověké prameny uvádí PROFOUS, A. – SVOBODA, J. *Místní jména, díl 4 . . .*, s. 104.

²⁹⁹ Slivínko bylo založeno patrně až v průběhu 15. století v místech zpuštělé tvrže v horní části dnešního Dolního Slivna. – ŠULC, J. – JAROŠ, J. – KOŠŤÁK, J. *Košátky . . .*, s. 26.

odchodem pana Jaroše, resp. původních slivenských pánů (pravděpodobně v letech 1253 – 1266)³⁰⁰ a prvními konkrétními písemnými zmínkami o rozdělení v 60. letech 14. století, přičemž se zdá, že odlišení adjektivy vyšlo spíše z popudu církevní správy, protože až po nich je začíná ve svých predikátech užívat i místní šlechta, ale i v pozdější době není odlišení důsledné. Do téže doby jako rozdělení Slivna, tedy přibližně do období druhé poloviny 13. a první poloviny 14. století, můžeme položit i jeho majetkové rozdrobení mezi velké množství příslušníků většinou nižší šlechty.³⁰¹

Jak je vidět, není v tomto případě možné určit, která z lokalit byla důležitější. Žádný z pramenů po bližším rozboru nenaznačuje, kde by se původní sídlo s kostelem mohlo skrývat. Tím, že není možné jednoznačně určit, která ze vsí nesla jaký přívlastek, nepomůže ani zápis v registrech papežských desátků, kde se k roku 1369 uvádí, že fara ve „Slywen maior“ odvádí 15 grošů, zatímco fara ve Slywen minus jen 5 grošů.³⁰²

4.3.2 Další možnosti lokalizace původního sídla

Tím, že retrospektivní metodu založenou na rozboru písemných pramenů zde nelze použít, zkusíme využít výmluvnosti kostelů. Slivenské kostely se nám bohužel nedochovaly ani v přibližné původní podobě. Kostel sv. Martina v Horním Slivně v roce 1766 vyhořel a následujícího roku byl vystavěn od základu znovu. Ani tento se však nedochoval a v letech 1872 – 73 byl opět nahrazen novou stavbou v pseudorománském stylu.³⁰³ Z kostelíku z 18. století (nepochybně, vzhledem k letům výstavby pozdně barokního stylu) můžeme rekonstruovat jen jeho půdorysnou podobu, kterou zachycuje

---

³⁰⁰ Ačkoli A. Sedláček píše, že se „*Ze Slivna záhy vyprodal*“ – SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 10 . . .*, s. 394, není o tom písemných zpráv a nelze tak s jistotou říci, jestli Jaroš skutečně Slivno prodal či si zdejší pozemky ponechal, ale minimálně on a jeho syn do západních Čech své sídlo přenesli. Navíc nemůžeme s jistotou říci, že ze Slivna odešel úplně celý rod, protože o Jarošovu strýci Rudolfovi i o Eppovi, Jarošovu bratru, prameny mlčí. Teorii, však nepodloženou, že zde jejich potomci žili až do 14. století, zastává FIŠERA, Z. *Hrady a tvrze . . .*, s. 38. Tomu však neodpovídají jména následovníků (Heřman a Oldřich) a prodej majetku (zminěný Přiov) skutečně nasvědčuje, že tuto část Čech opustili již ve druhé polovině 13. století.

³⁰¹ O jednotlivých vladyckých rodech působících rodech působících ve Slivnech v průběhu 14. a 15. století podrobněji – ŠULC, J. – JAROŠ, J. – KOŠŤÁK, J. *Košátky . . .*, s. 26 – 30.

³⁰² *Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z dieceze pražské*. Ed. Wacław Władiwoj Tomek. Praha, 1873, s. 84, 85.

³⁰³ BAREŠ, F. *Soupis památek Mladoboleslavska . . .*, s. 367.

stabilní katastr. Důvodem jeho opětovného nahrazení novou stavbou po pouhých sto letech snad bylo jeho vzezření a velikost, což můžeme vyvozovat z věty „ . . . prostinký kostelík v letech sedmdesátých (19. století pozn. aut.) novému chrámu ustoupil.“, kterou vložili do pojednání o Horním Slivnu autoři čtvrtého dílu „Čech“ snad na základě zpráv pamětníků.³⁰⁴ Zda jeho pseudorománská forma má poukazovat na starší tradici románského stavby, nebo jde pouze o příklad módního historizujícího stylu, lze jen spekulovat.

Dolnoslivenský kostel sv. Františka byl snad původně gotický, ačkoli literatura, která toto tvrdí, neuvádí prameny. I tento byl zbourán a v letech 1807 – 1808 postaven znovu.³⁰⁵ Jeho fasáda, která je ve stále se zhoršujícím stavu, dovoluje částečně pohled na smíšené zdivo složené z cihel, nižších opukových a mohutnějších pískovcových kvádrů, avšak nikde zatím není vidět druhotné použití materiálu, které by umožnilo alespoň rámcové zařazení do uměleckého stylu jeho předchůdce. Ani užití nízkých opukových kvádrů, které bývají obvyklým materiálem středočeských románských staveb (zvláště pak v pražské kotlině), není v tomto případě bez bezpečného rozpoznání starších dekorativních prvků možné brát jako důkaz druhotného užití materiálu, neboť již letným pohledem na zdejší vesnické stavby zjistíme, že opuka se v této lokalitě užívala jako stavební materiál ještě ve 20. století. Hornoslivenský kostel byl zbudován zcela z nového materiálu, takže zde v tomto směru není k poznání zhola nic.

Určitým způsobem nám v této situaci mohou pomoci patrocinia kostelů, ačkoli je neustále třeba mít na paměti, že se v průběhu doby mohla změnit, byť se nám o tom nedochovaly písemné záznamy. Pomocí patrocinií a tvaru plužin se pokusil „slivenskou situaci“ řešit i Jaroslav Šulc, který tak pokládá Horní Slivno za starší a Dolní za nověji uspořádané s tím, že jeho plužiny jsou pravidelnější a více odpovídají situaci vrcholného středověku. Zároveň s tím předpokládá, že s novým uspořádáním vsi vznikl na její návsi i nový kostel – sv. Františka, jehož patrocinium, které, jak uvádí, nemohlo být použito dříve než v roce 1228, kdy do Čech byli uvedeni minorité.³⁰⁶ Ačkoli by

---

³⁰⁴ ŠUBERT, František, Adolf – BOROVSÝ, František, Adolf. *Čechy, díl 4. Polabí*. Praha: J. Otto, 1890, s. 240.

³⁰⁵ WIRTH, Zdeněk a kol. *Umělecké památky Čech*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 147 – 148.

³⁰⁶ ŠULC, J. – JAROŠ, J. – KOŠŤÁK, J. *Košátky . . .*, s. 20 – 22.

nám, vzhledem k první zmínce o existenci kostela ve Slivně kladené do období vlády krále Václava I., rok 1228 nevalil, je pro tuto dobu zasvěcení sv. Františku skutečně nezvyklé. Zvláště bych chtěl doplnit výše uvedenou a dle mého názoru správnou úvahu Jaroslava Šulce, že především pro 13. století, jsou františkánská patrocina typická pro městské kostely, což vychází z usazování minoritů právě v tomto druhu aglomerací. Pro venkovské sakrální stavby jsou tato zasvěcení méně častá po celý středověk (největší obliby dosahují v období baroka).

S jistotou můžeme říci, že zasvěcení hornoslivenského kostela sv. Martinovi pochází již z doby před jeho první přestavbou. Máme jej zachycen již ve vizitačních zprávách pražského arcibiskupství z roku 1631. Bohužel zde již chybí patrocinium kostela v Dolním Slivně i popisy staveb, které se zde jinak ve stručných podobách nacházejí.³⁰⁷

Podíváme-li se na celou terénní situaci obou vsí a polohy jejich kostelů, dojdeme k závěru, že Horní Slivno má bezesporu polohu dominantnější. Zatímco Dolní Slivno je rozprostřeno ve svahu, přičemž jeho návěs s kostelem sv. Františka je přibližně v jeho polovině přímo uprostřed katastru, kostel sv. Martina v Horním Slivně je situována přímo na návrší poblíž SZ okraje obce,³⁰⁸ přibližně 20 m JZ směrem od nejvyššího terénního bodu a od kostela se na dvou stranách (JZ – SZ) terén záhy svažuje.³⁰⁹

Z polohy jednotlivých staveb je proto patrné, že Horní Slivno splňuje daleko lépe úlohu lokality vhodné pro rané feudální sídlo (blíže o vztahu terénu a výběru místa pro rané kostely kap. č. 6.2) a na základě zvážení všech aspektů je skutečně možné původní dvorec situovat právě sem, ale spíše než do prostorů dnešního zemědělského dvora, jenž je od polohy původního kostela značně vzdálen a jehož terén je až příliš otevřený a nechráněný, do prostoru návsi snad poblíž k terénním hranám směrem na JZ nebo SZ od kostela, což však může potvrdit, nebo naopak vyvrátit jen archeologický výzkum. Protože se jedná o místo výšinné, nikoli ostrožné, ačkoli i mírné ostrožny se v blízkém okolí nacházejí, dá se z jiných analogií usuzovat,³¹⁰ že zde sídlo vzniklo snad

---

³⁰⁷ SÚA, APA I, D 143/1 (příslušná část zabývající se Boleslavskem).

³⁰⁸ V původní zástavbě to byl spíše severovýchodní okraj – mapa stabilního katastru z roku 1842 přístupná na http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/2149-1/2149-1-003_index.html [cit. 2016-02-09].

³⁰⁹ Mapa č. 2.

³¹⁰ O možných souvislostech polohy stavby v terénním reliéfu a dobou výstavby románských kostelů SAJBT, J. *Románské kostely v Pojizeří . . .*, s. 81.

již někdy v závěru 12. či na přelomu 12. a 13. století. K tomuto závěru by přispívalo i patrocinium sv. Martina (připustíme-li, že nebylo v průběhu doby změněno), které se u nás objevuje již kolem roku 1100, ale největší obliby dosáhlo kolem a po roce 1200.³¹¹

---

³¹¹ BOHÁČ, Z. *Patrocinia románských kostelů . . .*, s. 45.

5 Majetky rané šlechty – problémy jejich odhalování, lokalizování a výkladu

V této kapitole bychom se měli prostřednictvím konkrétních příkladů ze západních Čech a Pojizeří podívat obecně na majetky rané šlechty, které při jejím studiu jsou bezpochyby stejně důležité jako její sídla samotná. Při té příležitosti částečně odbočíme od tématu románských kostelů, ačkoli i v těchto případech se nám jako hmotný pramen objeví, nicméně spíše jako pramen doplňkový. Zde nám budou sloužit především prameny písemné, díky kterým bychom měli poodhalit některé interpretační problémy, které nás při studiu šlechty první poloviny 13. století tíží a částečně i poodhalit jejich původ.

Základem následujících statí jsou především spory v toponomastickém určení lokalit obsažených v konkrétních listinách a následně jejich určení geografické. Zajímat nás při tom bude držba majetku rané šlechty a samozřejmě, jak již bylo uvedeno, opět její sídla.

5.1 Donace paní Bolemily

Toto téma není žádnou novinkou naší historiografie. Naopak má v ní své místo od dob Augusta Sedláčka a Josefa Vítězslava Šimáka. Jde tu o problém lokalizování šesti vsí, které v roce 1225 darovala Bolemila, manželka Bavora, pána Strakonice. Rozdílných výkladů a z nich plynoucích nesrovnalostí najdeme za těch více než sto let, co se o tomto historickém činu hovoří, hned několik a my se je nyní pokusíme na tomto místě rozluštit.

Odhalení a ono „rozluštění“ této záležitosti není zdaleka důležité jen pro regionální historii, jak by se někomu mohlo zdát. Jak ukáží následující řádky, dají se na tomto „reprezentativním vzorku“ pozorovat jevy a nesrovnalosti, které jsou pro výzkum rané šlechty první poloviny 13. století časté – panovníkovo potvrzování šlechtických donací církevním institucím, zápisy svědečných řad, podle kterých je možné určovat místo a okolnosti vydání listin, kde není uvedeno.

5.1.1 Dva tábory historiků a jejich argumentace pod kritickým náhledem

Paní Bolemila darovala strakonickým johanitům v roce 1225 vsi Chlum, Lazec, Lštění, Koryta, Loukovec a Březinu na Mnichovohradištsku.³¹² To je zjednodušeně formulovaný názor zastávaný značnou částí představitelů naší historické vědy od Augusta Sedláčka,³¹³ přes editora prvních dílů českého diplomatáře Gustava Friedricha,³¹⁴ dále Antonína Profouse³¹⁵ až po Josefa Žemličku, Františka Skřivánka a Vratislava Vaníčka v době nedávné.³¹⁶

Vedle těchto autorů se po stejnou dobu drží ještě další názor, že zmiňované vsi jsou v blízkosti Strakonice či jinde v západních Čechách. Tento názor byl interpretován již koncem 19. století regionálním dějepisem Augustem Česlavem Ludikarem³¹⁷ a dále rozvíjen a přepracováván Josefem Vítězslavem Šimákem,³¹⁸ přes rovněž regionálního dějisce Bohumila Lifku³¹⁹ a nejnověji se tento názor objevuje v pracích Miroslava Svobody³²⁰ a dvojice archeologů a kastelologů František Kašička – Bořivoj Nechvátal,³²¹ z nichž poslední jmenovaný zasvětil velkou část své profesní kariéry podrobným výzkumem dvorce s původně románským kostelem sv. Martina v Radomyšli (okr. Strakonice).

---

³¹² CDB II, č. 270, s. 263 – 264.

³¹³ SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 9 . . .*, s. 130; SEDLÁČEK, A. *Místopisný slovník . . .*, s. 60.

³¹⁴ CDB II, s. 457, 466, 483, 490, 493, 494.

³¹⁵ PROFOUS, A. *Místní jména, díl 1 . . .*, s. 164; PROFOUS, A. *Místní jména, díl 2 . . .*, s. 17, 314, 487, 674, 683.

³¹⁶ ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských . . .*, s. 115; SKŘIVÁNEK, František. Rytíři Svatého Jana Jeruzalémského u nás. *Heraldika a genealogie* (dále jen *HaG*). 1995, roč. 28, č. 1 – 2, s. 4 – 79. ISSN 0232-0304; VANÍČEK, V. *Velké dějiny, sv. 2 . . .*, s. 198.

³¹⁷ LUDIKAR, August, Česlav. *O řádu maltézském se zvláštním zřetelem na Čechy*. Klatovy, 1878, s. 225 (dále jen LUDIKAR, A., *Č. O řádu maltézském . . .*).

³¹⁸ ŠIMÁK, J., V. *Dějinné paměti . . .*, s. 54, pozn. 3; Týž. *Kronika Československá I/2*. Praha: Vesmír, 1924, s. 336.

³¹⁹ LIFKA, Bohumil. *Radomyšl. Dějiny jihočeského městečka a jeho okolí*. Radomyšl: Obecní úřad, 1993, s. 45 – 46. ISBN 80-900018-8-2 (dále jen LIFKA, B. *Radomyšl . . .*).

³²⁰ SVOBODA, M. *Páni ze Strakonice . . .*, s. 30 – 32.

³²¹ KAŠIČKA, F. – NECHVÁTAL, B. *K počátkům . . .*, s. 193 – 209.

V prostoru zdejšího dvorce, jehož byl kostel součástí, byly nalezeny náhrobky z období 12. století, na kterých se nacházely vyobrazení luků s šípy. Sídlo tak začalo být pro svou nevelkou vzdálenost od Strakonice spojováno s Bavorsy, jejichž erbovním znamením je právě střela. Odtud již nebylo daleko, spojovat paní Bolemilu s Radomyšlí a dotčené darované vsi hledat právě v jejím okolí.³²²

Radomyšl a celá její lokalita má v každém případě velkou historickou tradici. Obecně se datace radomyšlského kostela, který bohužel nenese žádné výrazné architektonické detaily, podle nichž by bylo možné stavbu konkrétněji zařadit, pohybuje kolem roku 1200.³²³ Václav Mencl, který je prvotním autorem této datace, jež většina badatelů kopíruje, však vychází z chybné datace strakonické komendy johanitů a tím i celého tzv. Strakonického okruhu staveb. Z důvodu toho, že datování sídla ve Strakonících bylo posunuto do 20. – 40. let 13. století, je nutné kostel v Radomyšli z celého okruhu vyloučit.³²⁴ Stavebníkům z tohoto směru (Strakonice, Horažďovice) je spíše možné přiznat raně gotickou přestavbu kostela v Radomyšli na konci 13. století.

Jak ukazují výzkumy Františka Kašičky a Bořivoje Nechvátala, které vycházejí z rozsáhlých archeologických vykopávek, kdy datace některých nalezených artefaktů byly upřesněny radiokarbonovou metodou, kostel zde stál zřejmě již kolem poloviny 12. století,³²⁵ přičemž nepřipouští, že by stávající stavba měla staršího předchůdce. Bylo zjištěno, že původní kostel měl pravoúhlý presbytář, což by znamenalo, že by se jednalo o nejstarší doklad kněžiště tohoto tvaru u nás a jiné příklady by tak Radomyšl předběhla přibližně o čtvrt až půl století. Ovšem i zbytek stavby svým vzezřením působí pro polovinu 12. století netypicky. Kupříkladu pilíř namísto sloupu podírajícího západní tribunu, který Václav Mencl považuje za typický znak této oblasti, ačkoli se s ním můžeme setkat např. v kostele sv. Petra a Pavla v Kojicích nad Labem z doby kolem

---

³²² Zatímco ještě v KAŠIČKA, F. – NECHVÁTAL, B. *K počátkům . . .*, s. 195 se k souvislosti se značkami luků a šípů na náhrobcích autoři vyjadřují váhavě a s opatrností, v NECHVÁTAL, B. – STRÁNSKÁ, P. – SVĚTLÍK, I. *Radiouhlíkové datování . . .*, s. 499 se o souvislosti s Bavorsy ze Strakonice nepochybuje.

³²³ MENCL, V. *Počátky středověké architektury . . .*, s. 133 – 146; KUTHAN, J. *Středověká architektura . . .*, s. 564 – 576.

³²⁴ O tomto omylu podrobně SAJBT, J. *Románské kostely a sídla . . .*, s. 136 – 137.

³²⁵ Nejnověji NECHVÁTAL, B. – STRÁNSKÁ, P. – SVĚTLÍK, I. *Radiouhlíkové datování . . .*, s. 497 – 505.

roku 1200,³²⁶ a neobvyklé je i zaklenutí lodi křížovými bezžebrovými klenbami s pasem. Proto lze soudit, že nynější stavba je zřejmě skutečně z doby kolem roku 1200. Vysvětlením rozdílu mezi datacemi vzniklými archeologickým a stavebně-historickým výzkumem by potom mohla být právě existence starší stavby. Tu sice hlavní aktéři výzkumů vylučují, pracují však pouze s předchůdcem jiných rozměrů,³²⁷ přičemž neuvažují o možnosti dřevěné stavby, kterou pozdější zděná mohla půdorysně přesně okopírovat, jak to bylo objeveno např. v Nudvojovicích. To by vysvětlovalo jak časně založení kostela (dřevěného), pro které autoři snesli pádné důkazy, tak i pravoúhlý presbytář, resp. celkové vzezření původní stavby pro polovinu 12. století značně netypické.

Vraťme se však k donaci paní Bolemily. Na rozdíl od první skupiny historiků, jak byla naznačena v úvodu kapitoly, kteří prakticky nikdy ničím ve prospěch svého názoru neargumentovali a geografické zařazení výše zmíněných vsí brali jako fakt, druhý proud je v argumentaci a předkládání důkazů podporujících jejich závěry daleko bohatší. Miroslav Svoboda i dvojice Kašička – Nechvátal se opírají především o práce Bohumíra Lifky. Ten byl zase ve svých výzkumech inspirován pracemi Augusta Česlava Ludikara, který tvrdí, že v donační listině, ze které o celém daru víme „ . . . nedává trojí užití termínu villa dobrého smyslu, dokud nedovodíme, že se jedná o písarskou chybu a má se čísti spíše *et aliis silvis*.“³²⁸ Lifka na tomto základě celkem zevrubně lokalizuje všech šest na počátku kapitoly zmíněných míst v podobě lesů poblíž Radomyšle. A skutečně i ve starých mapách můžeme najít několik lokalit, jejichž názvy se ale pouze blíží k listinným.³²⁹

Když si však přečteme dispoziční souvětí zmiňované potvrzovací listiny, které zní: „. . . *comitissa Bolemila, uxor Bavari, villam suam Hlum cum tota silva et aliis villis, scilicet Lazec, Corita, Ilscene (či Lscene? pozn. aut.), Lucha, Brezina ad predictam villam pertinentibus . . .*“ a srovnáme jej s jinými z téže doby: „. . . *Preterae*

³²⁶ MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D. *Románské umění . . .*, s. 212.

³²⁷ KAŠIČKA, F. – NECHVÁTAL, B.: *K počátkům . . .*, s. 203.

³²⁸ LUDIKAR, A., Č. *O řádu maltézském . . .*, s. 225, od něho LIFKA, B. *Radomyšl . . .*, s. 45.

³²⁹ „Na Lauczkach“ (polnosti), „W Lazu“ (pastvina), „U Brzezy“ (polnosti) – mapy Stabilmního katastru z roku 1837 přístupné na

http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c6371-1 a

http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c8410-1 [cit. 2016-02-09].

*villam, que vocatur Teinecz cum silva, que super Albiam iacet, ei pertinente et aliam villam, que vocatur Ledci in provincia, que vocatur Gritoouo, et terciam villam, que vocatur Netribiz . . .*³³⁰ „. . . ecclesie Teplensi *villam, que dicitur Cramolim, contulimus in perpetuum posidendam pro bonis quibusdam, que eidem ecclesie abstulimus tam in ipsa villa Lutvmeric quam circum villam eandem.*“³³¹; „. . . *villam Teintz et Olsoue et Vgest . . .*“³³²; „. . . *villam Probostov nomine cum silva iusto titulo ad ipsam spectante, cum pratis, aquis, venacionibus, piscacionibus, agris cultis sive incultis, quicumque nomine censeantur, duabus villis superadditis Pohorici et Zalezli . . .*“³³³ shledáme, že, ačkoli takovýchto konfirmací není mnoho (většina dochovaných listin tohoto rázu se týká pouze jedné vsi, což nám ke srovnání nepomůže), museli by se tehdejší písaři mýlit prakticky pořád. Na uvedených příkladech je jasně vidět úzus skládání konfirmačních listin vydávaných královskou kanceláří (např. obě biskupské kanceláře tento zvyk nevykazují) v období cca první poloviny 13. století. Totiž že byl-li výčet základních potvrzovaných veličin (v našem případě vsí – v ukázkách označených tučně) přerušen nějakou vsuvkou, upřesněním či kvalitativně jiným zbožím (lesem, půdou atd. – v ukázkách vyznačeno podržením) a pakliže se text vrátil opět k původní potvrzované veličině (vsi), její označení se výslovně opakovalo. Dozajista není náhodou, že tato formulace se vyskytuje právě v panovnických konfirmacích a u jiných druhů listin zpravidla nikoli. Právě v těchto případech bylo nejvíce zapotřebí, aby text byl jasný, nezpochybnitelný a neskýtal možnost jiného výkladu. O panovníkovu konfirmaci se žádalo, když byly nebo hrozily nějaké komplikace s darovaným majetkem, obvykle ze strany příbuzenstva donátora, jak to dokládají jen o málo starší případy darování Loman či Nynic plaskému klášteru.³³⁴ To je i případ paní Bolemily.³³⁵ Rozhodně se tedy nejedná o chybu písaře a není tudíž třeba hledat pod termínem „villa“

³³⁰ Listina Přemysla Otakara I. z let 1198/1199 – *CDB II*, č. 6, s. 4.

³³¹ Listina Přemysla Otakara I. z roku 1228 – *CDB II*, č. 310, s. 308.

³³² Listina Přemysla Otakara I. z roku 1230 – *CDB II*, č. 342, s. 351.

³³³ Listina Václava I. z roku 1238 – *CDB III/2*, č. 193, s. 245.

³³⁴ O tomto jen o málo starším sporu ROŽMBERSKÝ, Petr. *Dvory plaských cisterciáků*. Plzeň: P. Mikota, 1999, s. 10, 15. ISBN 80-902692-1-4 (dále jen ROŽMBERSKÝ, P. *Dvory . . .*). O odporu Bolemiliných příbuzných (snad jejích nevlastních synů) vůči její donaci SVOBODA, M. *Páni ze Strakonice . . .*, s. 30 – 32.

³³⁵ SVOBODA, M. *Páni ze Strakonice . . .*, s. 30 – 32.

jiný význam než ves,³³⁶ a proto ony toponyma jen těžko můžeme spojovat s loukami a polnostmi okolo Radomyšle.

Josef Vítězslav Šimák, o jehož další názory se rovněž Bohumír Lifka opírá, nesituuje výše uvedené vsi ke Strakonícím, resp. k Radomyšli, ale do rozsáhlého území v západních Čechách. To sice Lifka pro velké rozptýlení lokalit (od Žluticka, přes Plzeňsko až po Domažlicko) odmítá, ale přijímá Šimákovu premisu, že ve svědečné řadě královské konfirmace jsou jak světské, tak církevní osoby především z oblasti západních Čech. To je skutečně více méně pravda. Královského syna Václava, jenž je tu s titulem „dux“, a pražské církevní hodnostáře biskupa, probošta, děkana, scholastika a strahovského kustoda,³³⁷ vzhledem k tomu, že listina byla vydána v Praze, lze očekávat. Taktéž sudího Závíše a královského číšníka Martina, jejichž hlavní místo výkonu úřadu bylo bezpochyby rovněž v Praze, resp. na dvoře panovníka. Dále zde byl přítomen probošt ze Sadské³³⁸ a opati klášterů kladrubského a tepelského. Ze světských osob, které lze identifikovat, jsou tu především dva Hrabšici (Bohuslav, syn Slávka a Kojata, syn Hrabše), potom Milhost a jeho synové Petr a Ahně, páni z Bedřichova Světce, kteří bývají považováni za klienty Hrabšiců,³³⁹ bratři Vyšemír a Ivan z pobočné větve Bavorů (páni z Blatné), Budivoj, syn Čécův (patrně týž, jenž bývá spojován s pozdějšími Českými Budějovicemi), a tři osoby, jejichž původ je určen predikáty – Tas z Chyš (dnes Chyše okr. Karlovy Vary), Ubislav z Újezdu (patrně jeden z Újezdů na Plzeňsku) a Podiva z Kokořova (okr. Plzeň-sever). U dalších tří osob, totiž kastelána Mstidruha, Zvěsta, syna Bohuslavova a Janka, syna Unecha (?), nelze s dostatečnou přesností určit jejich geografický původ či působiště. V každém případě z celkového

---

³³⁶ Nicméně totéž vyplývá i z rozboru ŠMELHAUS, Vratislav. *Villa. HG.* 1972, roč. 8, s. 53 – 63. ISSN 0323-0988.

³³⁷ Chybně Lifka vykládá osobu označenou „*Petrus custos Ztragouiensis*“ jako služebníka nebo úředníka ve Strakonících – LIFKA, B. *Radomyšl* . . . , s. 46. Tento pomístní název neskrývá Strakonice, nýbrž Strahov, jak již správně určil autor českého diplomatáře, Gustav Friedrich – *CDB II*, s. 528.

³³⁸ LIFKA, B. *Radomyšl* . . . , s. 45 má špatné určení zápisu „*Martinus prepositus Zacensis*“ jako probošta ze Žatce. Nejedná se zde o západočeský Žatec, nýbrž o středočeskou Sadskou, a to již kvůli tomu, že v Žatci žádné proboštví v této době nebylo – *CDB II*, s. 545. Tento omyl převzal B. Lifka z práce ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Příspěvky místopisné. *Časopis společnosti přátel starožitností československých* (dále jen *ČSPSČ*). 1932, roč. 40, č. 3 – 4, s. 117 – 118. ISSN 1210-9258.

³³⁹ KLÁPŠTĚ, J. *Proměna* . . . , s. 109 – 113.

počtu 25 svědků má 12 z nich prokazatelně vztah k prostoru, který určil Šimák. Do určité míry můžeme považovat za „západočeského“ i královce Václava, jehož titul „dux“ se zřejmě vztahuje k jeho plzeňskému a budyšínskému údělu.

Na tomto místě je však třeba zdůraznit jeden neustále opomíjený fakt, a to, že dochovaná listina, ze které o tomto darování víme, není zlistinění donace, nýbrž panovníkova confirmace této donace. A to je v tomto směru velice důležitý moment. Výše vyčtené osoby (nebo minimálně jejich část), které zrovna v tu dobu, kdy Bolemila požádala panovníka o jeho potvrzení, byly na královském dvoře, vůbec nemuseli mít s oním darem nic společného. To podporuje i fakt, že ve svědečné řadě v nám dochované listině naprosto postrádáme jakéhokoli představitele řádu johanitů, kterých se donace bezprostředně týkala, a měli by tedy mít největší zájem na tom, aby byla potvrzena královskou autoritou. Ani mladý Václav, jako plzeňský vévoda, není zárukou toho, že projednávané zboží bylo západočeské, neboť v Praze byl vlastně doma, což dokládá i to, že všechny listiny jeho otce, na kterých se v období svého vévodského úřadu jako svědek nacházel, byly vydány v Praze (až na jednu, na které není místo vydání uvedeno).³⁴⁰ Dokonce jeho účast zde poníží význam dalších svědků z oblasti západních Čech (především z řad nižší šlechty), u kterých je velká pravděpodobnost, že tu s ním byli jako součást jeho doprovodu a ne z důvodu své osobní zainteresovanosti potvrzovaného daru. Navíc pokud to, že se zde nenacházel nikdo z pojizerské oblasti (hlavně Markvartici – argument Šimákův a dalších), bychom brali jako důkaz, že odkazované majetky nebyly v Pojizeří, ale na Strakonicku, jak je možné, že v této svědečné řadě nefiguruje kromě dvou příbuzných Bavorů, bratrů Vyšemíra a Ivana, nikdo ze šlechticů z této lokality? Přičemž z jen o málo mladších pramenů víme, že jich zde již v první polovině 13. století bylo velké množství, z nichž část byla zřejmě v klientském vztahu k Bavorům a v jimi vydávaných listinách se pravidelně objevovali.³⁴¹

Odpověď se tu nabízí jediná. Všichni, kteří měli přímo co dočinění s darovanými majetky (ať již byli přímými aktéry donace, nebo s dotčenými majetky sousedili), byli přítomni již dříve při uzavírání samotné darovací smlouvy a jejich přítomnost u jejího královského potvrzení, které bylo vydáváno evidentně pouze proto, aby celé donaci

---

³⁴⁰ CDB II, č. 259, s. 250; č. 270, s. 264; č. 286, s. 286.

³⁴¹ CDB IV, č. 34, s. 114 – 115; č. 225, s. 391.

dodalo vážnosti a nezavdalo příčiny k jejímu zpochybnění, nebyla potřebná, neboť figurovali již při samotném darování (ať bylo zlistiněno a nedochovalo se či proběhlo jen ústně).

5.1.2 Lucha a Lscene – klíčové vsi pro lokalizaci

Že se nejedná o listinu zachycující přímou donaci, ale pouze její potvrzení, je důvod, proč jinak mnohdy velice dobré vodítko pro geografické určení lokalit, jakým je složení svědečné řady, v tomto případě selhává. Bohužel nám příliš nepomáhají ani samotná jména darovaných vsí, neboť se jedná o pomístní názvy v Čechách velice běžné a nebo hůře identifikovatelné.

Josef Vítězslav Šimák pro své závěry použil pozdější prameny a z celého šestičlenného souboru nejméně jasnou ves *Lucha* interpretoval jako Lukovou (okr. Plzeň-sever), kam ve druhé polovině 14. století podávali faráře převorové johanitského řádu.³⁴² Jinou ves z celého Bolemilina daru písemné prameny v držení johanitů nezachycují,³⁴³ z čehož je vidět, že si dar neponechali a minimálně většinu z něho po nějaké době zase směnili či prodali. To nám naznačuje, že jejich majetky byly značně pohyblivé, což celou účinnost retrospektivní metody výrazně snižuje. Z toho důvodu zde ztrácí váhu i další Šimákův argument, že v roce 1225 Bolemila nemohla darovat zmíněné vsi v Pojizeří, neboť dvě z nich (Březina a Chlum) byly prý vždy v majetku kláštera v Hradišti a Lštění se zde vůbec nevyskytuje. Avšak kusé údaje o majetku hradištských cisterciáků pocházejí rovněž z pramenů druhé poloviny 14. století a rovněž není v žádných zachyceno, kdy a jak jich konkrétně nabyli (o Lštění viz níže).

Další věc, která na Šimákově verzi není právě pevná, je samotné jméno vsi. Lokalit, jejichž jména jsou odvozena od základu „luk“ či „louk“ je u nás obrovské množství a i johanité jich vlastnili více než zmiňovanou Lukovou. Minimálně ještě v roce 1566, nyní již pod označením maltézští rytíři, vlastnili tvrz v Loukovci (okr. Mladá Boleslav). To je zase jistě údaj, od kterého odvozuje lokalizaci celého daru na Mnichovohradištsko A. Sedláček a další. Nicméně ani toto není zcela bez problémů.

Pokud bychom uvažovali o lokalizaci vesnice „*Lucha*“ do Pojizeří, pak by se podle tvaru slova jednalo spíše než o Loukovec o hned sousední Loukov, ačkoli se toto

---

³⁴² *LC I/I*, s. 39 – 40, 48, 98.

³⁴³ Příslušné dochované písemnosti jsou uloženy v SÚA, Archiv českého velkopřevorství maltského řádu.

nijak zásadně nevyklučuje, protože tu patrně máme opět ukázkou původně velké roztroušené aglomerace raně středověkého typu, ze které se postupně vytvořilo více samostatných vsí, jak bylo již dotčeno na příkladu Kováně a Slivna (kap. č. 3 a 4). I z původního Loukova se postupně (a patrně také v průběhu pokročilého 13. a následného 14. století) vytvořily vsi dvě – Loukovec a Loukov.

V roce 1225 se však ještě bezpochyby jednalo o jednu aglomeraci. To je velice dobře vidět i na hranicích farností, které se příliš v průběhu času neměnily a lze jich proto s opatrností použít. Můžeme vidět, že severní a východní hranice loukovské farnosti je naprosto plynulá, zatímco loukovecká jakoby se do ní zakusovala.³⁴⁴ Ona se do ní zřejmě skutečně „zakousla“, resp. byla z ní „vykousnuta“. Původní fara, jak z tohoto vyplývá, byla v Loukově, kde nynější kostel je patrně velice starobylý, jak je vidět hlavně na hmotě jeho věže, a v Loukovci byla zřízena až po rozdělení vsí na dvě (opět obdobně jako v případě Slivna, který se rozdělil na Horní a Dolní a každá z vesnic měla svou faru).

Jako zcela chybné se jeví historické určení Loukovce, že se „ . . . připomíná již v roce 1215 v majetku rytířského řádu křížovníků s červenou hvězdou.“³⁴⁵ Evidentně zde došlo k posunutí časového údaje o deset let nazpět (možná i tiskovou chybou), ale hlavně k záměně řádu johanitského za řád křížovníků s červenou hvězdou, který ani v roce 1215 (resp. 1225) neexistoval.

Samotný Loukovec byl již v předhusitské době značně majetkově rozdroben. V roce 1408 se dozvídáme o tom, že zde měl v rámci svého dědictví dvůr Jan z Děčína z rodu Vartemberků³⁴⁶ a v roce 1450 se po Loukovci píše jistý Zdeněk,³⁴⁷ zřejmě příslušník zdejší nižší šlechty. Rozhodně to, že zde měl majetek drobný svobodník, neodporuje celé teorii, že jinak ves (tedy její zbytek) vlastnil někdo jiný, v tomto případě johanité. Ani „Šimákova“ Luková nebyla, co se týče držby, celistvá, jak dokládá případ z roku 1345, kdy Havel z Lemberka, převor johanitského řádu

---

³⁴⁴ Jižní a západní hranici tvořil vždy tok Jizery a Mohelky. Až po zániku fary v Mohelnici n. J. byly k faře v Loukovci připojeny i tři vsi na pravém břehu Mohelky – Ouč, Nesvačily a právě i původní farní ves Mohelnice n. J. Mapa č. 3.

³⁴⁵ KOŠTÁL, Vratislav – KOŠTÁLOVÁ, Renata. *Historická sídla středočeského kraje, díl 1. Mělnicko, Mladoboleslavsko, Nymbursko*. Brno: Barrister & Principal, 2012, s. 214. ISBN 978-80-87474-58-7.

³⁴⁶ *RT I*, 90 – 91.

³⁴⁷ *RT II*, s. 218.

v Čechách, na Moravě a v Polsku, dosvědčuje Jakubovi z Prahy, komturovi řádu v Kladsku, že získal plat dvou hřiven ročního platu, které měl ve vsi Luková. Ze znění listiny je zřejmé, že Jakub z Prahy dal svůj plat, který mu plynul ze vsi Luková, řádu a ten mu jej měl do jeho smrti vyplácet. Poté měl plat jako jeho donace připadnout řádovým bratřím, kteří za to měli provádět liturgické úkony za spásu jeho duše.³⁴⁸

Rozuzlením celého problému a generace trvajících nedorozumění tkví v tom, že v době Bolemilina darování byla západočeská Luková již od pokročilého 12. století v majetku kladrubských benediktinů a byla v jejich držení prokazatelně ještě na přelomu let 1234/1235,³⁴⁹ přičemž již v době vlastnictví vsi kladrubským klášterem zde existoval opět i majetek drobného šlechtického rodu. V roce 1219 se připomíná „*Bun de Lucowe*“³⁵⁰ a zřejmě jeho příbuzného „*Vitus de Lucou*“ zde nacházíme ještě v roce 1253.³⁵¹ Snad pozůstatkem tohoto šlechtického majetku je onen plat doložený k roku 1345.

Nakonec pak padá i poslední argument, který podle některých badatelů nedovoluje darované vsi položit do Pojizeří, a to, že se zde nenachází ves jménem Lštění. „*Lscen*“ či „*Lescen*“, jak bývaly tyto lokality do středověkých pramenů nejčastěji zapisovány, byly a dodnes jsou v Čechách velmi hojné a patří do neméně hojné rodiny toponym odvozených od místní vegetace – „léščen“ původně znamenal lískový porost.³⁵² Z tohoto základu se postupem doby a za působení místních jazykových zvyklostí stalo někde již zmíněné Lštění, jinde Leštno, Líšnice, Líšno a v Pojizeří se nám tato lokalita nejpravděpodobněji skrývá pod jménem Líšný (okr. Jablonec nad Nisou), nebo Lísky (okr. Liberec), které leží mezi známými lokalitami Mohelnice nad Jizerou a Český Dub. Vzhledem ke vzdálenosti jsou obě lokality možné, ačkoli ony Lísky jsou zřejmě o něco pravděpodobnější.

---

³⁴⁸ *RBM IV*, č. 1530, s. 615 – 616. Originál in: SÚA, AVM, inv. č. 2187.

³⁴⁹ *CDB I*, č. 390, s. 398, 400; č. 405, s. 430, 431, 433. *CDB II/1*, č. 101, s. 118.

³⁵⁰ *CDB II*, č. 187, s. 174.

³⁵¹ *CDB V/1*, č. 6, s. 40.

³⁵² PROFOUS, A. *Místní jména, díl 2 . . .*, s. 634.

5.1.3 „Bolemila z Pojizeří“

Nic tedy nebrání ztotožnit se s názorem první skupiny historiků, jak byla na začátku kapitoly označena, že vsi darované Bolemilou byly skutečně v Pojizeří a nikoli v okolí Radomyšle, ačkoli je to teorie velice lákavá, jejíž pomocí se vysvětloval i příchod Bavorů ze střední Moravy na Strakonicko tím, že se sem Bavor I. přišel.³⁵³ Tuto hypotézu bude ještě v budoucnu třeba přehodnotit. Naopak se jeví pravděpodobnější příbuzenství Bolemily s Markvartici, jak o tom rovněž někteří historikové uvažují.³⁵⁴ Bohužel skutečná totožnost Bolemily zřejmě zůstane navždy pouze v rovině více či méně pravděpodobných hypotéz.

5.2 Predikáty versus církevní majetek: Problematika majetkových určení

Zatímco ve výše uváděném příkladu Bolemilina daru a sporu mezi historiky, který z něho vyšel, šlo čistě o problém lokalizace, narazili jsme při jeho řešení na další zajímavý jev, kterému doposud nebyla věnována dostatečná pozornost. Jedná se o případy, kdy se po jisté vsi píše světský feudál a nedlouho poté je ves darována nějaké církevní instituci (nebo obráceně), přičemž opět s jistým časovým odstupem (někdy i poměrně krátkým) máme opět doklad v podobě predikátu z téhož místa a takto se to opakuje i několikrát v průběhu 13. a první poloviny 14. století, než se nám dostává většího množství podrobnějších písemných materiálů (a někdy ani to nepomůže). Odborná literatura se s tím vypořádává zpravidla různými hypotézami o častých změnách majitelů. Některé případy ale ukazují, že tomu tak vůbec být nemuselo.

---

³⁵³ Naposledy tento názor publikoval SVOBODA, M. *Páni ze Strakonice . . .*, s. 28.

³⁵⁴ EDEL, Tomáš. *Knížecí hrad Vladislavice a jeho podještědský újezd v letech 1115 – 1237*. Český Dub: Podještědské muzeum, 1995, s. 11 (dále jen EDEL, T. *Knížecí hrad . . .*); NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny 1/3. České království za Přemysla I. a Václava I. (1197 – 1253)*. Praha: Jan Laichter, 1928, s. 894; VANÍČEK, V. *Velké dějiny, sv. 2 . . .*, s. 198.

5.2.1 Několik příkladů šlechtických sídel při vesnicích jiného držitele³⁵⁵

Čečkovice (okr. Tachov)

S touto vsí, která je dnes součástí města Bor, jsme se již dostali do kontaktu, coby se sídlem jedné boční větve pánů z Kováně (kap. 3.5), která se právě po této vesnici v letech 1177 – 1197 psala.³⁵⁶ Jako predikát a tedy sídlo velmože se Čečkovice objevují ještě v predikátu jakéhosi Jindřicha, který zřejmě s původními pány z Čečkovic neměl příbuzenských vazeb. Listina je sice pozdějším falzem, přičemž její originální předloha pocházela patrně z roku 1212, nebo nedlouho před ním.³⁵⁷

Rozpor nacházíme v tom, že z téže doby pochází již několikrát v této práci zmíněná falza zakládacích a donačních listin kladrubského kláštera, která Čečkovice uvádějí jako majetek kláštera. V jedněch jejích verzích je přímo uveden „comes Utto“, jako darovatel dvou vsí – Čečkovic a Malevic.³⁵⁸ To není vše. Ves Čečkovice následně nalzáme i ve výčtech majetků kladrubských benediktinů ve 30. letech 13. století, což nám dokládá kontinuitu této držby.³⁵⁹

Podle historických okolností je nepravděpodobné, že by se jednalo o shodu jmen s jinou vsí. Jediné vysvětlení, které se tak nabízí, je, že zde existovalo sídlo, které neslo stejné jméno jako ves, ve které (nebo možná spíš u které) stálo, ale bylo na ni „nezávislé“, oddělené a to jak kvalitativně (majetek jiné formy, než klasická poddanská ves), tak nejspíš i geograficky (menší vzdáleností). A hlavně, co je od sebe odlišovalo, byl majitel. Sídlo, ať již jakékoli povahy (nejspíš dvorec, ze kterého se však nedochoval kostel a možná zde ani nebyl), držel pan Ratibor, bratr Bohuše, a ves velmož Utto, původem snad z Řezna.³⁶⁰

---

³⁵⁵ Případ Lukové (okr. Plzeň-sever) zde nebudeme již rozebírat, neboť byl dostatečně popsán v kapitole č. 5.1.2.

³⁵⁶ Všechny příslušné odkazy na prameny jsou v kap. č. 3.5.

³⁵⁷ *CDB II*, č. 366, s. 399.

³⁵⁸ *CDB I*, č. 390, s. 399; č. 405, s. 433.

³⁵⁹ *CDB III/1*, č. č. 101, s. 118.

³⁶⁰ NOVÁČEK, K. a kol. *Kladrubský klášter . . .*, s. 129.

Po roce 1212 se již s predikátem „z Čečkovic“ nesetkáváme a je pravděpodobné, že zaniklo sídlo, nebo přímo celý rod, resp. tato větev pánů z Kováně.

Skviřín (okr. Tachov)

Tento příklad je ještě průkaznější, než předchozí, neboť zde máme k dispozici více pramenů a navíc pravých. Opět již ve falzech kladrubského kláštera se uvádí Skviřín jako jeho majetek již od založení a to bez jakékoli zmínky, že by se jednalo jen o část vsi.³⁶¹ Skviřín se objevuje i v již pravé listině z let 1234/1235, kterou papež Řehoř IX. potvrzuje klášteru jeho majetky.³⁶² Právě poslední záznam se již kryje s dobou, kdy se po Skviřínu psal rovněž Ratmír, předek pánů ze Švamberka. On sám se po Skviřínu psal pouze jednou v roce 1223 a v roce 1247 se po něm psal jeho stejnojmenný syn.³⁶³ Následně se již tento predikát neobjevuje. V 50. letech 13. století již skviřínské sídlo vystřídaly vrcholně středověké rodové hrady Krasíkov (Švamberk) a Bor.³⁶⁴

Je velice nepravděpodobné, že by Ratmír (I.) někdy na začátku 30. let Skviřín postoupil kladrubským benediktinům, aby jej následně jeho syn opět získal zpět. Pauza mezi jednotlivými doklady skviřínského predikátu je velice jednoduše vysvětlitelná nestálostí jeho užívání. Skviřínští páni, stejně tak jako mnozí jiní v této době,³⁶⁵ dávali přednost označování po zastávaných úřadech,³⁶⁶ nebo prostým jménem, někdy

---

³⁶¹ *CDB I*, č. 390, s. 395; č. 405, s. 427 – 428.

³⁶² *CDB III/1*, č. 101, s. 119.

³⁶³ *CDB II*, č. 252, s. 242; *CDB IV*, č. 121, s. 216.

³⁶⁴ JÁNSKÝ, Jiří. *Páni ze Švamberka – pětisetletá sága rodu erbu labutě*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006, s. 25. ISBN 80-86125-72-6 (dále jen JÁNSKÝ, J. *Páni ze Švamberka . . .*) uvádí, že skviřínský predikát ještě k roku 1257, jedná se však o omyl.

³⁶⁵ Pozdní užívání predikátů v širší míře je typické např. pro Markvartice, kteří dávali až do třetí čtvrtiny 13. století spíše přednost svého určení podle dvorských či zemských úřadů, nebo ještě častěji podle příbuzenských vztahů – SAJBT, J. *Románské kostely jako pramen . . .*, s. 14. J. Žemlička soudí, že se právě takto zpravidla titulovali nejlivnější lidé země, neboť každý věděl, kdo byl např. Jaroslav a Havel, synové Markvarta a totéž lze jistě říci i o pánech ze Skviřína – ŽEMLIČKA, Josef. *Počátky Čech královských . . .*, s. 369.

³⁶⁶ Ratmíra nejprve zastihujeme jako plzeňského komořího – *CDB II*, č. 332, s. 341, později jako kastelána na hradu Přimda – *CDB IV*, č. 180, s. 331, ačkoli není úplně jasné, zda v druhém případě se nejedná již o jeho syna, ale zřejmě ještě ne.

povýšeného zdůrazněním vysokého postavení stavovským titulem (např. v roce 1224 a 1232 je Ratmír ze Skviřina v královských listinách označen jako baron).³⁶⁷

Krom písemných dokladů se ve Skviřině dochoval pozdně románský kostel sv. Petra a Pavla, který původně zajímal severovýchodní okraj vsi (dnes stojí téměř uprostřed). Lze předpokládat, že do podoby protáhlé uliční dispozice, jak ji zachycuje mapa stabilního katastru, byla ves Skviřin lokována až v období vrcholného středověku, dost možná až po zániku šlechtického sídla.³⁶⁸

Kostel můžeme zařadit do pozdního období pozdně románského slohu, až do období románsko-gotického soudě tak podle kalichových hlavic sloupů v ostění portálu a již mírně lomeného zazděného okénka nad ním. V každém případě jde o dobu založení souměrnou s životem a působením Ratmíra (II.).³⁶⁹ Můžeme tedy důvodně předpokládat, že kostel založil právě tento Ratmír jako součást svého sídla. Je velice nepravděpodobné, že by tuto stavbu založil kladrubský klášter, jak se také někteří badatelé domnívají.³⁷⁰ Architektonické prvky na skviřinském kostele nepřipomínají žádné dochované části kladrubského kláštera. Portál ve Skviřině je spíše podobný menšímu ze dvou dochovaných portálů kláštera v Hradišti nad Jizerou, který je však již lomený, tedy typově mírně novější. Díky tomuto kontextu tak můžeme vyvozovat, že skviřinský kostel byl postaven někdy v druhé polovině 30. let 13. století. Příslušnost Ratmíra a jeho rodu ke kostelu dokládá i to, že si k němu udrželi patronátní právo. Ještě v druhé polovině 14. století, tedy v době, kdy zde tento rod již 100 let nesídlil, podával kněze do Skviřina jeden z potomků Ratmíra, Bohuslav ze Švamberka.³⁷¹ Máme tu tak před sebou další příklad situace vsi a šlechtického sídla stejného jména, přičemž každý je majetkem někoho jiného.

---

³⁶⁷ CDB II, č. 232, s. 221; č. 258, s. 248; č. 289, s. 290; CDB III/1, č. 22, s. 20.

³⁶⁸ Mapa stabilního katastru z roku 1838 přístupná na http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/6986-1/6986-1-004_index.html [cit. 2016-02-09].

³⁶⁹ Podrobně o počátcích tohoto rodu JÁNSKÝ, J. *Páni ze Švamberka . . .*, s. 20 – 27. Spíše se ale zabývá genealogií, než sídly a skviřinský kostel klade na s. 22 ještě do souvislosti s Ratmírem (I.), což je na základě architektonického rozboru zřejmě mylné. Nelze ovšem vyloučit staršího předchůdce.

³⁷⁰ NOVÁČEK, K. a kol. *Kladrubský klášter . . .*, s. 165 – 166.

³⁷¹ LC I/2, s. 99; LC III – IV, s. 56.

Hrusice (okr. Praha-východ)

Tuto lokalitu, která se vymyká geografickému rámci této práce, sem zařazuji záměrně za účelem revize svého vlastního bádání. V bakalářské práci jsem v kapitole o sídle na Hruštici (okr. Semily) pod vlivem určení v *CDB* vyslovil názor, že osoba, která svédčila 6. prosince 1253 na listině Bavora ze Strakonice pod jménem „*Iaros de Hrusiz*“, je totožná s Jaroslavem z Hruštice.³⁷² Následně v článku, kterému ona bakalářská práce sloužila jako základ, jsem tento názor ještě podpořil argumentem, že nemohlo jít o Hrusice, nýbrž o Hruštici, neboť Hrusice tou dobou byly v majetku ostrovského kláštera.³⁷³ Uvedení v život teze, že vlastnictví vsi církevní institucí nemusí nutně znamenat neexistenci šlechtického sídla v ní, mě však nutilo k přezkoumání tohoto závěru.

Bohužel neznáme místo vydání uvedené listiny, kde se zmíněný sporný predikát nachází, ale vzhledem ke složení svědků, kteří jsou z velké části z oblasti jižních, jihozápadních a západních Čech,³⁷⁴ lze usuzovat, že k zlistinění daru pražským johanitům došlo ve vlastním ústředním sídle Bavorů, tedy ve Strakoncích, jehož součástí byla právě i johanitská komenda, tudíž obě zúčastněné strany zde byly doma. Z celé plejády osobností, které se tu sešly, se geograficky vymykají jen bratři Vilém a Beneš, synové Hroznaty z Poděbrad, a pražský probošt a budoucí biskup Tobiáš, u něhož lze vzhledem k rodovému sídlu v Benešově předpokládat, že další dvě osoby – Markvart z Dunávic (okr. Benešov) a právě Jaroš z Hrusic – zde byli s ním (je možné, že tito dva, bezpochyby drobní šlechtici, působili jako klientela pánů z Benešova).

Dle těchto historických souvislostí je patrné, že došlo k interpretačnímu omylu jak mému, tak i zpracovatelů rejstříku *CDB V* a že se v osobě Jaroše jedná skutečně o nižšího šlechtice se sídlem ve středočeských Hrusicích a nikoli o Jaroslava z rodu Markvarticů.

---

³⁷² SAJBT, J. *Románské kostely v Pojizeří . . .*, s. 17. Zmíněná lokalizace Hrusic na Turnovsko a jejich spojení s osobou Jaroslava z Hruštice – *CDB V/4*, s. 169.

³⁷³ SAJBT, J. *Románské kostely jako pramen . . .*, s. 12.

³⁷⁴ Z jižních Čech to jsou kromě Bavora samotného jeho bratři Dluhomil a Přídota z Blatné osoby, které bychom mohli spojovat s bavorovskou klientelou – Heřman z Bělčic, Petr z Nebřohovic, Dezider z Hranic (u Prachatic). Z jihozápadních Čech Bohuslav z Ježkovů (okr. Klatovy) a ze západních Ubislav z Hvozdu (u Plzně) a Vít z Lukové (u Manětína) – *CDB V/1*, č. 6, s. 40.

Na základě predikátů můžeme doložit existenci sídla světských feudálů v Hrusicích i v pozdější době. Co se týče informací o nižší šlechtě, jsou po zbytek 13. století prameny skoupé. Ale již v roce 1318 se připomíná Samson z Hrusic.³⁷⁵ Sídlo zdejší šlechty bychom potom nehledali nikde jinde, než u známého kostela sv. Václava z první čtvrtiny 13. století, již z důvodu jeho polohy na nejvyšším místě vsi. Rovněž i patronátní právo kostela zůstává i v druhé polovině 14. století v rukou světských feudálů, ačkoli již ne původního rodu z Hrusic, který pravděpodobně nedlouho před rokem 1359 přesídlil.³⁷⁶

Objasněním tohoto svého omylu jsem tak byl přiveden k dalšímu z příkladů, kdy se stýká rané feudální sídlo s vesnicí v majetku církve. Celkové poměry ve středověkých Hrusicích se jeví jako velice zajímavé a jistě by si zasloužily důkladného zpracování včetně archeologického výzkumu zejména okolí kostela sv. Václava.

5.2.2 Archaický původ majetkové situace

Je nasnadě, že stav majetkových poměrů, který byl ilustrován výše zmíněnými příklady, je typický pro starší dobu, rozhodně z časů před nástupem vrcholné kolonizace, kdy byly sídelní buňky jednotlivých aglomerací „nahodile“ roztroušeny po příslušném katastru a nezřídka z nich, jak víme, vznikalo i více samostatných vsí. Stejně tak jako se jedno roztroušené osídlení etablovalo do více vsí pod stejným jménem odlišeným jen přívlaskem, se nejspíš osamostatňovala (vyčleňovala) i sídla svobodná, nepoddanská, která však stále nesla jméno původní aglomerace, stejně jako ves, která však právě mohla patřit (již z doby jejího vrcholně středověkého lokování) někomu úplně jinému. Vzniknout tedy tyto poměry mohly pouze v době, kdy ještě nebyly ustálené hranice dominií.

Bohužel zjištění tohoto jevu má svá výrazná omezení. Především jsme limitováni geograficky, neboť jak z uvedeného vyplývá, je takové případy možné hledat jen v lokalitách staršího osídlení. Dále je to (zvláště v pozdějším období) vážná možnost záměny této situace s rozdělením majetku v rámci rozrodu příbuzných a také celý výzkum ztěžuje nedůslednost zápisů, které v raných dobách často vypadají, že určitá ves

---

³⁷⁵ *RT I*, s. 26.

³⁷⁶ Ještě v roce 1351 se po Hrusicích píše pan Slávek se synem Ješkem (*RT I*, s. 67). V roce 1359 však podává nového kněze k hrusickému kostelu Ondřej z Dubé (*LC I/1*, s. 88).

byla církevní instituci darována celá, ale z pozdějších pramenů se dozvídáme, že tomu tak nebylo, že se jednalo pouze o její část a zbytek byl nadále v držbě světské.³⁷⁷

Na druhou stranu je tento stav známkou starobylosti lokality i majetkových poměrů, dalo by se říci „předfeudálních“. Snad v osobách, které měly své svobodné sídlo při vesnici, přičemž vesnice sama jim nepatřila, můžeme vidět původní nižší knížecí družiníky, kteří hospodařili pouze na svém pozemku, ale byli svobodní (od platů a robot), přičemž za svou svobodu byli panovníkovi povinni pouze vojenskou službou a prameny je uvádějí jako *militēs secundi ordinis*.³⁷⁸

Rozeznání takovýchto případů vyžaduje podrobné studie jednotlivých lokalit, což je časově velice náročné a nelze se tím divit, že zpracovatelé encyklopedických a historických místopisů, jako byl August Sedláček, Josef Vítězslav Šimák nebo Antonín Profous si jich nevšimli. Je ovšem vidět, že nemůžeme vždy spoléhat na schéma – držitel sídla ve vsi = vlastník (celé) vsi. Jistě to mnohde bude pravda, ale, jak ukázalo několik těchto příkladů, rozhodně ne všude.

Určitě si tento historický jev zaslouží svou pozornost, neboť je pravděpodobné, že se s takovouto situací setkáme v mnohých dalších regionech se starším osídlením, ve kterých je alespoň částečně dochován písemný materiál. Zrcadlově obráceno pak zjištění této situace může naznačovat staré osídlení, o kterém se třeba v té či oné konkrétní lokalitě původně neuvažovalo.

---

³⁷⁷ Názorným příkladem je koupě vsí Tisová a Trnová (okr. Tachov) kladrubským klášteřem od mělnické kapituly, která byla potvrzena v roce 1233 a není v ní zmínky, že by některá ze vsí nebyla celistvá – *CDB III/1*, č. 45, s. 46. V roce 1239 se následně dozvídáme, že král Václav I. dal témuž klášteři dvě popluží v Tisové – *CDB III/2*, č. 219, s. 293.

³⁷⁸ O vojenském původu šlechty podrobně již ZHÁNĚL, Stanislav. *Jak vznikla staročeská šlechta. Příspěvek k nejstarším politickým a sociálním dějinám českým*. Brno: S. Zháněl, 1930, s. 86 – 147, zejména pak s. 144 – 146 (dále jen ZHÁNĚL, S. *Jak vznikla šlechta*. . .). Tyto názory jsou zastávány i novějším badáním – ŽEMLIČKA, J. *Čechy . . .*, s. 171 – 172. J. Klápště uvažuje na základě archeologických nálezů o usazování knížecích bojovníků ve vesnicích mimo přímý okruh správních center již na přelomu 10. a 11. století v souvislosti s koncem výbojové etapy raného českého státu – KLÁPŠTĚ, J. *Proměna . . .*, s. 39 – 40.

5.3 Újezd ve Vladislavsku a v Čížkově

Na tomto místě se podíváme na jiný majetkový problém pozdního období raného středověku – újezdy. Problémem, můžeme újezdy nazvat vlastně spíš z pohledu jejich určování. Z pohledu dějin raného a počátku vrcholného středověku bychom možná mohli říci přímo fenomén, neboť zejména ve 12. století se s tímto pojmem v latinské podobě „*circuitus*“ setkáváme poměrně často a ačkoli to díky své frekvenci v pramenech není téma v našem dějepisectví neznámé, stále narážíme na nejrůznější výkladové nesrovnalosti. A jelikož se újezdy úzce dotýkají i majetkových poměrů rané šlechty, věnujeme jim opět na několika vybraných příkladech ze západních Čech a Pojizeří pozornost i zde.

5.3.1 Vladislavský újezd v pramenech a jeho lokalizace

Vladislavskem, které v roce 1237 vyměnil Havel z Lemberka s kladrubskými benediktiny, byla nazývána oblast, jejímž centrem snad byly jakési Vladislavice, patrně zaniklé knížecí sídlo (dvorec, hrad?), po kterém dostalo celé území své jméno (viz níže). Pouze Josef Vítězslav Šimák hovoří o „Sezemském újezdu“ namísto Vladislavském s tím, že v původní donační rozloze se podle něho jednalo pouze o Sezemice a další lokality byly přidávány později.³⁷⁹ Tato verze výkladu, jak bude dále ukázáno, se nezdá být pravděpodobná, přičemž podnět k tomuto omylu nejspíš zavdalo rozdílné označení této lokality v jednotlivých listinách. Podle četných archeologických nálezů byla tato oblast Jizery osídlena po obou jejích březích již ve střední době hradištní a ještě četnější nálezy jsou z mladší fáze hradištního období.³⁸⁰ Jedná se tedy o místo s jedním z nejstarších a nejhustších osídlení při středním toku Jizery.

Nejstarší doklady o existenci Vladislavska a jeho újezdu jsou z falz kladrubského kláštera, a to jak z verzí odvolávající se k roku 1115 (údajná zakládací listina), tak i 1186.³⁸¹ Obě verze však vznikly ve shodné době, patrně na konci 12.

---

³⁷⁹ ŠIMÁK, J., V. *Dějinné paměti* . . . , s. 14.

³⁸⁰ BRESTOVSKÝ, Petr – STARÁ, Marcela. Nástin osídlení Libereckého kraje. *Archeologie Libereckého kraje*. 1998, roč. 1, s. 13 – 32.

³⁸¹ *CDB I*, č. 390, s. 393 – 403; č. 405 – s. 426 – 438.

století, a ze stejného základu – donační listiny knížete Bedřicha (snad skutečně z roku 1186), která se do dnešních dnů nedochovala.³⁸²

V každém z výše uvedených falz je ono „Vladislavsko“ lokalizováno dvěma různými způsoby. Podrobnější nalezneme ve verzi A z roku 1115, kde kníže Vladislav I. dal kladrubským benediktýnům „*ve Vladislavicích újezd od řeky Mohelnice až k Dubu (dnešní Starý Dub asi 1,5 km SZ od Českého Dubu)*“.³⁸³ V první řadě lze z tohoto seznat, že kníže klášteru nedal celé Vladislavsko, jak to bývá v literatuře interpretováno, ale jen jeho část, neboť on klášteru nedává Vladislavice či Vladislavsko, ale „*ve Vladislavicích újezd*“. Je možné, že původní Vladislavsko, než se začalo drobit v nejrůznějších darech, bylo daleko rozlehlejší a nejspíš zabíralo celý prostor této části pravého břehu Jizery až k Jablonnému v Podještědí, kde patrně byla i knížecí celnice.³⁸⁴ Zbytky kdysi rozsáhlého královského dominia snad můžeme spatřovat v drobných majetcích komory v Havlovicích, Jivině a Vlastibořicích (všechny tyto vsi se nacházejí při levém břehu středního toku Mohelky okr. Liberec), které ještě na počátku 15. století král uděloval ve formě lén většinou příslušníkům drobné šlechty.³⁸⁵ Rovněž můžeme z výše uvedeného zápisu vyvodit severní a jižní hranici darovaného újezdu. Totiž na jihu by to byl onen tok řeky Mohelky a na severu dnešní Český Dub, tedy úsek dlouhý od severu k jihu přibližně 5,5 km. Západní hranici by tak nejspíš činila, jak to bylo obvyklé, říčka Ještědka, jeden z pravobřežních přítoků Mohelky.

V dalších falzech (verze B z roku 1115 a verze A i B z roku 1186) je však tato část knížecí donace zapsána podstatně stručněji, a to „*Wladizlauici, Zezemici*“. Snad právě tento zápis přivedl Šimáka k názoru, že původní dar se týkal pouze vsi Sezemice. Ty nám ale oproti předchozímu zápisu posouvají jižní hranici újezdu o dalších cca 5 km. V takovém případě by byly jižní hranicí (hraničním bodem) Sezemice a Mohelka

---

³⁸² Původní vročení vzniku listin do let 1230 – 1233 od HRUBÝ, V. *Tři studie . . .*, 86 – 105 upravila na konec 12. století DUŠKOVÁ, Sáša. Studie k českému diplomatáři: Listiny kladrubské. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity* (dále jen *SPFFBU*) II. 1953, č. 2 – 4, s. 285 – 303. ISSN 0231-7710.

³⁸³ Volný překlad autora. V originálu „*Wadizlawicich dedi circuitum a flumine Mohelnic usque ad quercum*“.

³⁸⁴ Celnici v Jablonném v Podještědí předpokládá mj. ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských . . .*, s. 162, 235 – 236.

³⁸⁵ *Archiv český* (dále jen *AČ*) XXXV. Ed. Gustav Friedrich, Praha, 1935, s. 124, 135 – 136.

resp. dolní část jejího toku by pak činila hranici západní. Rozpory v jednotlivých zápisech jsou zřejmě vysvětlitelné neznalostí kladrubských písařů (falzifikátorů) od jejich kláštera značně odlehle oblasti.

V případě „Vladislavic“ je dnes marné hledat ves tohoto názvu, ačkoli v naší historiografii i takové pokusy byly.³⁸⁶ Spíše je třeba se přiklonit k názoru zdůrazňovaným již Šimákem, ačkoli i on původně viděl Vladislavice jako ves a spojoval je s dnešními Žibřidicemi (7 km JV od Jablonného v Podještědí),³⁸⁷ že se v tomto případě jednalo o název celé oblasti. Jestli újezd svůj název nesl přímo na věčnou paměť panovníka, který jej před darováním vytyčil, nebo, což je pravděpodobnější, druhotně po zeměpanském hradu, který se tu mohl nacházet, a který byl po panovníkovi pojmenován (obdobně jako hrady Stará a Mladá Boleslav, Oldříš a další),³⁸⁸ se již asi nedopátráme.

Zde ale ještě problémy s lokací kladrubského majetku v Pojizeří nekončí. Z let 1234/1235 je listina papeže Řehoře IX., kde je tato část klášterního majetku uvedena pod slovy: „*In provincia Bokzlavensi: Sesemici, Radovanovici, Cobili, et Souenici villas cum decimis et pertinentiis eorumdem*“.³⁸⁹ Zde již chybí jakákoli zmínka o majetcích na pravém, resp. severním břehu Mohelky – o Dubu. Je možné, že ten již drželi Markvartici, potažmo Havel, budoucí pán z Lemberka, nebo přímo již náležel johanitům a získkem kladrubského újezdu, uskutečněném v roce 1237, chtěl pan Havel jen získat další přilehlé pozemky na jejich obdarování.

Tento zápis rovněž zapříčinil názor, že se původně jednalo pouze o tyto čtyři v něm uvedené vsi, jak se domnívá Jan Klápště a o sto let před ním toto uvedl i Josef

---

³⁸⁶ SEDLÁČEK, A. *Místopisný slovník . . .*, s. 798.

³⁸⁷ ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *Čechy, díl 12., část 1. Severní Čechy*. Praha: J. Otto, 1908, s. 22.

³⁸⁸ O pojmenování újezdu podle knížecího hradu uvažuje EDEL, Tomáš. Hrad Vladislavice. *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*. Eds. Eva Doležalová – Robert Šimůnek. Praha: NLn, 2007, s. 87 – 95. ISBN 978-80-7106-896-9. Naopak zastáncem názoru o nazvání této oblasti na počest knížecího daru přímo kladrubskými benediktýny ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Vladislavsko, zaniklá ves u Mn. Hradiště?. *ČČH*. 1911, roč. 17, s. 218 – 219. ISSN 0862-6111 (dále jen ŠIMÁK, J., V. *Vladislavsko . . .*).

³⁸⁹ *CDB III/1*, č. 101, s. 118.

Vítězslav Šimák, jako jednu ze svých hypotéz o Vladislavsku.³⁹⁰ Jelikož je však v roce 1237 Vladislavsko opět jmenováno jako „*circuitus*“,³⁹¹ není důvodu pochybovat, že jím bylo i o 2 – 3 roky dříve při vydání papežské listiny. Navíc propojením Sovenic, Sezemic, Kobyl a Radvanic získáme mírně zaoblenou linii začínající asi 1 km nad pravým břehem Jizery a táhnoucí se až k levému břehu středního toku Mohelky. Těžko by však újezdem byla nazývána pouhá zaoblená úsečka spojující čtyři vesnice. V uvedeném výčtu vesnic z papežského privilegia se s největší pravděpodobností zrcadlí dosud chybějící východní hranice benediktinského újezdu, jehož západní a severní hranici tvořila již dříve v listinných falzech jmenovaná od východu k jihu stáčeující se Mohelka.³⁹² Kladrubský klášter tedy v polovině 30. let 13. století nevlastnil pouze ony čtyři jmenované vesnice, ale regulérní újezd, kterým byli následně obdarováni českodubští johanité. Tento újezd zabíral kromě čtyř jmenovaných vsí nejspíš i Chocnějovice, Drahotice a Sedlisko. Tuto teorii podporuje i fakt, že v 16. století, po zániku českodubské komendy, patřily Sedlisko, Kobyly a Radvanice právě k Českému Dubu, v čemž se nejspíš zrcadlí starší stav rozložení majetku.

Při lokalizaci Vladislavska nelze opomenout přínos výzkumu Tomáš Edela, který se ve svých toponomastických výzkumech v oblasti zaměřených na sídliště s patronymickými koncovkami "-ice" zřejmě velice přiblížil k pravdě, když tvrdil, že celá oikumena starého osídlení, kterou spojoval s Vladislavským újezdem, sahala přibližně od říčky Mohelky na západě po Nudvojovice a Jenišovice na východě.³⁹³ Opomněl v této souvislosti ještě vsi s toponymy spojovanými se služebnou soustavou – dvoje Dehtáry a Svijany (v původní verzi Sviňany či Svinary), které byly zakládány přibližně do konce 11. století.³⁹⁴ Do stejné doby a vrstvy založení patří i mezi Klamornou a Českým Dubem ležící Hradčany, což v podstatě potvrzuje archeologické nálezy a Edelovu teorii o starobylosti osídlení.

Jak bylo ovšem rozebráno výše, jen těžko s celou touto rozsáhlou oblastí můžeme spojovat újezd, který dostali kladrubští benediktini. Spíše je možné s ním

---

³⁹⁰ KLÁPŠTĚ, J. *Počátky Markvarticů . . .*, s. 364; ŠIMÁK, J., V. *Vladislavsko . . .*, s. 218 – 219; Týž.

Dějinné paměti . . ., s. 19.

³⁹¹ *CDB III/1*, č. 172, s. 212 – 213.

³⁹² Mapa č. 3.

³⁹³ EDEL, T. *Knížecí hrad . . .*, s. 6.

³⁹⁴ KRZEMIEŃSKA, B. – TŘEŠTÍK, D. *Přemyslovská hradiště . . .*, s. 624 – 655.

spojovat původní rozsah zeměpanského majetku v oblasti, které neslo název Vladislavsko a který se postupně rozpadal v panovnických darech, přičemž ze všech se nám zápis dochoval pouze o onom kladrubsském. Snad jeden z dalších darů – újezdů – se odrazil v názvu obce Svijanský Újezd, která se ještě před polovinou 19. století nazývala pouze Újezdem.³⁹⁵

5.3.2 Historické souvislosti újezdu ve Vladislavicích

Újezd, tedy území, kterého se panovník původně vzdal, nesahalo až k toku Jizery. Víme, že minimálně na levém břehu ve vsi Hradec, pojmenované po zmiňovaném bývalém hradišti, měl ještě na konci 14. století panovník své majetky, které uděloval v lénu.³⁹⁶ Pravý břeh této části Jizery, kde se nacházejí vsi Mohelnice nad Jizerou, Loukovec a Loukov, byly zřejmě již ve druhé polovině 12. století šlechtickým majetkem, jak dokládá románský tribunový kostel ze třetí čtvrtiny 12. století v Mohelnici a v roce 1225 uskutečněná donace paní Bolemilou, manželkou Bavora ze Strakonice (viz kap. č. 5.1), která, soudě podle darovaných majetků, byla snad původem z rodu Markvarticů.³⁹⁷

Zájem o tuto oblast byl pochopitelný nejen z pohledu scelování pozemkových držav příslušníky markvartického rozrodu, ale i proto, že napříč tímto územím procházelo několik odboček z hlavní obchodní trasy, která vedla Pojizeřím. Jižně od Sezemic se nacházelo hradiště fungující zde ve střední době hradištní v lokalitě Hradec u stejnojmenné obce,³⁹⁸ které mělo bez pochyby střežit místní strategický brod přes Jizeru. Právě tudy vedla jedna z tras (odboček) Žitavské cesty. Podle toho, že tento hrad

---

³⁹⁵ Mapa stabilního katastru z roku 1843 přístupná na

http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c7627-1 [cit. 2016-02-09].

³⁹⁶ *AČ XXXV*. Ed. Gustav Friedrich, Praha, 1935, s. 90. Zde je „*Hradeczko*“ lokalizováno k Nymburku (tamtéž, s. 527), ale pravděpodobněji se jedná o Hradec nad Jizerou – ŠIMÁK, Josef, Vítězslav.

Místopisné drobnosti III. *ČČH*. 1935, roč. 41, s. 352 – 370. ISSN 0862-6111.

³⁹⁷ Tato hypotéza, jež právě v lokalizaci darovaných majetků má jistě své opodstatnění, byla prvně zmíněna v VANÍČEK, V. *Velké dějiny*, sv. 2 . . . , s. 198.

³⁹⁸ PROSTŘEDNÍK, Jan – ŠÍDA, Petr. Novosvětský průsmyk – přechod přes západní Krkonoše v pravěku a středověku. 1. část. *ZČRP*. 2001, sv. 14, s. 7 – 35.

byl na sklonku střední doby hradištní opuštěn,³⁹⁹ lze uvažovat, že význam této trasy následně upadal, ačkoli jistě nezankla zcela (zanikla patrně až v novověku).

Jako nastupující správní středisko se postupně protlačovala lokalita dnešního Českého Dubu (asi 12 km severně),⁴⁰⁰ kde byly archeology objeveny i pozůstatky kostela z 12. století, a kde se scházely minimálně dvě větve Žitavské cesty – již zmíněná přes Hradec a Sezemice a druhá vedoucí k Dubu od Mohelnice n. J. proti proudu říčky Mohelky. Soudě podle střediska s románským kostelem v Mohelnici n. J., druhá z těchto variant zřejmě v průběhu mladohradištního období významově převážila nad první, které navíc konkurovala další trasa začínající u brodu přes Jizeru u vsi Loukov pouhý 1,5 km východně od Hradce.

Dosud není dostatečně zhodnocena úloha nalezených základů kostela v Českém Dubu. Je pouze známo, že se jedná o podélnou bezvěžovou jednodílnou stavbu na východě zakončenou apsidou. Datování do 12. století je pouze rámcové.⁴⁰¹ Jak ale mohou ukazovat nálezy dvou denárů Vratislava II., nalezené pod jeho podlahou,⁴⁰² je vysoce pravděpodobné, že vznik tohoto správního, církevního a zřejmě i obchodního centra oblasti či jeho přesun z Hradce n. Jizerou do Českého Dubu byl minimálně započat, nebo dokonce i zakončen na přelomu 11. a 12. století. Důkladné stavebně-historické a archeologické prozkoumání a komparace pozůstatků kostela v Českém Dubu s jinými stavbami připisovanými kladrubskému klášteru, by mohlo lépe objasnit, jestli se jedná o stavbu z doby, kdy Dub byl majetkem kláštera, nebo ještě před ní. Celková situace svými historickými okolnostmi (majetek panovníka darovaný klášteru,

---

³⁹⁹ KAVÁN, Jaroslav. Slovanské hradiště Hradec nad Jizerou (obec Podolí) a některé problémy jeho datování a funkce. *Sborník Severočeského muzea* (dále jen *SSM*). Historia. 1966, roč. 5, s. 69 – 87. ISSN 0232-0592; Týž: Slovanské hradiště Hradec nad Jizerou a některé problémy jeho datování. *PA*. 1967, roč. 58, č. 1, s. 143 – 168. ISSN 0031-0506.

⁴⁰⁰ NECHVÍLE, Martin – PROSTŘEDNÍK, Jan. Mladá Boleslav: Příspěvek k dějinám osídlení na základě výzkumu čp. 99 – 101 na Staroměstském náměstí. *Archeologie ve středních Čechách* (dále jen *ASČ*). 2009, roč. 13, s. 347 – 450. ISSN 1214-3553.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 396.

⁴⁰² KLÁPŠTĚ, J. *Počátky Markvarticů . . .*, s. 366.

ve kterém se našly pozůstatky raného zeměpanského sídla) nápadně připomíná situaci v samotných Kladrubech.⁴⁰³

V tomto případě ale z již probíraného zápisu „*circuitum a flumine Mohelnic usque ad Quercum*“ nelze jednoznačně vyvozovat, jestli lokalita samotného Dubu patřila k donaci či nikoli. Spíše je pravděpodobnější, že ne, protože benediktini dostali prostor „*k Dubu*“ a ne Dub samotný. Je tedy možné, že jim kníže dal pouze řídce osídlený újezd, byť díky své blízkosti u oblastního centra s nemalým ekonomickým potenciálem.

5.3.3 Čížkov u Nepomuku (okr. Plzeň-jih)

Čížkov a po něm pojmenovaný újezd má svůj raný původ obdobně spleťtý, jako újezd Vladislavský. Samotná vesnice Čížkov je prvně uváděna ve falzu zakládací listiny cisterciáckého kláštera v Plasích odvolávající se na rok 1146.⁴⁰⁴ Václav Hrubý rozborem této listiny zjistil, že její jádro vychází ze skutečně pravé listiny a snad i z onoho roku 1146, ale ta část, která pojednává o Čížkovu, do něho nepatří. Čížkov byl klášteru darován Vladislavem II., ale až za jeho královské hodnosti v letech 1158 – 1172 a nepatřil tedy do majetků při jeho založení. Tomu nasvědčuje i poloha Čížkova. Od Plas ho dělí vzdálenost více než 50 km, zatímco vsi, které klášter od knížete dostal do svých začátků, byly v jeho blízkém okolí.⁴⁰⁵ Právě kvůli vzdálenosti pochybuje Josef Vítězslav Šimák o tom, že se jedná o Čížkov na Plzeňsku (10 km SV od Nepomuku), nýbrž jej spojuje se stejnojmennou lokalitou na Rakovnicku (6 km SV od Jesenice).⁴⁰⁶ Jako další argument Šimák uvádí, že v listině, kterou kníže Bedřich v roce 1183 klášteru držbu Čížkova potvrzuje, a to i s odkazem na svého otce,⁴⁰⁷ je Čížkov nazýván jako „*praedium*“ (dvůr), nikoli jako „*villa*“ (ves). Čížkov u Jesenice skutečně zřejmě nikdy vsí nebyl, neboť i dnes se jedná pouze o hospodářský komplex s nedalekou věznicí.

---

⁴⁰³ Nejnověji o kladrubském klášteře včetně rozboru staveb připisovaných jeho huti NOVÁČEK, K. a kol. *Kladrubský klášter . . .*, s. 127 – 128, 143 – 183.

⁴⁰⁴ *CDB I*, č. 396, s. 408 – 409.

⁴⁰⁵ HRUBÝ, V. *Tři studie . . .*, s. 144 – 148.

⁴⁰⁶ ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Místopisné drobnosti II. *ČČH*. 1934, roč. 40, s. 109 – 120. ISSN 0862-6111.

⁴⁰⁷ *CDB I*, č. 300, s. 270.

Dvorem je Čížkov nazýván i v roce 1193, kdy jím plaský konvent odškodňuje Drslava a Růsa (z rozrodu Drslaviců) za dvůr Lomany,⁴⁰⁸ který předešlého roku klášteru odkázal jejich příbuzný Oldřich, syn Drslavův.⁴⁰⁹ Po této události o Čížkově nějaký čas neslyšíme a jsme tak bohužel odtrženi od jeho dalšího vývoje, ale jak naznačuje případ z roku 1224, zůstal Čížkov nějaký čas ve světské držbě. Toho roku král Přemysl Otakar I. potvrzuje darování Čížkova velmožem Ratmírem (bez pochyby ze Skviřína) opět klášteru v Plasích. Čížkov je tu již výslovně jmenován jako „villa“.⁴¹⁰

Jak tedy mohl Havel z Lemberka v roce 1237 vyměnit Čížkovský újezd za Vladislavský s kladrubskými benediktiny, když ves Čížkov od roku 1224 opět vlastnil klášter v Plasích? Právě ve znění této otázky se nachází i odpověď. Je to tím, že Havel nevyměňoval ves Čížkov, nýbrž Čížkovský újezd. Stejně tak jako benediktini nevyměňovali Vladislavsko, ale újezd ve Vladislavsku. V obou případech se jednalo o významná místa ve své oblasti (původně obě lokality byly panovnickým majetkem), která dala jména svému okolí. Proto plasští cisterciáci mohli klidně vlastnit ves, která se rozprostřela u dvora Čížkova a od kterého i převzala jméno, zatímco jeho nedaleké okolí mohl držet Havel z Lemberka v podobě újezdu, zřejmě jako výslužbu od panovníka. Není to také jediný majetek Markvarticů v západních Čechách. Již Havlův praděd Markvart, první doložený příslušník tohoto rodu, měl své majetky na Stříbrzsku.⁴¹¹ Jako relikv v podobě toponyma se Havlův újezd, jakožto větší pozemek, nejspíš zrcadlí v názvu vsi Železný Újezd vzdálené cca 2 km SV od Čížkova.⁴¹²

Docela jinou otázkou je kostel v Čížkově. Dnešní stavba je obecně brána jako v hmotě gotický kostel s výraznou barokní přestavbou.⁴¹³ Pravoúhlý presbytář ovšem naznačuje poměrně raný původ. Navíc, když se původně jednalo o zeměpanský dvůr,

---

⁴⁰⁸ Tamtéž, č. 343, s. 310.

⁴⁰⁹ Tamtéž, č. 336, s. 306 – 307. ROŽMBERSKÝ, P. *Dvory . . .*, s. 10.

⁴¹⁰ *CDB II*, č. 258, s. 247 – 248.

⁴¹¹ SAJBT, Jiří. Markvart z Doubravy – zamyšlení o původu Markvarticů. *GHL*. 2014, roč. 34, č. 4, s. 24 – 28. ISSN 1212-9631.

⁴¹² Lze tak usuzovat na základě výzkumu Z. Boháče, který zjistil, že původní označení újezd se po jeho rozpadu v některých případech přeneslo na jednu ze vsí vzniknuvších v jeho katastru – BOHÁČ, Zdeněk. Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech. *HG*. 1974, roč. 12, s. 3 – 25. ISSN 0323-0988 (dále jen BOHÁČ, Z. *Újezdy a Lhoty . . .*).

⁴¹³ POCHE, E a kol. *Umělecké památky, díl 1 . . .*, s. 236.

lze zde celkem důvodně alespoň jednodušší církevní stavbu předpokládat. Vzhledem k pravoúhlému presbytáři může mít nynější čížkovský kostel původ maximálně pozdně románský. Zda tomuto skutečně předcházela starší stavba z dob knížecího vlastnictví, může potvrdit pouze archeologický výzkum.

5.4 Újezdy: Problematika geografického určení

5.4.1 Více významů „Újezdu“

Předchozí statě se zabývaly několika újezdy, případně pomístními názvy, které s újezdy byly více či méně spojené a jak je vidět, jejich identifikace není mnohdy jednoduchá a je zapotřebí detailního rozboru všech dostupných materiálů.

Z pohledu toponomastiky a dějin osídlení byla problematika újezdů poměrně podrobně studována především v 60. a 70. letech minulého století.⁴¹⁴ My se však na újezdy podívejme trochu jinak – nikoli jako na obecný pojem či fenomén osídlovacího procesu, ale vybereme pouze některé lokality, přičemž budeme sledovat nikoli místní názvy již koncentrovaných obcí, které po někdejších újezdu nesou jméno (Chodský Újezd, Svijanský Újezd apod.), nýbrž se náš zájem zaměří právě na původní větší, zpravidla řídké osídlené oblasti – původní újezdy, které nejspíš nejčastěji vznikaly jako panovnické dary světským i církevním příjemcům. To, co Václav Mencl, Kateřina Benešová a Helena Soukupová nazývají „vyšší správní jednotka, než byla např. kurie – dvorec.“⁴¹⁵

Újezdy, jak víme, dostávaly zpravidla své názvy po blízké, v oblasti známé lokalitě. Jak ukázala předcházející kapitola, která se dvěma takovými případy zabývala, ona významná lokalita (sídlo) vůbec nemusela být a zřejmě ani nebývala zahrnuta do katastru vyměřovaného újezdu. Ten po ní pouze odvodil svůj název, což je naprosto logický postup, se kterým se setkáváme i v jiných situacích pojmenování. Vždyť Pražské město, vzniklé za Václava I., dostalo rovněž svůj název po starším a známějším Pražském hradu, ale nezahrnulo ho do své výměry. Pražský hrad byl stále jeho sousedem a nikoli součástí. A jak se zdá, obdobně to bylo i s újezdy.

---

⁴¹⁴ BOHÁČ, Z. *Újezdy a Lhoty* . . . , s. 3 – 25; ŠMILAUER, V. *Atlas místních jmen* . . . , s. 17, 65.

⁴¹⁵ MENCL, V. – BENEŠOVÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H. *Předrománská* . . . , s. 46.

Tuto skutečnost velice dobře dokládají dva nedlouho po sobě následující zápisy, ve kterých je kladrubskému klášteru darován tzv. Kurojedský újezd.⁴¹⁶ V první listině z roku 1177 je rozsah tohoto újezdu⁴¹⁷ popisován poměrně zevrubně, že se nachází mezi řekami Mží, Trnovou (zřejmě dnešní Sedlišťský potok, který protéká přes obec Trnovou) a Suchou. Dále je jeho hranice vedena ke vsi Kurojedy (ad villam Churoied) a od Kurojed vedla vlastně jižní mez újezdu podél cesty, která vedla mezi Kurojedy a Čečkoviciemi.⁴¹⁸ Nikde se však neříká, že Kurojedy jsou zahrnuty do újezdu. Hranice vedla k nim a zase od nich.

Ve druhé listině, která je falzem hlásícím se k roku 1183, je celá tato část kladrubského majetku nazvána již jako „*circuitum in Kuroged*“.⁴¹⁹ Tedy celková situace připomíná případ tzv. Vladislavského újezdu. Jednou jsou jeho hranice zevrubně popsány a následovně je celé území popsáno třemi slovy. To nám říká jednak to, že se hranice tohoto majetku od darování do sepsání falza vžily a nebylo třeba je podrobně rozepisovat. Dále nám druhý zápis opět ukazuje, že Kurojedy se nenazývala pouze ves (bezpochyby významná, když byla užívána jako orientační, mezní bod), ale i celá (neznámo jak velká) oblast, neboť ze znění druhého zápisu nelze považovat Kurojedy neustále jen za ves, újezd by jen těžko mohl být „ve vsi“, když byl před tím lokalizován pomocí tří vodních toků a čtvrté hranice pomocí dvou vsí a cesty. Jedná se tedy o naprosto analogický případ, kdy termín Kurojedy měl stejný význam jako termíny Vladislavice. Byl to název jednak významného regionálního centra a zároveň také podstatně rozsáhlejší oblasti, po které byl pojmenován i újezd, rozsahově menší územní jednotka, která byla v rámci celé oblasti vyměřena.

Tím bohužel zmatky kolem určování újezdů nekončí. V tomtéž falzu na téže straně je ještě další zápis s termínem *circuitus*, z něhož je patrné, že toto slovo mělo dva významy. Kníže Bedřich zde „osvobozuje od desátků celý újezd(1) a vsi, kromě újezdu(2) v Krašově“. Opět zde vyplývá, obdobně jako v případě Vladislavska, že Krašovem byla myšlena větší oblast, jejíž součástí byl rozlohou menší újezd(2).

---

⁴¹⁶ O Kurojedském újezdu z pohledu celkové držby majetku nejnověji NOVÁČEK, K. a kol. *Kladrubský klášter . . .*, s. 129 – 130.

⁴¹⁷ Je zde zván pouze újezdem, bez zpřesňujícího přívlastku. Patrně proto, že se v této darovací listině jedná pouze o tuto položku, tudíž konkretizace názvu nebyla nutná.

⁴¹⁸ *CDB I*, č. 279, s. 245.

⁴¹⁹ *CDB I*, č. 403, s. 422.

Zajímavou věcí je újezd(1), který by pak představoval ještě větší jednotku než onen Krašov. Jak asi velkou, to nám naznačuje falzum kladrubské donace z roku 1186, kde se vysloveně uvádí, že kníže Vladislav, otec knížete Bedřicha, který tak tuto část donace vlastně pouze potvrzoval, dal klášteři „*circuitum*“, který je lidově nazýván „*vgezd*“ (krásná ukázka, jak se již v raném období správní označení dostává do běžného užívání jako toponymum), ve kterém je devět vsí, jejichž jména jsou: Krašov, Němčice, Potok, Kamenná Hora, Služetín, Ždanov(?), Kladruby, Kaliště a Miroslav.⁴²⁰ Když si propojíme jednotlivé okrajové vesnice (ty, které můžeme bezpečně zjistit), získáme oblast o obvodu cca než 45 km. To je zřejmě obvod celého většího újezdu(1), který byl nazýván „Újezdem“ a Krašov (Krašovsko či újezd v Krašově) byl jeho součástí, tedy újezd(2).⁴²¹ Při procházení listin, kde se pojem *circuitus* nalézá, vychází najevo, že častější je užití tohoto pojmu v geograficky menším slova smyslu, tak jako újezd(2) v předešlém zápisu.

Je bez pochyby třeba se přiklonit k poznatkům předešlého bádání, že termín *circuitus* (ať již ve výše uvedeném menším rozsahu, nebo větším) označoval málo osídlené lokality (přeci jen 9 vsí na lokalitu o obvodu 45 km není vskutku mnoho), které, když byly zalidněny, rozpadly se v jednotlivé vsi a vlastně přestaly existovat (konsolidované vsi mohly být původním držitelem celého obvodu po jedné rozprodávány nebo směňovány, jak se zřejmě dělo i s újezdem, který držel kladrubský klášter). Pouze v některých případech se po něm některá ze vsí v jeho někdejší obvodu jmenuje.

Především ale z výše uvedeného vyplývá, že název, který újezd (v menším rozsahovém smyslu, který byl výše označován číslem 2) nesl, byl odvozen od významného sídla v oblasti, které ale vůbec nemuselo být jeho součástí a zřejmě ve většině případech nebylo. To je nejdůležitější obecný poznatek pro lokalizaci újezdů. Proto ji pravděpodobné, že románský kostel sv. Ondřeje v Krašově, který nese prvky typické pro architekturu doby kolem nebo nedlouho po polovině 12. století, byl založen

---

⁴²⁰ *CDB I*, č. 405, s. 434.

⁴²¹ O újezdu v Krašově a pohybu majetku v něm nejnověji NOVÁČEK, K. a kol. *Kladrubský klášter . . .*, s. 131 – 134. Zde ale autoři uvažují, že v obvodu újezdu byly i majetky jiných držitelů (Dolní Jamné, Luková). Při pohledu na mapu se ale spíše jeví, že tyto majetky leželi již mimo obvod samotného újezdu a tedy že újezd byl kladrubskému klášteři dán celistvý.

někým jiným než klášterem. Byla by to typická situace, neboť bylo obvyklé, že církevním institucím byly darovány již fungující kostely, než aby ony je samy stavěly. Jestli však tento kostel založil sám panovník, který daroval celý velký újezd(1), který obsahoval i ves a oblast (újezd2) nazývanou Krašov, nebo jestli jej vykoupil či směnil s některým šlechtickým držitelem a až poté jej klášteru daroval, nelze objektivně říci. V každém případě Krašov s kostelem, který dobou svého založení je, pokud víme, nejstarší v širokém okolí, po polovině 12. století (a dost možná již před tím) sloužil jako lokální centrum, po kterém se přirozeně jmenovalo jeho okolí a které se následně vztáhlo i na újezd v jeho blízkosti vytyčený.

5.4.2 Původ před vrcholným středověkem

Tím, že Čížkov, Kurojedy a Krašov dodnes existují, není zde celková situace tolik zmatečná, jako byla v předcházející kapitole v případě Vladislavic, které neznámo kdy, ale zřejmě záhy zanikly. Odhalením analogického stavu nám pomohlo poznat problematiku tohoto druhu pojmenovávání určité oblasti, typického pro pozdní období raného středověku, neboť ponejvíce se s újezdy setkáváme v panovníkových donacích ve 12. století (případně ve falzech hlásících se do 11. století, vzniklých však opět ve 12. století) a doznívají v první třetině století následujících.

Jedná se evidentně o prvek vzniklý za vnitřní kolonizace, kterým byly označovány obvody málo kultivovaného a člověkem dotčeného zeměpanského majetku. Pod vlivem většího osídlování a majetkového drobení se tyto obvody rozpadaly a přestaly existovat. Jen v některých případech „Újezd“ přečkal v pojmenování jedné ze vsí vzniklé v jeho obvodu, jak již naznačil Zdeněk Boháč.⁴²²

Proč se ve vrcholném středověku s tímto označením nesetkáváme, je poměrně nasnadě. Především vymizel zvyk darů právě v podobě velké neosazené půdy klášterům (patrně ale i šlechtě, ačkoli to nemáme příliš dokumentováno písemnými prameny).⁴²³ Důvody k tomuto byly dva. Jednak se půdní fond ztenčoval, ale zřejmě i o tento druh darů přestal být zájem. Evidentně více než množství půdy byla ceněna jejich kvalita, co

---

⁴²² BOHÁČ, Z. *Újezdy a Lhoty . . .*, s. 3 – 25.

⁴²³ O jednom z mála případů, kdy je dokumentována držba a vývoj újezdu šlechticem popsal VELÍMKSÝ, Tomáš. Příběh rodu Milhosticů: o počátcích české šlechty. *Dějiny a současnost*. 2005, roč. 27, č. 6, s. 18 – 21. ISSN 0418-5129.

se týče kultivace. Proto se v následném období, které jsme si zvykli nazývat vrcholnou kolonizací, vysazování nových vesnic dělo kvalitativně v jiné rovině – daleko systematictější a organizovanější. A právě proto, že přestaly ony velké celky málo kultivované půdy být vyměřovány (vlastně přestaly existovat), nebylo potřeba ani jejich nazývání.

6 Románské kostely v zorném poli kastelologie a historické geografie

Jak již bylo naznačeno v úvodních kapitolách, badatelé, kteří se zabývali sídly společenských elit, si dlouho románských kostelů nevšimli a do určité míry dodnes nevšímají. Jistě je to celkovými kořeny kastelologie, které tkví především v sídlech vrcholného a pozdního středověku, případně raného novověku a teprve na ně se nabalovaly další období se svými typickými stavbami, přičemž v raném středověku byly románské vesnické kostely zastíněny významem velkých správních hradišť. Dokládají to i příklady typické kastelologické literatury. Tomáš Durdík se při popisu vývoje hradní architektury dvorců pouze dotkl, Dobroslava Menclová se jimi nezabývá vůbec.⁴²⁴ Podrobněji shrnuje dosavadní poznatky o výzkumech dvorcových sídel až František Musil.⁴²⁵

Namísto kastelologie se ale pouze románské kostely, nikoli dvorce jako celek, staly objektem zájmu kulturní historie. Odtud také vzešel první podnět o jejich souvislosti se sídly rané šlechty, které ovšem ještě dlouho potom zůstávají bez valného povšimnutí. Až právě postupující kulturně a stavebně-historické výzkumy románských kostelů a zpřesňování jejich datací probudilo zájem dalších badatelů, avšak povětšinou z oboru dějin osídlování.⁴²⁶

Z pohledu vývoje sídel je o románské kostely zájem spíše ze strany archeologů, než historiků, což je dáno již samotnou podstatou jejich zkoumání, kdy se nám v naprosté většině případů nedostává písemných pramenů a jsme tedy odkázáni na archeologické průzkumy.

Na následujících stránkách se tak pokusíme lépe objasnit roli románských staveb v sídelních kontextech a tím definovat a snad i zvýraznit jejich roli v kastelologii.

---

⁴²⁴ DURDÍK, T. *Encyklopedie . . .*, s. 15.

⁴²⁵ MUSIL, František. *Úvod do kastelologie. Díl I.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2006, s. 150 – 154, 271. ISBN 80-7041-296-8 (dále jen MUSIL, F. *Úvod . . .*).

⁴²⁶ Souhrnně o vývoji zájmu o románské kostely a dvorce kap. 1.3 a 1.4.

6.1 Problematika určování významu částí raně středověkých dvorců

Spojitosť venkovských románských kostelů a sídel rané šlechty je známou a dnes širokou odbornou veřejností přijímanou záležitostí. Bohužel na rozdíl od oněch církevních staveb se ze světských částí dvorců velmožů do dnešních dnů nezachovalo prakticky nic. O tom, že zde byly, svědčí pouze portálky v patře staveb mířící na emporu, v lepších případech již archeologicky objevené základy dřevěných palácových staveb, částečně zahroubených do podloží. V neposlední řadě svědčí o významu románských kostelů také jejich samotné umístění v terénu – zpravidla ve vyvýšené poloze, nebo bezprostředně u křižovatek cest a říčních brodů.

Tato fakta si většina z nás uvědomuje, avšak přes svoji názornost vyvolávají mnohdy více otázek, než odpovědí. Jednou z takových otázek, které se při pohledu na hmotové rekonstrukce dvorcových sídel nabízejí, je: Proč si šlechta nevystavěla své obydlí alespoň stejně tak výstavné, které by právě díky kvalitě svého provedení přetrvalo do dnešních dnů stejně, jako kostel u něho? Nejednou nás kostely udiví svým architektonickým vzezřením, když v drobné obci narazíme na, byť nevelkou stavbu, ale svým uměleckým ztvárněním blízkí se honosným bazilikálním stavbám klášterů. A nejednou již byla mnohdy i rozměrná stavba při kostelu archeologicky doložena, ale právě pouze archeologicky, neboť se ve své podstatě stále jednalo o „prostou“ dřevěnou stavbu.

Ačkoli dvorcových lokalit nebylo ještě podrobně zkoumáno příliš mnoho a někdo by tak mohl namítnout, že na základě několika málo případů je zde situace paušalizována na celé období a území, můžeme k podpoře dokumentovaných případů přidat i jeden nepřímý, byť hypotetický. Totiž častá změna predikátů, kterou nalézáme v rámci jednotlivých rodů doložených ve druhé polovině 12. a první polovině 13. století, je možným nepřímým dokladem o dřevěných a tedy méně trvanlivých obytných stavbách na raných sídlech šlechty.

6.1.1 Kostel výstavnější než palác

Velice zajímavým příkladem je v tomto ohledu kostel sv. Jiljí v Milevsku, který stál při sídle pana Jiřího, významného velmože své doby, a jehož geneze je poměrně dobře archeologicky a architektonicky doložena. Nejprve byl založen jako podélná bezvěžová stavba s pravouhlým presbytářem, vystavěná snad v 70. či na samém počátku

80. let 12. století.⁴²⁷ Zřejmě mezi lety 1191 – 1201 byl původní presbytář nahrazen mnohem rozměrnějším, který přesahoval šíři samotné lodi, takže na půdorysu připomíná zjednodušený transept baziliky.⁴²⁸ Dojem transeptu byl pak ještě umocněn tím, že samotný presbytář byl ve své ose ukončen půlkruhovou apsidou. Z druhé, tedy západní strany byla pak přistavěna mohutná západní věž o stejné šíři jako původní loď – de facto westwerk. V jejím případě není shody, zda byla přistavěna již v 80. letech 12. století, tedy nedlouho po dokončení původního kostela a před zahájením výstavby rozměrného presbyteria, nebo až poté.⁴²⁹ V každém případě k její výstavbě muselo být přikročeno, až když započala stavba sousedního premonstrátského kláštera, kdy se naskytl dostatek kvalifikovaných řemeslníků. Soudě podle pokročilosti stavebních článků a dekorací (podobnost výzdoby hlavic s falckou kaplí), je pravděpodobný úplný skloněk 12. století, kdy byla chebská produkce v plném proudu (byla dostavěna falcká kaple a začal se stavět kostel sv. Alžběty a sv. Mikuláše) a rovněž byly čilé kontakty Jiřího z Milevska s prostředím západních Čech. Nicméně podle Dalibora Prixe jsou výše uvedené přestavby dokladem přerodu pana Jiřího z „prostého“ velmože na aristokrata, snad i v souvislosti s jeho kolonizační činností v západních Čechách.⁴³⁰

Relikty paláce pana Jiřího zatím nebyly objeveny (nikoli z důvodu jejich absence, ale proto, že v tomto ohledu neproběhl archeologický výzkum), ale vzhledem k tomu, že se po nich žádné nadzemní pozůstatky nedochovaly, lze usuzovat, že se jednalo tak jako ve většině doposud dokumentovaných případů o dřevěnou stavbu.

Tím se opět dostáváme k otázce, proč tak rozsáhlá stavební činnost byla zaměřena pouze na kostel, byť ze své podstaty vlastnický, a proč pan Jiří projevoval

---

⁴²⁷ HEJNA, A. *Novější objevy* . . . , s. 636 – 648.

⁴²⁸ MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. Poznámka ke kostelu sv. Jiljí v Milevsku. *MHB*. 1993, roč. 3, s. 135 – 140. ISSN 0862-979X (dále jen MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Poznámka ke kostelu* . . .).

⁴²⁹ BENEŠOVÁ, K. a kol. *Velké dějiny: Architektura* . . . , s. 47 – 48 udává přístavbu věže v 80. letech 12. století, MENCL, V. *Panské tribuny* . . . , s. 47 ji klade do 90. let 12. století, MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Poznámka ke kostelu* . . . , s. 139 ji vsazuje do doby po dostavění presbytáře – tedy po roce 1201.

⁴³⁰ BENEŠOVÁ, K. a kol. *Velké dějiny: Architektura* . . . , s. 47 – 48 (autorem kapitoly, která se zabývá románskou architekturou je D. Prix.

takový zájem o kostel a navíc o klášter v jeho bezprostředním sousedství a nepostavil si výstavný kamenný palác?

V takovémto stádiu celá problematika podporuje teorii Josef Žemličky, který vyslovil názor, že soukromé církevní stavby byly stavěny „na úkor“ zeměpanského majetku. To znamená, že ve své podstatě vlastnický kostel, který postavil velmož zpravidla v podhradí správního hradu, na kterém zpravidla i působil jako zeměpanský úředník, byl nadán knížecím majetkem, který tento velmož na úkor panovníka uzurpoval. Tím se dar stával majetkem církve, ale z toho důvodu, že kostel patřil velmoži, byl majetek patřící kostelu vlastně velmožův a proti nárokům panovníka se měl tento velmož krýt štítem bohulibé činnosti.⁴³¹

6.1.1.1 Pomalé „přijímání kamene“

Na druhou stranu se v této souvislosti sluší poznamenat, jakou váhu mělo v naší kultuře používání dřeva, coby hlavního materiálu na výstavbu obydlí. Celá tisíciletí lidé všech vrstev v naší oblasti žili v dřevěných domech. Můžeme v této souvislosti citovat kronikáře Kosmu, který prostřednictvím jím nenáviděného knížete Boleslava I. uvedl, jak bylo v našem kulturním prostředí nezvyklé užívání kamene, jako stavebního materiálu, když popisoval odpor velmožů nad Boleslavovým záměrem opevnit (Starou) Boleslav kamennou hradbou.⁴³²

Tento případ, který se navíc stal na dlouhou dobu ojedinělým, vzbudil odpor konzervativně smýšlejících předáků a to se jednalo pouze o ohrazení. O zděných obytných prostorách nemáme v Čechách známky (písemné ani archeologické) až do 12. století, kdy se kníže Soběslav rozhodl radikálně přestavět Pražský hrad a i tato stavba se na dlouhou dobu stala ojedinělou a to i v rámci knížecích hradů.⁴³³

---

⁴³¹ ŽEMLIČKA, Josef. O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví (K rozsahu a kvalitě velmožské držby v přemyslovských Čechách). *ČČH*. 2009, roč. 107, č. 2, s. 269 – 308. ISSN 0862-6111.

⁴³² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Ed. Bertold Bretholz. In: Monumenta Germaniae historice. Scriptores rerum Germanicarum, Nova Series 2. Berolini 1923, s. 38 – 40. Příběh zaznamenaný Kosmou nepřímo potvrdil archeologický výzkum, který zde odhalil kamennou hradbu z 10. století, která obkružovala celé jádro hradiště – ČTVERÁK, Vladimír . . . [et al.]. *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha: Libri, 2003, s. 289 – 291. ISBN 80-7277-173-6.

⁴³³ *Kanovník vyšehradský*. Ed. Josef Emler. In: FRB II. Praha, 1874, s. 222.

Opět, tak jako v mnohých oblastech kulturního vývoje u nás, byla i v tomto nejprogresivnější církev. Nelze se proto divit, že nejstarší dochovanou zděnou stavbou byl biskupský palác na Pražském hradě a po něm v Olomouci, který je však již současníkem knížecího paláce v Praze.⁴³⁴ Poté, co byl hrad Přimda, dosud považovaný za nejstarší, tohoto prvenství s velkou pravděpodobností zbaven,⁴³⁵ je biskup Jindřich Břetislav, opět církevní osoba, byť z panovnického rodu, zakladatelem nejstarší kamenné světské stavby mimo správní hrady – biskupského hradu v Roudnici nad Labem.⁴³⁶

Navíc nesmíme zapomínat na další nezanedbatelné výhody, kterými dřevo oproti kamenům oplývá. Předně má daleko lepší zateplovací funkci a poskytovalo tím i sušší prostředí, které jistě oprávněně bylo ve středověku považováno za zdravější. Ne nadarmo nabádá Mistr Albík, lékař Václava IV., aby spal raději v dřevěných místnostech, než v kamenných.⁴³⁷ A v neposlední řadě je tu také dostupnost dřeva v našich zeměpisných šířkách.

6.1.2 Kostel – součást dvorce

Abychom vyřešili výše rozváděný problém s honosným kostelem a chudým obydlím šlechtice (z našeho pohledu), nevystačíme zde jen s argumentem o tradici dřeva v našem stavebnictví, případně dostupnosti dřeva a jeho kvalit coby materiálu, ačkoli i to bezesporu hrálo výraznou úlohu.

Základním problémem je úhel pohledu, jakým nazíráme na celkovou problematiku dvorce. Kostely nebyly stavěny při dvorech, jak bývá často předkládáno,⁴³⁸ nýbrž ve dvorech – byly jejich součástí. To dokládá i zpráva kronikáře Kosmy, který, když se zmiňuje o tom, že biskup Jaromír světil kostel v Žerčicích, píše, že jej světil „*in nova curte*“. To jasně ukazuje na polohu kostela a jeho vztah k celému

---

⁴³⁴ DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, D. – ZELENKA, J. a kol. *Přemyslovský dvůr . . .*, s. 467 – 469.

⁴³⁵ RAZÍM, Vladislav. K významu a stavební podobě hradu Přimda. *PrP*. 2008, roč. 15, č. 1, s. 39 – 56.

⁴³⁶ DURDÍK, T. *Encyklopedie . . .*, s. 482.

⁴³⁷ Překlad latinského originálu, který je uložen ve Státní knihovně v Berlíně, publikován v DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, D. – ZELENKA, J. a kol. *Přemyslovský dvůr . . .*, s. 367 – 369.

⁴³⁸ Za všechny tituly BOHÁČ, Z. *Patrocinia jako pramen . . .*, s. 371; ÚLOVEC, J. *Hrady . . .*, s. 30.

Jednou z výjimek je T. Durdík, který, ačkoli se dvorci téměř nezabývá, hovoří o kostelích přímo jako o součásti dvorce – DURDÍK, T. *Encyklopedie . . .*, s. 16.

dvorci. Byl zkrátka „ve“ dvorci, nikoli „při něm“, nebo „ u něho“ (v takovém případě bychom se setkali se spojkou „apud“).

Když tedy velmož postavil na svém dvorci nákladný kostel, neměl v očích svého okolí pouze honosný kostel, nýbrž honosné sídlo. Byla to zkrátka jeho součást, která pozvedla celek a tak je třeba na celou problematiku různorodosti kostelů pohlížet. Skutečně je tak možné, že měl Dalibor Prix pravdu a že v rozsáhlých přestavbách kostela pana Jiřího z Milevska se může zrcadlit jeho společenský vzestup, nebo ambice k němu. Na obdobném principu vykládá aspirace příslušníků nižší vrstvy šlechty z Bedřichova Světce a sousedních Bělušic ve druhé čtvrtině 13. století i Jan Klápště.⁴³⁹

Trochu z jiného úhlu k tomuto problému přistoupil Vratislav Vaníček, který i na základě sémantiky zastává názor, že kostely, jakožto jediné zděné stavby, byly používány k více účelům. Upozorňuje, že v německém prostředí se vyvinul termín pro trhy „Messe“ ze slova „mše“. Ze stejného období podle něho pochází i termín „kostel“ pro církevní stavbu. Vaníček se ale nejspíš mylí v tom, že kostely „stály v tehdejší dřevěné zástavbě jako kamenné hrady, *castelli*“.⁴⁴⁰ Podle dosavadních znalostí o množství a lokalizaci kostelů v raném období našeho státu stály všechny nejstarší svatyně na hradech – „*in castellis*“. Tedy pravděpodobnějším výkladem bude, že kostely dostaly svůj název odvozením ne od své výjimečnosti oproti okolní dřevěné zástavbě, byť jistě oproti ní musely působit „nedobytným“ dojmem, ale od celého prostoru, kde byly tradičně stavěny – od hradu. Vznik termínu „kostel“ pro chrám bychom pak mohli zasadit právě do doby, kdy byly zakládány výlučně na hradech, tedy do 10. století.

Velice záhy byly tyto rané stavby i na hradech včleňovány do samostatně ohrazeného prostoru – do dvorce, což se postupně přeneslo při jejich zakládání i mimo samotné hrady.⁴⁴¹ Pro další výzkumy je třeba to, že kostel byl integrální součástí dvorce, plně akceptovat, neboť z důvodu nedochování jiných pozůstatků těchto raných sídel jsou to právě kostely, které nás na jejich existenci upozorňují.

---

⁴³⁹ KLÁPŠTĚ, J. *Proměna . . .*, s. 110.

⁴⁴⁰ VANÍČEK, V. *Svatý Václav . . .*, s. 91.

⁴⁴¹ J. Klápště v tomto smyslu rozděluje výstavbu kostelů na tři období – stavění kostelů na hradech, v podhradí a nakonec na venkově – KLÁPŠTĚ, J. *Paměť krajiny . . .*, s. 143.

6.1.3 Zděné budovy na dvorcích a funkce pozdně románských kostelních věží

Je třeba také zmínit, že několik příkladů zděných staveb při románských kostelích se nám přeci jen dochovalo. Snad nejstarší doklad o spojení kostela a obydlí se nachází v Plzni-Doubravce, ačkoli jeho stáří není úplně jednoznačné a existuje zde značné množství nejasností, většinou se klade do doby kolem roku 1000.⁴⁴² V Bukovci a ve Švihově se jedná o palácové stavby přistavěné k lodím kostelů a v Týnci nad Sázavou je to obytná věž, taktéž přistavěná k lodi starší rotundy. Důležité na těchto dokladech románské zděné architektury je, že až na sporný kostel v Plzni-Doubravce všechny pocházejí až z doby po roce 1200, což jen dokládá výše uvedené pomalé pronikání zděné světské architektury do šlechtického prostředí.

Nejasná interpretace je v úloze věží. Velká část románských kostelů byla přímo zakládána s věžemi, jinde, jako ve zmíněném Týnci, byla ke starší stavbě v pozdně románském období věž přistavěna. To není nic neobvyklého. Právě u takto ranějších staveb a zvláště rotund, které byly často stavěny jako bezvěžové, se ještě v románském období věže přistavovaly. Takto byla v pokročilejším 12. století přistavěna věž k rotundě sv. Petra a Pavla v Budči (okr. Kladno), nebo k podélnému kostelu sv. Jana Křtitele v Malíně (okr. Kutná Hora). Věž týnecké rotundy bývá na základě své vybavenosti krbem vykládána jako obytná, obdobně jako věž kostela ve Vroutku. Později byla v prostoru původních dvorců jak v Týnci, tak Vroutku zjištěna i dřevěná palácová stavba – v případě Týnce nahrazena zděnou ještě v románském období, což je podle dosavadních znalostí v našem prostředí unikát.⁴⁴³ Chybí zde ale klasická obvodová hradba. Naopak na vnitřní straně příkopu, který ohrazoval týnecký dvorec,

---

⁴⁴² MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, A. *Raně středověká . . .*, s. 45; MENCL, V. – BENEŠOVÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H. *Předrománská . . .*, s. 28; POCHE, E. a kol. *Umělecké památky, díl 3 . . .*, s. 98.

⁴⁴³ DURDÍK, T.: *Encyklopedie . . .*, s. 567 – 568. Zde však předpokládá, že Týnec byl královským hradem, protože však neexistují důkazy. Funkci věže při rotundě však výstižně považuje za útočištnou. Možnost, že Týnec n. S. byl původně přemyslovský (opět bez podložení argumenty), připouští i MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady, díl 2*. Praha: Odeon, 1972, s. 57, která ale přistavěnou věž pokládá již za raně gotickou. Podle archeologických výzkumů, ale obytná stavba nebyla vevázána do obvodové hradby, ale byla volně stojící, čímž více připomíná dvorec – HEJNA, A.: *Venkovská opevněná sídla . . .*, s. 281.

byly zjištěny v pravidelných odstupech prohlubně, které nejspíš sloužily pro usazení kůlů podpírajících lehčí verzi opevnění (oplocení).

Tomáš Durdík, který zapojil obytný palác do dřevěné hradby, vykládá tuto (v pořadí zřejmě druhou) stavební fázi Týnce jako hrad přechodného typu.⁴⁴⁴ Nejnověji celou situaci analyzoval Jiří Varhaník, který s Durdíkovým názorem oprávněně nesouhlasí a zpětně dává za pravdu Hejnovi, že ani v této fázi nelze Týnec považovat za hrad, byť přechodného typu.⁴⁴⁵

Z pohledu kastelologického vývoje je zde zajímavé, že přibližně ve stejné době, kdy bylo přistoupeno k výstavbě rozměrného zděného paláce a přistavění věže k rotundě (zřejmě kolem nebo nedlouho po roce 1200), vznikl okolo celého areálu i příkop, jehož vnitřní hrana byla opatřena pouze polským plotem. Přes rozsáhlou stavební činnost tu nevyrostla zděná hradba, která tu patrně byla vystavěna, až když bylo celé sídlo přestavováno na vrcholně středověký hrad (patrně až ve 14. století), ale nebyl tu vybudován ani val z vylámané žulové suti.⁴⁴⁶ To jsou fakta, která brání zařadit v této stavební fázi týnecké sídlo mezi hrady, ale ještě je lépe jej považovat za dvorec.

Celá situace nám tak naznačuje hned dvě zajímavé věci. Jednak že v předchozím období, tedy ve 12. století, se dvorec obešel i bez příkopu (snad byl pouze oplocen) a naopak, že kolem roku 1200 ještě nedozrál čas ke zděným hradbám. Majitelé se v této době evidentně, co se týče obrany, spoléhali na něco jiného, než na mohutnou obvodovou zeď, jaká byla běžná u pozdějších hradů. Nejpevnější a na první pohled nejbezpečnější částí dvorce se tak stávala věž, která měla klasicky vstup až do prvního patra, odkud stoupalo úzké schodiště v síle zdi do patra následujícího tak, jako to vidáme u bergfritových věží vrcholně středověkých hradů. To nás přivádí k otázce, zda skutečně měly věže na dvorcích obytnou funkci?

Odborná literatura v tomto směru není jednotná a názor, že funkce těchto věží byla obytná, je většinou založen pouze na tom, že se zde dochovalo otopné zařízení. Stejným způsobem je někdy interpretována i věž kostela ve Vroutku, který pochází ze

---

⁴⁴⁴ DURDÍK, Tomáš. *Hrady přechodného typu v Čechách*. Praha: Agentura Pankrác, 2007, s. 154 – 155. ISBN 978-80-86781-10-5.

⁴⁴⁵ VARHANÍK, Jiří. K využití materiálu získaného hloubením hradního příkopu. *AH*. 2014, roč. 39, č. 2, s. 421 – 437. ISSN 0231-5823 (dále jen VARHANÍK, J. *K využití materiálu . . .*).

⁴⁴⁶ HEJNA, A. *Příspěvek . . .*, s. 423 – 424.

stejně doby jako věž týnecké rotundy a kde rovněž byla nalezena dřevěná palácová stavba (zde k přestavbě dřevěného paláce na zděný, jako v Týnci nedošlo).⁴⁴⁷

Právě z důvodu existence paláců je důvodné předpokládat, že věže měly pouze útočištný charakter, obdobně jako tomu bylo u pozdějších hradů s bergfritovou dispozicí, jejichž zástavba byla taktéž tvořena obytnou budovou (v pokročilejší verzi několika budovami) a věží s útočištným účelem. Topeniště samo o sobě nemusí znamenat obytnou funkci. Vždyť v případě obležení se i obránci jistě rádi ohřáli. Například v románské Černé věži Pražského hradu se rovněž dochoval relikv krbu, přičemž jen těžko lze říci, že by tato stavba, naprosto evidentně s účelem chránit jeden ze tří vstupů do hradního areálu, měla obytnou funkci. Místnost s krbem sloužila pouze pro ohřátí hlídek na hradbách,⁴⁴⁸ obdobně jako kalefaktoria v kláštorech.

Nověji byl rovněž publikován názor, že věž přistavěná k týnecké rotundě nebyla obytná, ale ani útočištná, nýbrž měla funkci věže „kostelní“.⁴⁴⁹ Zde je trochu problém s interpretací tohoto termínu. Co je myšleno „kostelní funkcí věže“? Umístění zvonů? Zviditelnění stavby? Nelze pochybovat o tom, že tyto funkce zde byly také. Nevysvětluje to ale onen krb a obecně mohutnou dispozici stavby.

Názorná ukázka kombinace kamenné útočištné věže v kombinaci s dřevěnou obytnou budovou, která rovněž podtrhuje názor o pomalém přijímání kamene coby materiálu na obytné prostory, která byla zmíněna v minulé podkapitole, se nabízí na hradě Lipí v České Lípě. Zde bylo objeveno, že prvotní zástavba se skládala z dřevěného paláce a okrouhlé kamenné bergfritové věže o úctyhodném průměru 12,6 m (tedy nedostatkem tohoto materiálu lze jen těžko argumentovat). Kamennou stavbou byl přitom dřevěný palác nahrazen až počátkem 14. století.⁴⁵⁰ Zřejmě podobná situace panovala i na dvorcích vybavených kostelem s věží. Za kamenné obytné stavby na dvorcích tím můžeme považovat jen zděné paláce v Týnci, Plzni-Doubravce, Bukovci a Švihově, čímž tento jev v Čechách dostává značně krajový ráz, neboť kromě Týnce je výskyt všech doložených zděných paláců omezen na prostor jihozápadně od Plzně a

---

⁴⁴⁷ KLÁPŠTĚ, Jan. Změna – středověká transformace a její předpoklady. *MAB*, 1993, PA –

Supplementum, 2. 1994, s. 9 – 59. ISBN 978-80-86124-91-9; VELÍMSKÝ, T. *Hrabšici . . .*, s. 48.

⁴⁴⁸ DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, D. – ZELENKA, J. a kol. *Přemyslovský dvůr . . .*, s. 467.

⁴⁴⁹ VARHANÍK, J. *K využití materiálu . . .*, s. 425.

⁴⁵⁰ GABRIEL, František – KURSOVÁ, Lucie. Zakládání zděných hradních staveb v severních Čechách. *AH*. 2014, roč. 39, č. 2, s. 411 – 419. ISSN 0231-5823.

Plzeňsko samotné. Navíc zde je to umocněno ještě tím, že ony paláce jsou přímo přistavěné ke kostelu, zatímco v Týnci se jedná o samostatnou budovu, jako ve všech případech, kde evidujeme dřevěné dvorcové paláce.

Velice výmluvnou ukázkou fortifikačního účelu kostelní věže ve dvorci se potom nachází ve Zdouni. Věž zdejšího kostela sv. Vavřince, který stojí na výrazně vyvýšenině ostrožného charakteru, byla v patře přístupná z patra blízko stojící obytné budovy (paláce) dokonce po padacím můstku, po kterém se v ostění raně gotického portálku ve věži dochovalo charakteristické bránové vpadlí. Věž tohoto kostela je zřejmě z třetí čtvrtiny 13. století a s užíváním tohoto dvorce se počítá ještě po polovině století 14.⁴⁵¹ Jedná se tedy již o ukázkou raně gotickou, ale velice příkladnou, neboť se v ní snoubí raně středověký typ sídla s pokročilým, dalo by se říci vrcholně středověkým fortifikačním prvkem – padacím mostem.

Zda fungovaly jako bergfrity věže i ve starší době, je velice pravděpodobné. Ať již podsadité věže s jednoduchými věžními tribunami kostelů v Posázaví z doby vlády Soběslava I., nebo z pravidla štíhlé věže staveb z časů panování Vladislava II. či široké věže pozdně románské všechny působí fortifikačním dojmem, již svými vstupy v patře, které nacházíme již u nejstarších z nich (např. kostel sv. Petra v Poříčí n. Sázavou, nebo Nalezení svatého Kříže v Nesvačilech).

Dokonce ani s nástupem gotiky a regulérní vrcholně středověké kultury nemizí užívání dvorcových sídel, jak ukazuje výmluvný, nikoli však ojedinělý příklad Zdouně. Dvorce z období gotiky můžeme rozeznat opět podle dochovaných tribun v interiérech již raně gotických venkovských staveb, nebo nám je prozrazují mohutné, podsadité věže.

6.1.3.1 Symbolický význam kostela na dvorci a jeho věže a doklad prolnutí světského prostředí s církevním ve středověku

Kromě praktických hledisek, jako byla fortifikace, rozhled a umístění zvonů, nesmíme zapomínat ani na symboliku věží. Z hlediska pohledu prostého středověkého člověka, který byl zvyklý vidat jen nízké dřevěné chalupy, často ještě snížené jejich

---

⁴⁵¹ ANDERLE, Jan – ROŽMBERSKÝ, PETR – ŠVÁBEK, Vladimír. Sídlo na Zdouni. *Sborník Společnost přátel starožitností* (dále jen SSPS). 1991, roč. 2, s. 133 – 144. ISSN1212-1223.

zahlobením do podloží, musely zděné věže kostelů působit velice impozantně a tím i jejich zakladatel, který si mohl takový podnik dovolit.

Vratislav Vaníček dokonce věže spojuje se symbolem existence jednotlivých středověkých práv. Upozorňuje na úkaz, že po „rozpadu“ raně středověkých hradišť, kde všechny složky (církevní, šlechtická i městská, nebo asi lépe říci protoměstská) existovaly pohromadě v jedné aglomeraci (ponecháme nyní stranou doložené vnitřní dělení těchto hradištních areálů), byly zpravidla stavby všech těchto složek opatřeny věžemi – hrady (panovnické i šlechtické), městské hradby, případně pozdně středověké radnice, kostely i kláštery.⁴⁵²

Tato nápaditá teorie zřejmě do značné míry vystihuje středověkou realitu, ale realitu vrcholného a pozdního středověku, kdy došlo k většímu vzednutí městského stavu a k emancipaci šlechty. Pro raný středověk to navíc pro nás není zcela výstižné, neboť opět se tu setkáváme se zobecněním raně středověké reality pouze na velká hradiště, ačkoli ty se od dvorců lišily spíše jen velikostí a mírou fortifikace, neboť i na dvorci bylo obydlí jeho majitele, jeho „družiny“ a v předpolí se nacházelo hospodářské a provozní zázemí, stejně jako u podstatně větších zeměpanských hradišť, a stejně jako hradištním dominovaly ve výrazné poloze postavené velkofarní (případně kapitulní) chrámy, tak i dvorce se vyznačovaly zdaleka viditelným vlastnickým kostelem, který čím dál více nabýval funkce kostela farního. Když tedy celou věc zobecníme na schéma: církevní stavba, obydlí majitele a jeho poddaných, můžeme říci, že raně středověká správní hradiště a velmožské dvorce na vesnicích byly v zásadě totéž, jen každé položené do jiných rozměrových, majetkových a také sociálních poměrů.

Zdaleka viditelná ale byla především věž kostela, čímž se dostáváme zpět k prvotní otázce, zda tato věž měla především označovat či symbolizovat šlechtické sídlo, nebo církevní stavbu, která byla jeho součástí? Na základě toho, že věž měla útočištný, tedy ryze světský ráz a církev v raném středověku obecně podřízené postavení, lze se domnívat, že i věž kostela na dvorci měla zvyšovat dominantní vzezření sídla světského pána, než církevní instituce.

Na druhou stranu i v dobách, kdy se církev emancipovala a stavěla si své chrámy s věžemi na znak svého práva (podle Vaníčka), nacházíme pravidelně církevní prostory v podobě kaplí na hradech a radnicích, tedy „pod věžemi“ jiných práv. Je to jistě doklad

---

⁴⁵² VANÍČEK, Vratislav. *"Právo na hrad"* . . . , s. 28.

o sepětí společnosti s církví (v ideologickém slova smyslu), než o tom, že by církevní prostor automaticky znamenal přítomnost církevního práva (zvláště v raném středověku).

Když zvážíme všechny dosud popsané vlastnosti dvorcových kostelů – světský, útočištný charakter věže a reprezentativní účel kostela jako celku (ideologický i materiální) – napadne nás otázka, co vůbec byl na dvorci církevní a co byl světský prostor? Věž a tribuna byla místem velmože a jeho rodiny (v dobách míru i ohrožení) a zbytek lodi sloužil pro zbývající, níže postavené obyvatele (rovněž v dobách klidu i destability).⁴⁵³ Pro církev potom zbývá už jen kněžiště. To ovšem není nic nesmyslného. Z liturgického hlediska bylo kněžiště, kde stála oltářní menza, kde byly bohoslužebné předměty a relikvie svatých a odkud kázal kněz, nejdůležitější částí kostela. Zbytek sloužil světským osobám a jak je vidět, tak nejen k tomu, aby poslouchali kázání.

Ačkoli nelze podceňovat vliv církevního azylu na vznik útočištného charakteru kostelů, nelze jeho účinek v tomto směru ani přeceňovat. Z celkové stavební koncepce románských kostelů je vidět, že se lidé spoléhali spíš na silné zdi a bytelné dveře se závorou, než na pax dei, vyhlášený stovky kilometrů vzdáleným papežem. A právě z celkové koncepce složení funkčních částí kostela, když jako církevní část budeme brát pouze presbytář, a ostatních částí dvorce je vidět, že se prostory dvorců (poměr velikostí jejich světských a církevních částí) nijak zásadně nelišily od hradů následné epochy – druhé poloviny 13. století. I tyto hrady se ve většině případů skládaly z obytného paláce, útočištné věže a hospodářských budov, které zabraly naprostou většinu hradu vymezeného prostoru, zatímco kaple jen naprosto menšinou část (zpravidla byly součástí paláce). Z tohoto pohledu se přerod raně středověkého šlechtického dvorce ve vrcholně středověký hrad jeví naprosto stejně, jako přeměna správních hradišť na zeměpanské hrady s obvodovou zástavbou – prostě byly jen jeho původně roztroušené části pospojovány ve funkční, organický celek.⁴⁵⁴

Určitá formální integrace do shluku dalších světských staveb dvorce a tím naznačený počátek pozdějšího stmelování budov, je již samotný vstup do kostela, nebo lépe řečeno vstupy. Kromě přízemního vstupu do lodi kostela pro světskou veřejnost a

---

⁴⁵³ Že i loď sloužila jako útočiště dokládá příklad kostela v Potvorově, kdy již nesloužil jako součást dvorce, tedy jako útočiště pro feudálního pána, ale jen pro obyvatele vesnice – *RBM II*, č. 1235, s. 533.

⁴⁵⁴ DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie . . .*, s. 17; MUSIL, F. *Úvod . . .*, s. 148 – 150, 177 – 185.

kněze, byl vždy zvlášť vstup do patra na emporu, který zpravidla vedl nejprve skrz věž, nebo právě z empory byla věž přístupná. Její přístupnost zajišťovaly schody, nebo přímo celý pavlačový ochoz.⁴⁵⁵ I to je prvek, který převzala hradní architektura a později i zámecká architektura a který má původ již v době románské. Vzpomeňme na dochovaný zvláštní vstup do patra hradní kaple v Jindřichově Hradci, nebo na zděný ochoz na Zvíkově. Z architektonického hlediska tak hradní i zámecké kaple nejsou skutečně nic jiného, než kdysi vlastnické kostely vtažené do hmoty samotného sídla.

Schéma vnitřního prostoru románských kostelů, stejně jako pozdějších hradních a zámeckých kaplí, pak korespondovalo s rozdělením lidí do tří vrstev, kde každý měl své vyhrazené místo. Pán v patře na empoře, kněz v presbytáři, který byl rovněž vyvýšený, ačkoli zdaleka ne tolik jako panská tribuna (zpravidla jen o jeden schod) a mezi nimi, jakoby sevření, byli poddaní lidé.

V celkovém vnímání vesnických kostelů jako staveb církevních a zároveň ryze světských se nám tak odráží věc, která je již delší dobu zkoumána na základě písemných pramenů, a to, že dary církvi nebyly chápány jako dary definitivní.⁴⁵⁶ Darovatel k nim úplně neztrácel dispoziční právo a zřejmě stejně tak byly chápány i samotné kostelní stavby. Donátor postavil církvi kostel, ale sám jej dle potřeby a libovolně užíval.

U vesnických kostelů na dvorcích, ačkoli jistě vycházely z velkých staveb při významných církevních institucích (z ničeho jiného ani vycházet nemohly – jiných zděných staveb zde nebylo), jen těžko bychom v jejich prvotním konceptu výstavby mohli hledat pouze chrám Boží, založený na přesné proporcionalitě vycházející z rozměrů lidského těla, jako u klášterních bazilik.⁴⁵⁷ Zde je vidět ráz především světský, ať již je hlavním motivem potřeba ochrany a obrany, nebo reprezentace šlechtického držitele.

---

⁴⁵⁵ Konzoly po takových ochozech se dodnes dochovaly např. na kostelu v Krašově a Mohelnici n. Jizerou.

⁴⁵⁶ Podrobně o majetkovém postavení církve NOVOTNÝ, V. *České dějiny 1/2 . . .*, s. 685 – 752. Souhrnně i s posouzením dosavadní literatury ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských . . .*, s. 111 – 114 a zejména pozn. č. 55.

⁴⁵⁷ Na základě biblických rozměrů Noemovy archy, Šalamounova chrámu a nebeského Jeruzaléma tyto rozměrové vztahy podrobně popisuje DAVY, Marie-Madeleine. *Románská symbolika: duch 12. století*. Praha: Malvern, 2014, s. 205 – 220. ISBN 978-80-87580-77-6.

6.2 Význam polohy kostela v terénu

Zdeněk Boháč, který jako jeden z mála badatelů příkladně užíval kostelů coby pramenu k dějinám osídlení, si všímá jejich dominantního postavení na vyvýšeném místě a připouští jejich obrannou funkci. Bohužel však příliš neuvažoval o tom, že by byly součástí šlechtických sídel. Všiml si rovněž rozdílů mezi postavením kostelů ve starším sídelním okruhu a později kolonizovaných územích, z čehož vyvodil jejich rozdělení. Jeho poznatky můžeme v tomto ohledu shrnout do čtyř základních skupin:

- 1) Kostely na hradištích, návrších a náplavových terasách – v každém případě ale mimo vlastní areál vesnice, přičemž tyto stavby reprezentují ranou vnitřní kolonizaci.
- 2) Kostely na okraji, nebo na vyvýšenině uvnitř vesnice, které náleží pozdní době vnitřní kolonizace a byly stavěny v sousedství šlechtického sídla.
- 3) Kostely budované na návších – vrcholná kolonizace.
- 4) Kostely v tzv. lánových vsích z období pozdní fáze vrcholné kolonizace, které zapadaly do fronty jednotlivých parcel.⁴⁵⁸

Názorně z toho vyplývá, že ve starším období byla vybírána výraznější stanoviště. A to je právě ukazatel, který nás může navést i na možnost existence feudálního sídla. Je s podivem, že přes dlouhou dobu, jakou je výše zmíněná myšlenka a zní vyplývající metodika výzkumu osídlení v naší historiografii známá, dodnes není dostatečně využívána. Zde se ale touto myšlenkou, jak bylo výše naznačeno, budeme zabývat spíše v rovině existence feudálních sídel, než z pohledu dějin osídlení.

K celému uvedenému dělení poloh kostelů bychom mohli ještě dodat, že některá umístění, a není jich málo, mají dokonce podobu trojúhelné ostrožny a stojí obdobně jako v případě nejranějších staveb, které Boháč popisuje pro první kategorii, v odstupu od vlastní vesnice.⁴⁵⁹ Mezi takovéto lokality můžeme jmenovat v Pojizeří Michalovice (okr. Mladá Boleslav) a Vinec (okr. Mladá Boleslav), do určité míry i Hruštici (okr. Semily). V západních Čechách potom Všeruby (kostel sv. Martina, okr. Plzeň-sever), Švihov (kostel sv. Jiljí, okr. Klatovy), Dolní Jamné (Plzeň-sever), Nepomuk (kostel sv.

---

⁴⁵⁸ BOHÁČ, Zdeněk. *Patrocinia jako pramen . . .*, s. 371.

⁴⁵⁹ Dnes, díky rozrůstání obcí, jsou již většinou obklopeny zástavbou a jejich původní pozice není tak dominantní a „čitelná“. Z tohoto důvodu je třeba při studiu využít starších map.

Jakuba, okr. Plzeň-jih), Nezamyslice (okr. Klatovy), Strašín (okr. Klatovy) a oba kostely v obci Dobrš (okr. Strakonice).

Všechny tyto dotčené stavby, které stojí na ostrožnách, nám spojuje jeden jmenovatel – pozdní založení. Pouze kostel ve Všerubech, který je nejspíš ze třetí čtvrtiny 12. století, a kostel na Hruštici, který není dochován, ale je možné, že byl založen rovněž již ve druhé polovině 12. století, jsou všechny stavby z pozdního období románského slohu, nebo dokonce již z přechodového románsko-gotického období (viz kap. č. 2).

Pochopitelně takto nastíněná situace platí pouze v případě, že se ve vesnici (případně v její blízkosti), která patřila šlechtici, jenž si v ní chtěl založit sídlo s kostelem, nacházela takto výhodná poloha. Pokud šlechtic vlastnil ves, která ležela v rovinném terénu, nebo nanejvýš mírně svažitém, pak se po jeho sídle jen těžko může dochovat kostel umístěný na ostrožně. V takovém případě musel velmož sáhnout po jiném řešení – hraně svahu, případně na návrší (byť i mírném). To je případ zejména Benešovska, Kolínska, dolního Poohří, ale i části Pootaví a podobných méně členitých oblastí. Dosud však nebylo na žádném místě v Čechách spolehlivě identifikováno sídlo dvorcového typu na uměle navršeném pahorku (motte). Až do vrcholného středověku si zakladatelé vystačili s přírodními podmínkami.

V námi sledovaném období pak můžeme vykreslit určitou genezi a to tak, že se kostely z původních poloh mimo areál vesnice, které Zdeněk Boháč definoval jako nejstarší, posouvaly blíže k nim (zpravidla na jejich okraj), přičemž toto období můžeme spojovat přibližně s 12. stoletím. Posléze se ale opět mírně vzdalují a je tu vidět snaha o hledání ostrožných poloh, jakoby ve smyslu raných hradů. Toto období můžeme do určité míry nazvat přechodným, neboť je vidět, že povědomí o šlechtických sídlech v lépe chráněných polohách opodál sídliště, které mu přináleželo, tu bylo, ale stavba hradů vrcholně středověkého typu zde ještě plně nezdomácněla. Jistě ne náhodou se toto časové období (přibližně první čtyři desetiletí 13. století) kryje s tím, ze kterého máme doklady o prvních zděných stavbách (viz kap. č. 6.1.3)

6.3 Možnosti odhalování sídel dvorcového typu na základě udržení stálosti rezidence

Vzhledem k tomu, že konkrétní sídla rané šlechty se až na několik výjimek nedochovala, (kromě několika málo přístavků ke kostelům interpretovaných jako světská sídla), je naše historické bádání odkázáno na nepřímé identifikační metody. Tradiční známkou, že v nějaké lokalitě bylo šlechtické sídlo, je písemné doložení predikátu. To je nejstarší a dodnes užívaná praxe. Tyto zmínky sice neříkají nic o podobě sídla, ani o jeho bližší lokaci, nicméně doklad je to poměrně spolehlivý.

V této kapitole se pokusíme poukázat na některé ukazatele, které nám mohou naznačovat, že by se v té které lokalitě mohlo nacházet sídlo velice časného založení. Jedná se vlastně o historické metody vytvořené na základě určitého počtu již doložených případů a rozvinuté obdobnými, byť prozatím neověřenými situacemi. Výsledky vzniklé z aplikování těchto metod by pak mohly být výchozím podnětem pro konkrétní (zvláště archeologické) výzkumy.

Tento přístup vychází z premisy, že součástí raných sídel byla církevní stavba. Tradice zachovávání místa kostela je obecně známá, ale my ve velkém množství lokalit, kde se nacházejí románské kostely, nacházíme v jeho blízkosti i pozdější šlechtické sídlo. Proto se na tomto místě pokusíme popsat, nebo v případě potřeby blíže rozebrat takové případy, které tradici rezidence dokládají, byť se zde třeba románský kostel nedochoval, ale existenci „neznámého“ sídla dokládá predikát.

6.3.1 Vybrané ukázky návaznosti sídel

Dolany (okr. Klatovy)

Prvním písemným dokladem o existenci sídla bývá predikát Dluhomila, ne zcela přesvědčivě zařazeného do rozrodu Drslaviců, který se v roce 1232 po Dolanech píše.⁴⁶⁰ Patrně zde ale došlo k záměně osob. V této době se totiž objevují dvoje Dolany, coby šlechtická sídla. Jedno u Klatov, o kterém má pojednávat tato kapitola, a druhé u Doksan. Uvedený Dluhomil, i vzhledem k obsahu listiny, na které svědčí a která se vztahuje právě k doksanskému klášteru, je s největší pravděpodobností totožný

---

⁴⁶⁰ CDB III/1, č. 26, s. 25. Toto datum uvádí jako nejstarší doklad existence Dolan např. BĚLOHLÁVEK, M. a kol. *Hrady, díl 4 . . .*, s. 62; ÚLOVEC, J. *Hrady . . .*, s. 52.

s Dluhomilem, předkem pánů z Velhartic, jenž od roku 1237 vystupuje se svým bratrem Svojšem a kteří se od roku 1243 píší z Boru (Malý Bor okr. Klatovy).⁴⁶¹ Že mezi majetky tohoto rodu patřily Dolany u Doksan, víme z pozdější doby díky směně, kterou provedl jejich potomek Bohuslav.⁴⁶²

Až v roce 1245 vystupuje ve svědečné řadě Sezema, syn Drslava z Dolan. Již na první pohled jsou i jména Sezema a Drslav bližší rozrodu Drslaviců, než výše zmíněný Dlouhomil.⁴⁶³ Touto zprávou se posouvá první zmínka o Dolanech na Klatovsku do let 1202 – 1228, kdy je Drslav doložen.⁴⁶⁴ Bohužel zápis „*Sezema filius Drzislav de Dulen*“, ze kterého je tento závěr odvozen, je typický pro toto období, ale neříká úplně jednoznačně, ke komu se predikát vztahuje. Zda jej máme číst jako „Sezema, syn Drslava z Dolan“ či „Sezema, syn Drslava, z Dolan“. Částečně nám v tomto pomáhají další historické okolnosti, ze kterých víme, že právě v první třetině 13. století si široký rozrod Drslaviců stavěl sídla podél toku Úhlavy. Pouhých 5 km severně od Dolan měli sídlo s pozdně románským kostelem sv. Jiljí páni ze Švihova a o dalších 11 km týmž směrem měl sídlo Svatobor z Přeštic, který je též kladen k rozrodu Drslaviců, stejně tak jako Soběhrd, držitel předlokačního sídla v Klatovech, které se nacházejí 5 km JV od Dolan. Z těchto časových souvislostí můžeme vyvozovat, že v Dolanech skutečně sídlil již Drslav, otec Sezemy.⁴⁶⁵

Dolanská sídla měla asi složitější a dodnes ještě ne zcela poznanou genezi. Předpokládá se, že první sídlo pánů z Dolan bylo na hradu Komošín vzdáleného asi 500 m JV od vsi Dolany a kostela. Až ve 14. století měla z důvodu větvení rodu vzniknout tvrz přímo ve vsi, která je pouhých 60 m od kostela.⁴⁶⁶ Celá teorie je nicméně založena

---

⁴⁶¹ CDB III/1, č. 153, s. 188; CDB IV/1, č. 34, s. 114 – 115.

⁴⁶² Podrobně o prvních generacích tohoto rodu a o jejich majetcích SAJBT, Jiří: *Románské kostely a sídla . . .*, s. 123 – 128.

⁴⁶³ NOVOTNÝ, V. *České dějiny 1/4 . . .*, s. 440 – 442, 458.

⁴⁶⁴ Nejnověji o pánech z Dolan LHOTÁK, Jan – TEJČEK, Michal. Nejvýznamnější objednatelé pozdně gotického umění v jihozápadních Čechách. *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách*. Edd. Petr Jindra – Michaela Ottová. Plzeň: Arbor vitae, 2013, s. 31 – 47. ISBN 978-80-7467-059-6.

⁴⁶⁵ VLADAŘ, Jan. Úvahy nad počátkem Přeštic. *Jižní Plzeňsko*. 2004, roč. 2, s. 133 – 138. ISSN 1802-8594 (dále jen VLADAŘ, J. *Úvahy . . .*).

⁴⁶⁶ SVOBODA, Ladislav a kol. *Encyklopedie českých tvrzí, sv. 1. A – J*. Praha: Argo, 1998, s. 120. 80-7203-068-X (dále jen SVOBODA, L. a kol. *Encyklopedie tvrzí . . .*); ÚLOVEC, J. *Hrady . . .*, s. 52 – 55.

na tom, že Dolany a hrad Komošín, který se nachází byť blízko, ale přesto na protějším břehu řeky Úhlavy, bylo jedno a totéž sídlo (že rod, který se psal z Dolan sídlil na Komošíně, jehož jméno neužíval), což tak vůbec být nemusí a zřejmě ani nebylo.⁴⁶⁷

Z příkladu kostela v Mohelnici nad Jizerou a tvrze Zásadky na protějším břehu Jizery, jejichž vzdálenost je obdobná jako v případě Dolan a Komošina, víme, že držitelé Zásadky neměli s kostelem, ani se vsí nic společného. A takových příkladů bychom našli bezpochyby víc, neboť řeky tradičně tvořili přirozenou hranici panství.

O hradu Komošín je první zpráva již jako o pustém až z roku 1543 (zpráva se zpětně odvolává na rok 1510), ale v souvislosti s Dolany je Komošín (již jen jako ves) uváděn až v 19. století.⁴⁶⁸ Ves Komošín (zast. Komšín) naopak v pramenech od konce 14. století, kdy je o ni první zmínka, dále přes 15. století vystupuje jako ves náležející k pušperskému panství,⁴⁶⁹ které s pány z Dolan ani jejich příbuznými ze sousedního Svrčovce nemělo nic společného (kromě hranic panství).

Lze tedy soudit, že ves Komošín nejspíš sloužila jako jeho hospodářské zázemí spolu s předhradím stejnojmenného hradu, který byl založen některými majiteli hradu Pušperka, jako správní a obrané centrum jejich majetků na pravém břehu Úhlavy, protože pušperské majetky se rozkládaly na obou březích a tento hrad vůbec nemusel mít rezidenční funkci (nebo mohl sloužit jako příležitostná rezidence). Naopak páni z Dolan sídlili, jak již jejich predikát říká, neustále v Dolanech, neboť v jejich případě o majetcích na druhém břehu Úhlavy nemáme vůbec žádných zpráv.

S hradem Komošín jsme trochu odbočili od hlavního tématu. Totiž v době, kdy v Dolanech mělo již existovat sídlo (před rokem 1228), můžeme stejně jen stěží uvažovat o existenci vrcholně středověkého hradu. Naopak je pravděpodobnější, že původní sídlo rodu bylo spojeno s kostelem sv. Petra a Pavla, jehož původ je bohužel přes četné jeho přestavby (především pozdně barokní) velice špatně čitelný.⁴⁷⁰ Jeho

---

⁴⁶⁷ A. Sedláček dává hrad Komošín do souvislosti s pány ze sousední vsi Svrčovce (pouhé 2 km jižně od Dolan na témže břehu Úhlavy), přičemž připomíná, že i oni podle erbu a obvyklých jmen (Půta, Oldřich) patřili k rodu Drslaviců, resp. pánů z Dolan – SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 9* . . . , s. 49.

⁴⁶⁸ PROFOUS, A. *Místní jména, díl 2* . . . , s. 294.

⁴⁶⁹ *RT I*, s. 531; *AČ III*, s. 566.

⁴⁷⁰ HOSTAŠ, Pavel – VANĚK, Ferdinand. *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Klatovský*. Praha: nákladem Archaeologické

pravoúhlý presbytář však dává možnost poměrně raného původu stejně, jako jeho patrocínium. Již z těchto důvodů by si tato opomíjená stavba⁴⁷¹ zasloužila podrobný stavebně-historický a nejlépe i archeologický výzkum.

Předpokládaný původní dvorec při kostele pak byl po čase nahrazen vrcholně středověkou tvrzí, jak to uvádějí dosavadní výzkumy, které shodně vznik tvrze v Dolanech kladou do druhé poloviny 14. století.⁴⁷² Zřejmě bude pravděpodobný soud kolektivu Miloslava Bělohávka, který sice neuvažuje o existenci staršího dvorce, ale má za to, že Dolanští sídlili vždy pouze na tvrzi v Dolanech tak, jak se psali a spojení Komošina s Dolany je záležitostí až výrazně pokročilého novověku.⁴⁷³

Přímou návaznost tvrze na dvorec s kostelem naznačuje ještě i dnešní situace, kdy dochovaná tvrz stojí na samém okraji obce, vzdálená pouhých 60 m západně od kostela.

Kostomlaty pod Milešovkou (okr. Teplice)

Tak jako ve více případech i o Kostomlatech máme první zprávu až ze 14. století, konkrétně z roku 1333, kdy je Boreš z Rýzmburka prodává Chotěboru z Herštejna.⁴⁷⁴ Do starší doby nám jejich existenci posouvá v ostrožné poloze na severním okraji vsi stojící pozdně románský kostel sv. Vavřince ze 30. let 13. století, jehož výstavba (nepochybně i na základě písemné zprávy) je dávána do souvislosti s rodem Hrabšiců,⁴⁷⁵ což by i vysvětlovalo, kdyby se jednalo o jejich pobočné sídlo, proč se Kostomlaty neobjevují jako predikát v průběhu 13. století (obdobně mohla jako vedlejší sídlo sloužit Mohelnice n. Jizerou rodu Markvarticů). V bezprostřední blízkosti vedle kostela se pak nachází raně barokní zámek z doby před rokem 1684 (dnes sloužící

---

kommissie při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1899, s. 16; POCHE, E. a kol. *Umělecké památky, díl 1 . . .*, s. 291.

⁴⁷¹ Přes svůj nesporně středověký původ nebyla zahrnuta ani do katalogů středověkých památek Klatovska *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách*. Edd. Petr Jindra – Michaela Ottová. Plzeň 2013. ISBN 978-80-7467-059-6.

⁴⁷² SVOBODA, L. a kol. *Encyklopedie tvrzí . . .*, s. 120 – 122; ÚLOVEC, J. *Hrady . . .*, s. 52 – 55.

⁴⁷³ BĚLOHLÁVEK, M. a kol.: *Hrady, díl 4 . . .*, s. 62.

⁴⁷⁴ *RBM III*, č. 2070, s. 809 – 810.

⁴⁷⁵ BENEŠOVÁ, K. a kol. *Velké dějiny: Architektura . . .*, s. 54.

jako výchovný ústav dětí a mládeže), který byl postaven v místech starší tvrze.⁴⁷⁶ Možnost návaznosti novověkého sídla v podobě barokního zámku na prvotní dvorec, který je zde reprezentován již jen přestavěným pozdně románským kostelem, je zde tedy více než pravděpodobná.

Kováň, Skalsko, Slivno (okr. Mladá Boleslav)

O těchto lokalitách a návaznosti sídel v nich poměrně zevrubně pojednávají kapitoly č. 3 a 4, tudíž se jeví zbytečné je zde rozebírat znovu. Pouze pro úplnost je třeba uvést, že ve Skalsku, na druhé straně obce, než stojí kostel, se nachází původně raně barokní zámek, dnes novogoticky přefasádovaný.

Litice (okr. Plzeň-město)

Se zdejším sídlem, jehož existence je známá z predikátu již z roku 1212,⁴⁷⁷ si historiografie tak trochu nevěděla rady a zpravidla se starobylost litického predikátu vysvětlovala tím, že před založením kamenného hradu stálo na jeho místě starší dřevěné sídlo, které mohlo využívat původních valů, které zde zůstaly ještě z keltského období,⁴⁷⁸ nebo se objevují i názory, že již v této době zde mohl stát kamenný a tedy románský hrad dosud neznámé podoby. To je však přijímáno pouze jako nepodložená hypotéza s tím, že s jistotou můžeme s Liticemi, jakožto se zděným hradem, počítat přibližně až od poloviny 13. století.⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁶ ANDĚL, R. a kol. *Hrady, zámky a tvrze, díl 3 . . .*, s. 220 – 224. O založení tvrzí se zde uvažuje až poté, co se v 16. století Kostomlatské zboží rozpadlo na díly a byl opuštěn hrad Kostomlaty. DURDÍK, T. *Ilustrovaná encyklopedie . . .*, s. 278 předpokládá existenci hradu již před první zmínkou. Je však pravděpodobné, že i v době existence blízkého hradu stále fungovalo sídlo přímo ve vsi – možná v podobě hospodářského dvora na místě původního dvorce.

⁴⁷⁷ Nejprve je predikát znám z falza hlásícího se k roku 1212, které je však považováno za v jádru spolehlivé – *CDB II*, č. 366, s. 399. Z pravé listiny je znám z roku 1216 – *CDB II*, č. 125, s. 113. V obou případech je uživatelem predikátu Oldřich z rodu Drslaviců.

⁴⁷⁸ SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 13 . . .*, s. 233.

⁴⁷⁹ NOVOBILSKÝ, Milan – ROŽMBERSKÝ, Petr. *Zapomenuté hrady, tvrze a místa 7: Hrad Litice u Plzně*. Plzeň: Nadace České hrady, 1996, s. 8. ISBN 80-86596-11-7; DURDÍK, T. *Encyklopedie . . .*, s. 338 – 339; KAREL, Tomáš – KRČMÁŘ, Luděk. *Panská sídla západních Čech – Plzeňsko*. České Budějovice: Veduta, 2006, s. 126. ISBN 80-86829-21-9 (dále jen KAREL, T. – KRČMÁŘ, L.: *Panská sídla . . .*).

Možnost vyřešení celého problému nabízí opět románský kostel. V roce 2006 došlo k rekonstrukci fasády a při tom zároveň k průzkumu litického kostela sv. Petra a Pavla, který je situován na protilehlé vyvýšenině přibližně 500 m od litického hradu. Pod novější omítkou gotického kostela, vystavěného patrně nedlouho před nebo kolem roku 1420,⁴⁸⁰ byly nalezeny druhotně použité stavební kameny z jeho předchůdce. Bohužel doposud nebyly tyto nálezy náležitě celkově zhodnoceny, nicméně nalezení pozůstatků staršího kostela bylo možné předpokládat vzhledem k časovému zařazení nynější stavby a faktu, že v Liticích je nepřímý (farou) kostel doložen již k roku 1356.⁴⁸¹

Můžeme s jistotou říci, že v dnešní stavbě byly nalezeny části obloučkového vlysu a podokapní římsy, které svou profilací odpovídají architektuře období vlády knížete Vladislava II.⁴⁸² Je to nepřímý doklad dvorcového sídla, které by pak svým časovým zařazením spadalo daleko před první písemný doklad existence sídla v Liticích, konkrétně do časů Drslava, děda Oldřicha z Litic, který minimálně v letech 1160 – 1165 působil jako plzeňský kastelán.⁴⁸³ Tím bychom předpokládaný dvorec v Liticích mohli považovat za jeho soukromé sídlo (původní správní hrad v dnešním Starém Plzenci je odtud vzdálen asi 10 km), neboť, i když dopodrobna neznáme, co leží pod povrchem stavebního areálu litického hradu, skutečně celková dispozice – bergfritová věž vtažená za frontu čelní hradby a palác o dvou křídlech – připomíná spíše hrady poloviny 13. věku (značná podoba je tu s hradem v Michalovicích okr. Mladá Boleslav), čímž se nabízí, že první čtyři nám známé generace Drslaviců, resp. příslušníci její litické větve obývali dvorec při kostelu na protějším návrší a až s příchodem módy vrcholně středověkých hradů si opodál své sídelní aglomerace, své domoviny, vystavěli hrad Litice.

---

⁴⁸⁰ POCHE, E. a kol. *Umělecké památky, díl 2 . . .*, s. 271.

⁴⁸¹ *LC I/I*, s. 39.

⁴⁸² Fotky těchto nálezů jsou dostupné na <http://www.koinonia.cz/aktivity/aktivity-farnosti/kostel-litice/> [2015-02-23].

⁴⁸³ *CDB I*, č. 208, s. 196; č. 227, s. 205.

Malesice (okr. Plzeň-město)

Jsou známé z roku 1239 jako sídlo Zdeslava, syna Ratmíra ze Skviřína.⁴⁸⁴ Později patřily jedné z větví Drslaviců. Zde se na mírné vyvýšenině ostrožného charakteru na východním okraji obce nachází gotický kostel sv. Jiří (renesančně a empírově přestavěný), který je z východu uzavřen pravoúhlým presbytářem. Přímou v jeho blízkosti (necelých 50 m) pak stojí vrcholně barokní zámek z roku 1730, který byl rovněž původně založený na místě starší tvrze.⁴⁸⁵ Opět je tu vidět nápadná souvislost mezi šlechtickými sídly v průběhu jednotlivých historických období.

Michalovice (okr. Mladá Boleslav)

Jsou jedním z ukázkových příkladů návaznosti sídel a stejně tak jejich poměrně rychlého střídání. Nad původní vsí Michalovice, která vznikla v debři, jež prořezává strmý svah zvedající se od břehů Jizery, se tyčí dvě ostrožny. Na jedné z nich vyrostl románsko-gotický kostel sv. Michala, který zřejmě dal celé lokalitě název a k němuž můžeme s největší pravděpodobností položit původní sídlo markvartické větve pánů z Michalovic. S nevelkým odstupem poté (ne více, než několik málo desetiletí) vyrostl na sousední ostrožně mohutný hrad, který sloužil jako sídelní do druhé poloviny 15. století, než páni z Michalovic vymřeli a noví majitelé již o raně gotický hrad neměli zájem a dali přednost pohodlnému sídlu v blízké Mladé Boleslavi.⁴⁸⁶

Pňovany (okr. Plzeň-sever)

Poprvé vstupují do psané historie v roce 1205, když se z listiny stvrzující koupi dvora v Mladoticích plaským klášterem dozvídáme, že tento klášter měl rovněž dvůr v Pňovanech.⁴⁸⁷ Jako sídlo světských držitelů jsou Pňovany uváděny v predikátu Beneše v roce 1239 a v roce 1242, kde vystupuje i se svým (zřejmě mladším) bratrem Laurenciem, kterého s týmž predikátem zastihujeme ještě v roce 1269.⁴⁸⁸

---

⁴⁸⁴ CDB III/2, č. 219, s. 293.

⁴⁸⁵ POCHE, E. a kol. *Umělecké památky, díl 2 . . .*, s. 343; SEDLÁČEK, A. *Hrady, díl 13 . . .*, s. 248 – 249.

⁴⁸⁶ Podrobně o problematice raných dějin Michalovic SAJBT, J. *Románské kostely v Pojizeří . . .*, s. 47 – 56.

⁴⁸⁷ CDB II, č. 54, s. 48.

⁴⁸⁸ CDB III/2, č. 219, s. 293; CDB IV, č. 16, s. 79; CDB V/2, č. 593, s. 185.

Toto rané sídlo je obecně uváděno jako nelokalizované.⁴⁸⁹ Ovšem minimálně směr tu naznačený máme. Na samém jižním okraji obce stojí pozdně barokní zámek a ještě za ním drobný, raně barokní kostel sv. Anny.⁴⁹⁰ To že dnes stojí na okraji vsi je dílem až rozšiřující se výstavby. Původně stál prakticky osamoceně, vzdálen od samotné vsi asi 350 m, kde tento prostor mezi ním a vsí zabíral pouze zmíněný zámek a šest hospodářských stavení.

Řesanice (okr. Plzeň-jih)

Ačkoli tato lokalita byla pro naše předky lákavá již v poměrně rané době,⁴⁹¹ obec Řesanice je na zprávy písemných pramenů pro starší období velice chudá. První jsou až z pokročilého 14. století, ze kterých se i dozvídáme o existenci zdejší drobné šlechty.⁴⁹² Přímo na kopci nad vsí stojí románsko-gotický kostel Všech svatých ze 40. let 13. století (patrocinium patrně nebude původní), který tak existenci vsi a nepřímo i šlechtického sídla značně posouvá. Pouhých 160 m od něho se na samém severovýchodním okraji obce nachází hospodářský dvůr, v jehož hmotě byly objeveny pozůstatky palácové tvrze, jejíž založení je kladeno na počátek 14. století.⁴⁹³

Podle kostela se zde původní feudální sídlo s největší pravděpodobností nacházelo na vrcholku kopce, kde po něm nyní zbyl již jen kostel. Když tento dvorec dosloužil, bylo sídlo místní šlechty přeneseno níže na okraj vsi. V těchto úvahách o sídle více než sto let starším, než je první písemná zmínka, nás nemusí zarazet nedostatek zpráv, neboť vzhledem ke geografické poloze měla zdejší šlechta nejbližší ke klášteru v Nepomuku, jehož archiv byl kompletně zničen za husitských válek.⁴⁹⁴

---

⁴⁸⁹ KAREL, T. – KRČMÁŘ, L.: *Panská sídla . . .*, s. 184 – 185.

⁴⁹⁰ POCHE, E. a kol. *Umělecké památky, díl 3 . . .*, s. 101.

⁴⁹¹ ZEMAN, Jiří – SLÁMA, Jiří – BUCHVALDEK, Miroslav. Pozdně halštatské a slovanské hroby z Řesanic, okr. Plzeň-jih. *PA*. 1971, roč. 62, č. 2, s. 364 – 405. ISSN 0031-0506.

⁴⁹² První takový doklad je v *LC I/1*, s. 35.

⁴⁹³ ČAPEK, Ladislav – NETOLICKÝ, Petr – PLZÁK, Jindřich – VLADAŘ, Jan. Nové poznatky o stavební podobě tvrze v Řesanících, okr. Plzeň-jih. *AH*. 39, 2014, roč. 39, č. 2, s. 473 – 501. ISSN 0231-5823.

⁴⁹⁴ Jako východisko k tomuto argumentu je zde použit fakt, že o rané šlechtě (zvláště té drobnější) víme téměř výhradně z listin jim blízkých církevních institucí.

Strakonice (okr. Strakonice)

Jsou přímo zářným příkladem jevu návaznosti staršího sídla se sakrální stavbou, který byl vystřídán vrcholně středověkým hradem a to přímo na témže místě, bez jakéhokoli přesunu na jiné stanoviště. A ať již původní starší kostel, který byl založen snad již na přelomu 11. a 12. století, byl objekt, jehož zbytky objevil Antonín Hejna pod podlahou západního křídla komendy,⁴⁹⁵ nebo loď tohoto staršího kostela následně posloužila jako presbytář konventního chrámu, než jej nahradilo nynější kněžiště, jak poměrně přesvědčivě uvádí František Kašička a Bořivoj Nechvátal,⁴⁹⁶ je tím kontinuálnost dvorce a hradu poměrně dobře reprezentována.

Svojšice (okr. Klatovy)

Obdobně jako Řesanice jsou na tom s písemnými prameny i Svojšice. První zpráva o nich je z roku 1366 a opět se zde setkáváme s drobnou šlechtou v roli držitelů patronátního práva.⁴⁹⁷ Tvrz ve Svojšicích, která byla založená zřejmě ve druhé polovině 15. století,⁴⁹⁸ stojí poblíž rybníka, asi 70 m od románsko-gotického kostela sv. Jana Křtitele, který stojí poměrně nezvykle přímo na návsi. Nelze vyloučit, že původní sídlo bylo situováno přímo u kostela a až v pozdější době (snad i v souvislosti se založením rybníka, který potom mohl poskytovat lepší obranu – napájel se z něho vodní příkop) bylo přeneseno do míst, kde jej nalézáme nyní.

Při pohledu do starých katastrálních map se nabízí i vysvětlení, proč svojšický kostel stojí přímo na návsi. Původně se zřejmě jednalo o roztroušenou ves starého typu, která byla ve vrcholném středověku (až po založení kostela a případného dvorce při něm) pouze částečně centralizována a to právě kolem kostela. Část vsi, jak je zde názorně vidět, zůstala poměrně rozptýlená a to až do moderní doby.⁴⁹⁹

---

⁴⁹⁵ HEJNA, Antonín. Archeologický výzkum v areálu hradu ve Strakonících. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* (dále jen *AVJČ*). 1985, roč. 2, s. 75 – 93. ISSN 0231-8237.

⁴⁹⁶ KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj. *Ze stavebního vývoje hradu ve Strakonících*. AH. 2014, roč. 39, s. 519 – 537. ISSN 0231-5823.

⁴⁹⁷ *LC I/2*, s. 75 – 76.

⁴⁹⁸ ÚLOVEC, J. *Hrady* . . . , s. 214 – 216.

⁴⁹⁹ Mapa stabilního katastru z roku 1837 přístupná na http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/7666-1/7666-1-002_index.html [2016-02-09].

6.3.2 Zhodnocení uvedených příkladů

Na základě posouzení uvedených lokalit lze říci, že jen menší část šlechtických sídel zůstala na původním místě v těsné blízkosti kostela (Strakonice, Kostomlaty pod Milešovkou, Malesice). Většina se od nich v průběhu období vrcholného středověku mírně vzdálila, ale neopustila „domovskou“ aglomeraci (vzdálenost je nejvýše v řádu stovek metrů a to jen výjimečně). Důvodem byla zřejmě emancipace církve, kdy na tradici sídla v bezprostředním sousedství navázala fara a světský feudál si založil opodál nové sídlo, které odpovídalo dobovým požadavkům, neboť i dvorec s kostelem se stal nmoderním, zastaralým přežitkem.

Na tom, jakého charakteru bylo nové sídlo, závisel výběr nového stanoviště, což jistě nebylo jednoduché, neboť zpravidla nejlepší (nebo jedno z nejlepších) míst už zabíral kostel. Pokud se jednalo o hrad (Michalovice, Litice), byla pochopitelně volena ostrožná poloha. Naopak u tvrzí vidíme jasný příklon k méně dominantním polohám (zpravidla méně dominantním, než bylo původní sídlo při kostelu) buď přímo uvnitř vesnické zástavby, nebo při jejím okraji. V každém případě se pak tvrz stala její přímou součástí na rozdíl od dvorce při kostelu, který často stál opodál vsi (Řesanice, Pňovany). Důvodem zřejmě bude rustikální charakter nižších vrstev šlechty, která si tento typ sídel zakládala. V případě hradů pak původní sídelní ves tvořila jeho hospodářské zázemí.

Na případy, kdy sídla zůstávala v blízkosti kostelů i později, ale byla již v podobě tvrzí, mohl způsobit nedostatek prostoru v zastavěné vsi, kde nebyl dostatek volného prostoru pro výstavbu tvrze na jiném místě, nebo umístění kostela bylo v rámci celé aglomerace zkrátka nejvýhodnější.

V každém případě je návaznost a tradice sídel šlechty táhnoucí se od raného středověku nápadná. Když k tomu ani zdaleka vyčerpávajícímu výčtu připustíme, že spousta tvrzí a dvorů ještě nebyla objevena a některé dost možná ani objeveny nikdy nebudou, neboť byly zničeny definitivně, nacházíme zde poměrně jasnou souvislost. Můžeme přímo říci tradici feudálního sídla ve středověku a někdy až do novověku. Proto se tu nabízí možnost použití této „tradice“ jako nepřímého pramene (ukazatele) k vyhledávání raně středověkých sídel při románských kostelích a případně s nimi dosud neznámých románských kostelů přímo. Totiž pokud se v nějaké obci nachází středověká tvrz (zvláště pak, pokud její počátky sahají do 14. nebo dokonce do druhé poloviny 13. století) a zároveň i kostel, je zde velká pravděpodobnost, že tento kostel

měl svého předchůdce již v románském či románsko-gotickém období, ať již jsou jeho pozůstatky obsaženy ve hmotě stávajícího zdiva či jen pod jeho základy.

Pochopitelně není stoprocentní jistota, že ve všech takových případech skutečně narazíme na románský kostel a šlechtický dvorec z 12. nebo 13. století, ale je to vodítko, které nám může pomoci a nasměrovat nás v dalším bádání.

6.4 Stavovské rozvrstvení rané šlechty z pohledu románské sakrální architektury

V původu dvorců s kostely a jejich držitelů v raném středověku není doposud jasno. Zdeněk Boháč spojuje výstavbu románských vesnických kostelů s usazováním knížecích bojovníků na venkově a s drobnou šlechtou.⁵⁰⁰ Naopak Jan Vladař přisuzuje jejich výstavbu jen nejzámožnějším členům šlechty.⁵⁰¹ Celkový pohled však naznačuje, že život na dvorcích a zakládání kostelů na nich byl obecný trend, ale že méně majetné vrstvy šlechty zůstaly tímto způsobem žít podstatně déle než vyšší šlechta. Jak dlouho, to je dnes již otázka spíše pro dílčí archeologické výzkumy. V každém případě, jak dokládají některé v této práci uvedené příklady (Zdouň, Řesanice), ještě ve druhé polovině 13. století, kdy se u nás již zakládají hrady a tvrze vrcholně středověkého typu, můžeme s životem na dvorcích při kostelích počítat ještě běžně. Jak dalece ale tento typ sídel přetrval do následujícího staletí (pro 15. století se s ním počítat zřejmě nedá), nelze dnes objektivně říci.

Při pohledu na jednotlivé příklady dochovaných kostelů se nám rovněž naskytá pohled na architektonické rozdíly, co se týče sociální skladby zakladatelů. Řečeno terminologií pro pozdější období středověku, románské kostely na venkově zakládala vyšší i nižší šlechta. To nám dává krásný doklad toho, co doposud vyplývalo i z písemného materiálu, že zdaleka v tomto období nebyly hranice mezi jednotlivými vrstvami šlechty uzavřené a průniky jak zdola, tak shora byly možné. Na druhou stranu ale nemůžeme hovořit o šlechtě jako o jedolité sociální vrstvě.

---

⁵⁰⁰ BOHÁČ, Zdeněk. *K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích*. HG. 1973, roč. 10, s. 151 – 169. ISSN 0323-0988 (dále jen BOHÁČ, *Z. K některým geografickým aspektům . . .*).

⁵⁰¹ VLADAŘ, J. *Úvahy . . .*, s. 133 – 138.

Když přiřadíme jednotlivé stavby k jejich majitelům, pochopitelně tam, kde je to možné, kde se šťastně dochovala stavba i písemný záznam o majiteli (Vroutek, Dolní Jamné, Budětice, Michalovice, Skviřín, Bedřichův Světec a další), zjistíme rozdíly v nákladnosti kostela v sídle, což je věc, kterou je s patřičnou dávkou opatrnosti možno aplikovat na stavby, u kterých se výše zmíněná shoda zachovalosti písemných a hmotných pramenů nedočkala našich dnů a můžeme toto použít jako nepřímý pramen pro určování sociálního postavení zakladatele.⁵⁰²

V každém případě ale můžeme říci, že v pozdním období raného středověku, které bychom také podle typu sídel šlechty mohli označit jako „období dvorcové“, nespatřujeme tak výraznou diferenciaci (ačkoli, jak bylo výše uvedeno, tak jistou ano), jako v následující době, kdy v případě šlechtických rezidencí registrujeme na jedné straně rozsáhlé, honosné hrady, které se svou vybaveností snaží soutěžit s královskými hrady a na straně druhé vesnické tvrze, nebo dokonce dvory, které mnohdy nejsme schopni identifikovat, neboť spíš připomínaly obydlí bohatších sedláků, se kterými splynuly.

Bylo by však pošetilé snažit se hledat nějaký konkrétní dějinný okamžik, od kterého se začala šlechtická společnost rozdělovat a to především proto, že zřejmě nikdy nebyla jednotná. I v období, kdy tato společenská elita měla ráz bojové družiny knížete, slyšíme o *milites primi* a *milites secundi ordinis*.⁵⁰³ Můžeme právě na vývoji sídel spolu s listinnými zápisy sledovat, jak se původně nevelké rozdíly začaly prohlubovat.

Tak v průběhu druhé poloviny 12. a počátkem 13. století můžeme ve svědečných řadách nalézat jistý úzus zápisu, kdy jména evidentně výše postavených byla zapisována jako první, zatímco méně významní sled svědků uzavírali. Od druhé čtvrtiny 13. století již můžeme pozorovat výše postavené osoby, kolem nichž se utváří poměrně uzavřená, stálá skupina drobné šlechty usídlené v nevelkém vzdálenosti od sídla vůdčí osobnosti oblasti. Tyto vztahy, které bychom mohli nazývat jako klientské, ačkoli v dobových pramenech zpravidla tento termín ještě nenalézáme. Vztahy tohoto druhu jsou zřetelné

---

⁵⁰² J. Klápště tuto hypotézu použil při srovnávání sociálního postavení vlastníků Vroutku, Bedřichova Světce a Bělušic – KLÁPŠTĚ, J. *Proměna . . .*, s. 110 – 111. V porovnání staveb, kostelů, které je možné připisovat Markvarticům pak SAJBT, J. *Románské kostely jako pramen . . .*, s. 25 – 27.

⁵⁰³ Otázku těchto označení šlechty podrobně rozebírá již ZHÁNĚL, S. *Jak vznikla šlechta . . .*, s. 144 – 146.

například u Bavorů ze Strakonice, Hrabišiců či Markvarticů,⁵⁰⁴ přičemž už zřetelně vidíme diferenciaci v sídlech, kdy „*clientes*“ mají podstatně chudší kostel při dvorci, než jejich „pán“ (případ Hrabišiců a vladkyň z Bedřichova Světce, patrně Markvarticů a drobné šlechty z Nudvojovic) či dokonce jejich sídla ani ještě neznáme, nebo si výše postavení začínají budovat své první hrady (před rokem 1250 Strakonice, Krašov, Rabštejn, Lemberk, nedlouho po polovině 13. století Michalovice, Litice, Švamberk, Bor).

Zřejmě právě v této době – ve druhé čtvrtině 13. století – je budování sociálních rozdílů zrychleno a tudíž až po této době (tedy po polovině 13. století) má smysl hovořit o vyšší a nižší šlechtě, alespoň podle rozdílů jejich sídel, majetku a sociálního postavení. Kvalitativní proměna sídel po polovině 13. století je nepřímě zachycena dokonce i v dobových pramenech. Autor Žďárského rukopisu, který byl sepsán kolem roku 1300, uvádí výstižný příklad, který se vztahuje k Přibyslavovi z Křižanova, někdejšímu kastelánu na Veveří a v Brně,⁵⁰⁵ který zní „ . . . pan Přibyslav zůstal v Křižanově, který tenkrát sám byl založil, ale nebyla to ještě tvrz (hrad? pozn. aut.), kterou vidíme nyní.“⁵⁰⁶ Ačkoli nám tento zápis neříká nic konkrétního o podobě jednotlivých sídel, je zde dobře dokumentován fakt, že křižanovské sídlo od druhé čtvrtiny 13., do počátku 14. století změnu prodělalo. A nebudeme se zřejmě mýlit, když uvedeme, že to byla přeměna od dvorce s románským kostelem sv. Václava, který zde, byť značně přestavěn, stojí dodnes, k vrcholně středověkému hradu (dnes na jeho místě stojí několikrát přestavěný, ale v základu renesanční zámek), který byl vystavěn na ostrožně cca 200 m od uvedeného kostela (tedy další příklad tradice návaznosti sídla). Jednalo se tedy o de facto přechod z raného, do vrcholného středověku.

Narativní pramen nám tedy do značné míry potvrzuje to, co vychází i ze zkoumání hmotných a archeologických památek, tedy že ve druhé polovině 13. století

---

⁵⁰⁴ Složením dvora Bavorů se zabývá SVOBODA, M. *Páni ze Strakonice . . .*, s. 40 – 43. O hrabišické klientele uvažuje KLÁPŠTĚ, J. *Proměna . . .*, s. 109 – 111. Klintelu Markvarticů z okolí Mladé Boleslavi naznačuje listina z roku 1259 – *CDB V/1*, č. č. 199, s. 316 – 318.

⁵⁰⁵ Jako kastelán na Veveří je Přibyslav z Křižanova uváděn k roku 1238 a v Brně v letech 1239 – *CDB III/2*, č. 204, s. 263; č. 221, s. 297; č. 232, s. 312.

⁵⁰⁶ „ . . . dominus Prsibizlaus, in Crisans mansit, quod tunc fundauerat ipse, sed nondum fuit hoc castrum, quod cernitur ecce.“ – *Letopis žďárský větší*. Ed. Josef Emler, přel. Wáclav Wladivoj Tomek. In: *FRB II*. Praha, 1874, s. 524.

dochází k širšímu odklonu od užívání raně středověkých sídel zejména v případě vyšší šlechty,⁵⁰⁷ čímž se, z pohledu sídel (kastelologie), vyšší šlechta po polovině 13. století vlastně definitivně vyděluje. Do této doby nejsou rozdíly až tak výrazné, aby se dělení na vyšší a nižší šlechtu, které nám samozřejmě umožňuje lepší komunikaci a orientaci v problematice šlechty, dalo náležitě uplatňovat. To naznačují i prozatím jen velice kusé zjištění o užívání dvorců s kostely určitou (nižší) částí šlechty ještě ve druhé polovině 13. století a v některých případech ještě i ve století 14., kdy již je výstavba vrcholně středověkých hradů výše postavených šlechtických rodů běžnou záležitostí.

---

⁵⁰⁷ Že Přibyslav z Křižanova náležel k vyšší vrstvě šlechty, dokumentují nejen úřady, které zastával, ale i sňatky jeho tří dcer, které si vzaly jedny z nejvýše postavených mužů na královském dvoře – nestarší Zdislava byla provdána za Havla z Lemberka, jednoho z nejbližších dvořanů Václava I., Eufémii si vzal Boček z Obřan, předek pánů z Kunštátu a nejmladší Elišku se provdala za neméně urozeného Smila z Lichtenburka z rodu Ronovců.

Závěr

Z rozboru pozdně románské architektury bylo na vzorových příkladech ukázáno, jak lze postihnout jednotlivé fáze tohoto slohu a na tomto základě byl pozdně románský sloh rozdělen do čtyř etap. Byť jistě budou tyto závěry ještě dalšími výzkumy korigovány, je možné tyto poznatky využít pro přesnější datování ať již známých, nebo v budoucnu nově objevených staveb a tím je i spojit se zakladateli, přičemž výsledek pomáhá i při lepším datování užívání dvorce, jehož byl onen určitý kostel součástí.

Jak bylo v nastínění dalšího architektonického vývoje dále ukázáno, pozdně románský sloh u nás vytvořil určitý předěl, který téměř úplně překryl tvarosloví vrcholně románské, ale zároveň vytvořil základ pro další vývoj. Tím by bylo možné považovat konec 12., ale především první třetinu 13. století za naprosto zlomovou pro vývoj architektury u nás. Raně gotický sloh se totiž jeví jako vzešlý čistě z domácích tradic a nikoli jako importovaný módní styl, jako to bylo v dobách předchozích (vrcholně románský přišel z Frank, Švábska a Porýní, pozdně románský z Burgundska přes Podunají). Stavby vycházející přímo z francouzských stavebních tradic, jako je klášter v Tišnově a Hradišti nad Jizerou tak tvoří spíše výjimky, které potvrzují pravidlo. To je zřejmě i důvod jistého zpoždění gotického slohu oproti zemím na západ od nás, které se nepodařilo dohnat ani příchodem stavebníků z Francie za Karla IV. a biskupa Jana IV. z Dražic.

Obecně metodologickým výsledkem výzkumu je, že základními historickými výzkumnými metodami při odhalování rané šlechty a jejich sídel jsou rozbor písemných pramenů, románské architektury a sídelního kontextu. To tvoří tři základní roviny – historickou, umělecko-historickou a historicko-geografickou. Každý výzkum by ale měl využít všechny tyto aspekty, aby bylo dosaženo žádaného výsledku, neboť znalost zpravidla alespoň jedné z uvedených tří veličin v konkrétních případech chybí. Pouze tak je možné připravit základní teoretický obraz situace, na který by měl v ideálním případě navázat přímý archeologický výzkum.

Pro další bádání bylo v souvislosti s rozboru raných sídel šlechty a jejich majetků nejdůležitější zjištění, že sídlo mohlo stát ve vesnici (nebo v její blízkosti), která byla majetkem někoho jiného, ale zároveň obě sídla mohla nést stejný název, přičemž v případě, že byla ves darována (zpravidla církevní instituci), vůbec se

v písemných pramenech nezaznamenávalo, že se to netýká stejnojmenného svobodného sídla šlechtice (zpravidla nižšího). To se zřejmě rozumělo samo sebou. Tento stav shodných pojmenování svobodných a nesvobodných sídel má archaický původ v raně středověkých necentralizovaných aglomeracích a je možné, že další bádání ukáže, že se jedná o poměrně častý jev.

Několik zjištění o omylech v určení at' osobních či pomístních názvů v rejstřících edic (zejména v novějších svazcích *CDB* – případ Hrušnice versus Hrusice) přivádí k názoru, zda by nebylo vhodné údaje obsažené v indexech těchto edic pramenů podrobit podrobnějšímu zkoumání, jako to kdysi prováděl Josef Vítězslav Šimák, neboť v mnohých případech je pro správné určení nutná analytická studie, což přes obrovské množství těchto údajů samotní editoři nemohou zvládat. Proto by bylo vhodné, aby se do korekce těchto dat zapojilo co možná největší množství odborné veřejnosti a je to tedy určitý rest v historické práci, který čeká na další generace.

Z hlediska kastelologie a historické geografie bylo na několika příkladech poukázáno na jev, že se v aglomeracích mnohdy neudržovala pouze tradice umístění církevní stavby, ale dokonce i šlechtické, byť zřejmě ne v takové míře, jako v případech kostelů. V každém případě je to vodítko, které rovněž může pomoci při hledání zaniklých šlechtických sídel 12. a 13. století.

Kromě uvedených obecných trendů byla zde v návaznosti na jejich sídla věnována pozornost i několika rodům a jejich osudům v předhusitských Čechách. Na nich lze sledovat jeden společný znak, kterým bylo jisté odmlčení se či stažení se ze společenského života v průběhu druhé poloviny 13. století (týká se zejména pánů ze Slivna, Kováně). Můžeme se jen dohadovat proč tomu tak bylo, avšak z kusých zpráv lze vyvodit, že se tyto rody nejspíš více zaměřily na budování svého dominia a opustili proto panovnický dvůr. Zřejmě tak tuto část našich dějin můžeme spojit s definitivním formováním (rozdělením) vyšší a nižší šlechty, kdy vyšší šlechtou vrcholného a pozdního středověku se stali ti, kteří se v době posledních přemyslovských králů dokázali udržet na výsluní. Ti, kteří se v tuto dobu stáhli do ústraní, at' již z jakéhokoli důvodu, významově poklesli a ačkoli v předchozích obdobích byli „předními muži“ českého státu, nedokázali již náskok vzniklý právě v tomto období dohnat.

Předzvěst tohoto rozdělení šlechty na vyšší a nižší byla pozorována i na rozdílnosti kvality provedení pozdně románských venkovských kostelů v druhé čtvrtině

13. století (také se v této době čitelně zobrazují klientské vazby) a rovněž tento trend dělení potvrzují poznatky o opouštění dvorcových sídel vyšší šlechtou či naopak jejich neopouštění nižší šlechtou v období kolem poloviny 13. století, nebo nedlouho po ní. Z toho tedy vyplývá, že právě druhá polovina 13. století se jeví jako doba, kdy se oddělují a uzavírají tyto dva stavy.

Na základě příkladů pánů ze Slivna a z Kováně se z metodologického hlediska rovněž ukázalo, že při studiu raných dějin šlechty (tzn. z doby, než máme dochováno více heraldických památek – spíše až pokročilé 14. století) je zřejmě lépe spoléhat na genealogickou metodu založenou na podobnosti jmen, než na heraldiku, která právě z důvodu nedochování pramenů ze starší doby musí být použita jedině retrospektivně, což může přinášet nežádoucí zkreslení a omyly, neboť heraldická znamení byla v některých případech nestálá, nebo naopak se některá znamení mohla opakovat u několika rodů, aniž by spolu příbuzensky souvisely, což je dáno neinstitucionalizací udílení heraldických znamení panovníkem, resp. ústřední mocí.⁵⁰⁸

Zdeněk Boháč vyřkl, že až „další výzkum prokáže, zda vznik velkých majetků Vítkovců, Markvarticů a dalších souvisí s kolonizačními akcemi, prováděnými příslušníky těchto rodů v obvodu kastelání ve jménu panovníka a zda drobné zemanské majetky, známé nám z pramenů 14. století ve výrazných seskupeních, mají určitou spojitost s usazováním knížecích bojovníků na venkově.“⁵⁰⁹ Od publikování těchto slov uplynulo více než 40 let a přesto je bádání v tomto směru vlastně stále na začátku. To názorně ukazuje, jak náročný je to úkol.

Bezpochyby další bádání přinesou nové objevy románských kostelů, které obohatí naše mapy památek tohoto druhu. Zatím jsou v tomto ohledu velké mezery, stejně tak jako v archeologických průzkumech jak přímo v kostelů, tak v jejich bezprostředním okolí, což by pomohlo poznat podobu dvorcových sídel 12. a 13. století.

Otevřenou záležitostí rovněž zůstává, zda na každém dvorci existoval kostel (třeba jen dřevěný), případně jak velké procento dvorců bylo vybaveno kostely. Stejně

---

⁵⁰⁸ J. Macek dokonce uvažuje o panovníkově monopolu na udílení, případně polepšování heraldických symbolů až po polovině 15. století a stejně tak nebyly ustáleny přídomky – MACEK, Josef. *Jagelonský věk v českých zemích (1471 – 1526), část 2. Šlechta*. Praha: Academia, 1994, s. 43 – 44. ISBN 80-200-0356-8.

⁵⁰⁹ BOHÁČ, Z. *K některým geografickým aspektům . . .*, s. 155.

tak zatím nedořešenou záležitostí je, jak hluboko do vrcholného středověku byly dvorce užívány jako šlechtická sídla. Obě tyto otázky však nepůjde vyřešit bez přispění archeologie.

Použité prameny a literatura

Prameny nevydané

ANM, Lábler Ludvík.

APh, Mocker Josef – osobní pozůstalost. Vinec – kostel svatého Mikuláše: Návrh. sign. 111.

APh, Mocker Josef – osobní pozůstalost. Neurčené plány (půdorysy, pohledy, okna). sign. 118.

APh, Mocker Josef – osobní pozůstalost. Skicář 20. 2. 1882 – 4. 5. 1890.

KBR, Liber psalmodum. sign. R 428.

KNM, Brevarium. sign. XIV D 13.

KNM, Mater verborum (tzv. Glosa Salomonis). sign. X A 11.

Kungl. Biblioteket – Sveriges nationalbiblioteket, Stockholm. Codex mixtus (Codex gigas). sign. A 148.

LAPNP, Mocker Josef, 1859 – 1899.

NKČR, Psalterium, cantica, officium defunctorum. sign. XIII.E.14b.

NKČR, Vyšehradský kodex. sign. XIV.A.13.

SOKA Kutná Hora, Ludvík Lábler, ing.

SÚA, Archiv českého velkopřevorství maltského řádu.

SÚA, APA I, D 143/1.

VKO, Evangelia secundum Marcum, Lucam et Ioannem. sign. M II 160.

Prameny vydané

Archiv český I. Ed. František Palacký. Praha, 1840.

Archiv český II. Ed. František Palacký. Praha, 1842.

Archiv český III. Ed. František Palacký. Praha, 1844.

Archiv český XXXV. Ed. Gustav Friedrich. Praha, 1935.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae II. (1200 – 1240). Ed. Antonín Boček. Olomouci, 1839.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V. (1294 – 1306). Ed. Antonín Boček. Brunae, 1850.

- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805 – 1197)*. Ed. Gustav Friedrich. Praeae, 1904 – 1907.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. (1198 – 1230)*. Ed. Gustav Friedrich. Praeae, 1912.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III./1 (1231 – 1238)*. Ed. Gustav Friedrich. Praeae, 1943.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III./2 (1238 – 1240)*. Edd. G. Friedrich – Zdeněk Kristen. Praeae, 1962.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III./3. Acta spuria et additamenta*. Edd. Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen – Jan Bistřický. Olomucii, 2000.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III./4. Index nominorum et glossarium*. Ed. Jan Bystřický. Olomucii, 2002.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV./1 (1241 – 1253). Diplomata et regesta*. Edd. Jindřich Šebánek– Sáša Dušková. Praeae 1962.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV./2. Indices*. Edd. Jindřich Šebánek– Sáša Dušková. Praeae, 1965.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V./1 (1253 – 1266)*. Edd. Jindřich Šebánek– Sáša Dušková. Praeae, 1974.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V./2 (1267 – 1278)*. Edd. Jindřich Šebánek– Sáša Dušková. Praeae, 1981.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V./3. Series regestorum*. Edd. Jindřich Šebánek– Sáša Dušková. Praeae, 1982.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V./4. Indices*. Edd. Sáša Dušková – Vladimír Vašků. Praeae, 1993.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI. (1278 – 1283)*. Edd. Zdeněk Sviták– Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková. Praeae, 2006.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Ed. Bertold Bretholz. In: Monumenta Germaniae historice. Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series 2. Berolini, 1923, s. 1 – 241. Český překlad K. Hrdina a M. Bláhová. Kosmova kronika česká. Praha, 1972.
- Decem registra censuum Bohemica. compilata aetate bellum husiticum praecedente. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými*. Ed. Josef Emler. Praha, 1881.

- Desky zemské království českého. Řada I. Kvaterny trhové. Sv. 2. Kvatern trhový běžný červený od léta 1542 – 1546.* Ed. Anna Vavroušková. Praha, 1935.
- Ein Bernagerister des Pilsner Kreises von Jahre 1379.* Ed. Josef Emler. Prag, 1876.
- Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně.* Ed. Jan Bedřich Novák. Praha, 1903.
- Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum.* Ed. Bernhardus Schmeidler. In: Monumenta Germaniae historice. Scriptores rerum Germanicarum, Separatum editi. Hannoverae, 1937, 284 s.
- Hermanni Altahensis annales.* Ed. Georg Heinrich Pertz. In: Monumenta Germaniae historice. Scriptores XVII. Hannoverae, 1861, s. 381 – 408.
- Josef Pekař a Josef Vítězslav Šimák (vzájemná korespondence).* Edd. Hana Kábová–Karol Bílek. In: ZČRP. 2007, sv. 20, s. 113 – 211.
- Kanovník vyšehradský.* Ed. Josef Emler. In: FRB II. Praha, 1874, s. 201 – 237.
- Kronika Jana z Marignoly.* Ed. Josef Emler. In: FRB III. Praha, 1882, s. 485 – 604.
- Letopis Jarlochův.* Ed. Josef Emler, přel. Wáclav Wladivoj Tomek. In: FRB II. Praha, 1874, s. 461 – 516.
- Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského.* Ed. Josef Emler. In: FRB II. Praha, 1874, s. 407 – 460.
- Letopisy české.* Ed. Josef Emler, přel. Wáclav Wladivoj Tomek. In: FRB II. Praha 1874, s. 282 – 303.
- Letopis žďárský větší.* Ed. Josef Emler, přel. Wáclav Wladivoj Tomek. In: FRB II. Praha, 1874, s. 521 – 549.
- Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1354 – 1362) I/1,* ed. František Antonín Tingl. Pragae, 1867.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, libri primi, pars altera (1363 – 1369) I/2.* Ed. Josef Emler. Pragae, 1874.
- Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1369 – 1373) II.* Ed. František Antonín Tingl. Pragae, 1868.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, liber tertius et quartus (1373 – 1390) III – IV.* Ed. Josef Emler. Pragae, 1879.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, liber sextus (1399 – 1410) VI. Ed. Josef Emler. Pragae, 1883.

Libri erectionum archidioecesis pragensis, Liber I. (1358 – 1376). Ed. Clemens Borovy. Pragae, 1873.

Magni presbyteri Annales Reicherspergenses. Ed. Georg Heinrich Pertz. In: Monumenta Germaniae historice. Scriptores XVII. Hannoverae, 1861, s. 439 – 534.

Nekrologium kláštera sv. Anny v Praze. Ed. Josef Emler. Praha, 1878.

Příběhy krále Přemysla Otakara II. Ed. Josef Emler, přel. Wáclav Wladivoj Tomek. In: FRB II. Praha, 1874, s. 308 – 335.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253 – 1310). Ed. Josef Emler. Pragae, 1882.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. (1311 – 1333). Ed. Josef Emler. Pragae, 1890.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. (1333 – 1346). Ed. Josef Emler. Pragae, 1892.

Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z diocezí pražské. Ed. Wáclav Wladivoj Tomek. Praha, 1873.

Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae. Anno MDXLI igne consumptarum.

Pozůstatky desk zemských R. 1541 pohořelých. Díl I. Ed. Josef Emler. Pragae, 1870.

Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae. Anno MDXLI igne consumptarum.

Pozůstatky desk zemských R. 1541 pohořelých. Díl II. Ed. Josef Emler. Pragae, 1872.

Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila. Ed. Josef Jireček. In: FRB III. Praha, 1882, s. 3 – 224.

Václav Hájek z Libočan, Kronika česká III. Čechy vévodské (1101 – 1253). Ed. Václav Flajšhans. Praha, 1929.

Vavřince z Březové Kronika husitská. Ed. Jaroslav Goll. In: FRB V. Praha, 1893, s. 327 – 534.

Zbytky register králův římských a českých z let 1361 – 1480. Ed. August Sedláček. Praha, 1914.

Zlomek formuláře Tobiáše z Bechyně (1279 – 1296). Ed. Eduard Šebesta. Praha, 1905.

Zlomky urbáře kláštera hradištského. Ed. Josef Emler. Praha, 1884.

Život císaře Karla IV. Ed. Josef Emler. In: FRB III. Praha, 1882, s. 323 – 417.

Literatura

- ANDĚL, Rudolf a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, Moravě a Slezsku, díl 3. Severní Čechy*. Praha: Svoboda, 1984.
- ANDERLE, Jan – ROŽMBERSKÝ, PETR – ŠVÁBEK, Vladimír. Sídlo na Zdouni. *SSPS*. 1991, roč. 2, s. 133 – 144. ISSN1212-1223.
- ANTONÍN, Robert. *České země za posledních Přemyslovců. I. díl (1192 – 1253). Cestou proměny společnosti k vrcholně středověké monarchii*. Praha: Libri, 2012. ISBN 978-80-7277-446-3.
- BAREŠ, František. *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Mladoboleslavský*. Praha: nákladem Archaeologické kommisise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1905.
- BÁRTLOVÁ, Milena – CHARVÁT, Petr. Z počátků křesťanství v českých zemích. Ikonografie románských tympanonů. *Umění*. 2001, roč. 49, č. 5, s. 384 – 397. ISSN 0049-5123.
- BAŠTOVÁ, Dara. Šipín a Všeruby – Nové hradištní nálezy z Plzeňska. *AR*. 1984, roč. 36, s. 498 – 511. ISSN 0323-1267.
- BEHRINGEROVÁ, Charlotte a kol.: *Katedrály: Sto architektonických klenotů Evropy*. Praha 1999.
- BELLING, Vojtěch. Vývoj postavení tzv. Provincie Záhvozd v raně středověkých Čechách. *MHB*. 2003, roč. 9, s. 7 – 26. ISSN 0862-979X.
- BĚLOHLÁVEK, Miloslav a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 4. Západní Čechy*. Praha: Svoboda, 1985.
- BENEŠOVÁ, Klára a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české: Architektura*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009. ISBN 978-80-7432-000-2.
- BERAM, Zdeněk. Vývoj pozemkové držby rodu pánů z Michalovic. Historie, sociální a geografické souvislosti. *HG*. 2010, roč. 36, s. 175 – 195. ISSN 0323-0988.
- BIRNBAUM, Vojtěch. *Dějepis výtvarného umění v Čechách*. Praha: SVU Mánes, 1931.
- BIRNBAUM, Vojtěch. Románské emporové kostely v Čechách. *Sborník k sedmdesátým narozeninám Karla B. Mádla*. Praha: Kruh přátel, 1929, s. 49 – 60.

- BLÁHOVÁ, Marie – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Nad'a: *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. 1. Do roku 1197*. Praha – Litomyšl: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-265-1
- BOCK, Jiří. Sídelní vývoj Liberecka, jeho církevní správa a počátky Liberce v předhusitském období. *Fontes Nissae*. 2011, roč. 12, s. 9 – 54. ISSN 1213-5097.
- BOHÁČOVÁ, Ivana – ŠPAČEK Jaroslav. Podlahové dlaždice z archeologických výzkumů v okolí kostela sv. Václava ve Staré Boleslavi. *ASC*. 1999, roč. 3, č. 2, s. 487 – 510. ISSN 1214-3553.
- BOHÁČ, Zdeněk. Časové vrstvy patrocinií českých měst a jejich význam pro dějiny osídlení. *HG*. 1970, roč. 4, s. 7 – 41. ISSN 0323-0988.
- BOHÁČ, Zdeněk. České země z pohledu starých letopisců. *HG*. 1995, roč. 28, s. 19 – 24. ISSN 0323-0988.
- BOHÁČ, Zdeněk. K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích. *HG*. 1973, roč. 10, s. 151–169. ISSN 0323-0988.
- BOHÁČ, Zdeněk. K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie. *ČSČH*. 1968, roč. 16, č. 4, s. 571 – 584. ISSN 0045-6187.
- BOHÁČ, Zdeněk. K problematice studia feudální pozemkové držby v předhusitských Čechách. *HG*. 1979, roč. 18, s. 5 – 30. ISSN 0323-0988.
- BOHÁČ, Zdeněk. Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury. *FHB*, 1979, roč. 1, s. 157 – 176. ISSN 0231-7494.
- BOHÁČ, Zdeněk. Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. *ČSČH*. 1973, roč. 21, č. 3, s. 369 – 388. ISSN 0045-6187.
- BOHÁČ, Zdeněk. Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. *ČSČH*. 1973, roč. 21, č. 3, s. 369 – 388. ISSN 0045-6187.
- BOHÁČ, Zdeněk. Patrocinia románských kostelů v Čechách. *HG*. 1972, roč. 8, s. 31 – 52. ISSN 0323-0988.
- BOHÁČ, Zdeněk. Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské. *HG*. 1979, roč. 18, s. 165 – 203. ISSN 0323-0988.
- BOHÁČ, Zdeněk. Struktura pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce (Pokus o rekonstrukci podle patronátních práv). *FHB*. 1984, roč. 7, s. 7 – 38. ISSN 0231-7494.

- BOHÁČ, Zdeněk. Středověké kláštery v Čechách a na Moravě v době předhusitské. *HG*. 1995, roč. 28, č. 2, s. 137 – 153. ISSN 0323-0988.
- BOHÁČ, Zdeněk. Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech. *HG*. 1974, roč. 12, s. 3 – 25. ISSN 0323-0988.
- BORSKÝ, Pavel. Kostel sv. Jana Křtitele v Urbanově u Telče. *PrP*. 2009, roč. 16, č. 2, s. 139 – 148. ISSN 1212-1487.
- BOUDA, Jiří – HANZLÍKOVÁ, Hana. Příspěvek k poznání stavebního vývoje tvrze v Nezvěsticích. *AH*. 2012, roč. 37, č. 2, s. 461 – 468. ISSN 0231-5823.
- BRANIŠ, Josef. *Dějiny středověkého umění v Čechách, díl 1*. Praha: Höfer a Klouček, 1892.
- BRESTOVSKÝ, Petr – STARÁ, Marcela. Nástin osídlení Libereckého kraje. *Archeologie Libereckého kraje*. 1998, roč. 1, s. 13 – 32.
- BŘICHÁČEK, Pavel – ČECHURA, Martin. Kostel sv. Jakuba většího v Domažlicích a jeho postavení v raně středověké sídelní aglomeraci. *AZČ*. 2011, roč. 2, s. 133 – 150. ISSN 1804 2953.
- BŘICHÁČEK, Pavel – MUK, Jan. Kostel sv. Jana Křtitele na Pomezí – výsledky stavebně historického a archeologického výzkumu. *PrP*. 1996, roč. 3, č. 1, s. 55 – 64. ISSN 1212-1487.
- BUBENÍK, Josef. Příspěvek k poznání rozsahu a rozvoje osídlení Čech ve starší a střední době hradištní. *AR*. 1993, roč. 45, č. 1, s. 57 – 71. ISSN 0323-1267.
- ČAPEK, Ladislav – NETOLICKÝ, Petr – PLZÁK, Jindřich – VLADAŘ, Jan. Nové poznatky o stavební podobě tvrze v Řesanicích, okr. Plzeň-jih. *AH*. 39, 2014, roč. 39, č. 2, s. 473 – 501. ISSN 0231-5823.
- ČAPEK, Ladislav. Příspěvek ke studiu hradiště Prácheň a jeho zázemí v 10. až 13. století na základě archeologických a historických pramenů. *VSMŠ*. 2014, roč. 8, s. 107 – 132. ISBN 978-80-87235-07-2.
- ČECHURA, Jaroslav. Cisterciácké kláštery v českých zemích v době předhusitské ve světle řádových akt. *PhS*. 1984, roč. 26, s. 35 – 72. ISSN 0079-4929.
- ČECHURA, Jaroslav. Hospodářský vývoj plaského kláštera v době předhusitské. In: *HG*, 18, 1979, s. 233 – 305. ISSN 0323-0988.

- ČECHURA, Jaroslav. Pomuk – Zelená Hora – Nepomuk (Příspěvek k uměleckohistorické topografii.). *Umění*. 1981, roč. 29, č. 4, s. 325–339. ISSN 0049-5123.
- ČECHURA, Jaroslav. Sociální struktura Plzeňska ve 14. – 17. století a její zpracování. *MZK*. 1987, roč. 23, s. 171 – 182. ISSN 0544-3830.
- ČECHURA, Martin. Archeologický výzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci. *ZPP*. 2007, roč. 67, č. 6, s. 470 – 472. ISSN 1210-5538.
- ČECHURA, Martin a kol. *Všeruby u Plzně 1212 – 2012*. Plzeň: Nadace České hrady, 2012. ISBN 978-80-87185-16-2.
- ČECHURA, Martin. Opevněné kostely v Čechách. *Hláska*. 2000, roč. 11, č. 2, s. 17 – 21. ISSN:1212-4974.
- ČECHURA, Martin. Pohřební ritus ve středověku a novověku ve světle archeologického a antropologického výzkumu. *AH*. 2010, roč. 35, č. 1 – 2, s. 111 – 120. ISSN 0231-5823.
- ČECHURA, Martin. Příkopy kolem kostelů. *AH*. 2006, roč. 31, č. 1, s.283–289. ISSN 0231-5823.
- ČECHURA, Martin. Raně středověké sídlo (?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (okr. Domažlice). *AH*. 2012, roč. 37, č. 2, s. 529 – 538. ISSN 0231-5823.
- ČECHURA, Martin – FRÝDA, František. Středověký „Schalenstein“ z Albrechtic. *AH*. 2009, roč. 34, č. 2, s. 587 – 590. ISSN 0231-5823.
- ČECHURA, Martin. *Zaniklé kostely Čech*. Praha: Libri, 2012, s. 167. ISBN 978-80-7277-507-1.
- ČTVERÁK, Vladimír . . . [et al.]. *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-173-6.
- DAVID, Petr. *1000 kostelů, klášterů a kaplí*. Praha: Knižní klub, 2013. ISBN 978-80-242-3950-7.
- DAVID, Petr – SOUKUP, Vladimír. *Dějiny hradů a tvrzí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Knižní klub, 2012. ISBN 978-80-242-3745-9.
- DAVY, Marie-Madeleine. *Románská symbolika: duch 12. století*. Praha: Malvern, 2014, s. 205 – 220. ISBN 978-80-87580-77-6.
- DITTRICH, Tomáš. Románské stavby z okruhu kladrubskeho klášteera. *Umění*. 1980, roč. 28, č. 2, s. 129–139. ISSN 0049-5123.

- DOLEŽEL, Jiří. Nová centra přemyslovských Čech a Moravy ve 13. století. *Přemyslovci: budování českého státu*. Eds. Petr SOMMER – Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA. Praha: NLn, 2009. ISBN 978-80-7106-352-0.
- DRAGOUN, Zdeněk. *Praha 885 – 1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře*. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-056-X.
- DURDÍK, Tomáš. *Encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2005, s. 482. ISBN 80-7277-274-0.
- DURDÍK, Tomáš. *Hrady přechodného typu v Čechách*. Praha: Agentura Pankrác, 2007. ISBN 978-80-86781-10-5.
- DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 1999, s. 463 – 464. ISBN 80-85983-62-1.
- DURDÍK, Tomáš. Raně středověké hradiště v Tachově. *AH*. 2006, roč. 31, s. 199 – 208. ISSN 0231-5823.
- DURDÍK, Tomáš – SUŠICKÝ, Viktor. *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Západní Čechy*. Praha: Agentura Pankrác, 2005. ISBN 80-86781-06-2.
- DUŠKOVÁ, Sáša. Studie k českému diplomatáři: Listiny kladrubské. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity II*. 1953, č. 2 – 4, s. 285 – 303. ISSN 0231-7710.
- DVOŘÁČEK, Petr. *To nejzajímavější z české architektury*. Olomouc: Rubico, 2005. ISBN 80-7346-056-4.
- DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan. *Curia ducis, curia regis. Panovnícký dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha: Historický ústav, 2011. ISBN 978-80-7286-182-8.
- DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan a kol. *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*. Praha: NLn, 2014. ISBN 978-80-7422-276-4.
- EDEL, Tomáš. Hrad Vladislavice. *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*. Eds. Eva Doležalová – Robert Šimůnek. Praha: NLn, 2007, s. 87 – 95. ISBN 978-80-7106-896-9.
- EDEL, Tomáš. *Knížecí hrad Vladislavice a jeho podještědský újezd v letech 1115 – 1237*. Český Dub: Podještědské muzeum, 1995.
- EHM, Josef – JELÍNEK, Jaroslav – WAGNER, Jaroslav. *Československé hrady a zámky*. Praha: Orbis, 1972.

- EMLER, Josef. O nekrologiu kláštera sv. Anny. *Sitzungsberichte der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag*. Prag, 1878, s. 69 – 79.
- FELCMAN, Ondřej – FUKALA, Radek a kol. *Poděbradové: Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*. Praha, NLn, 2008. ISBN 978-80-7106-949-2.
- FIALA, Zdeněk. *Přemyslovské Čechy: Český stát a společnost v letech 995 – 1310*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965.
- FILIP, Jan. *Dějinné počátky Českého ráje*. Praha: Státní archeologický ústav, 1947.
- FIŠERA, Zdeněk. *Hrady a tvrze na Mladoboleslavsku*. Mladá Boleslav: Okresní muzeum, 2002. ISBN 80-238-9436-6.
- FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-897-6.
- FOLTÝN, Dušan a kol. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri, 2005, s. 233. ISBN 80-7277-026-8.
- GABRIEL, František – KURSOVÁ, Lucie. Zakládání zděných hradních staveb v severních Čechách. *AH*. 2014, roč. 39, č. 2, s. 411 – 419. ISSN 0231-5823.
- GRAUSS, František. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. 1. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do poloviny 13. stol.* Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1955.
- HÁJEK, Václav. *Architektura: Klíč k architektonickým slohům*. Praha: Grada, 2000. ISBN 80-7169-722-2.
- HANUS, Ladislav. *Kostol ako symbol*. Bratislava: Lúč, 1995. ISBN 80-7114-141-0.
- HÁSKOVÁ, Jarmila – NECHVÁTAL, Bořivoj. Mladohradištní pohřebiště ve Vrbně u Mělníka a hrob s depotem denárů. *AR*. 1993, roč. 45, č. 1, s. 72 – 92. ISSN 0323-1267.
- HAUSEROVÁ, Milena – NOVÁČEK, Karel – ČECHURA, Martin – FALTA, Milan. Románský kostel sv. Petra a Pavla ve Svojsíně. *PrP*. 2011, roč. 18, č. 1, s. 5 – 30. ISSN 1212-1487.
- HEBER, Franz, Alexander. *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser. Vierter Band*. Prag, 1846.
- HEBER, Franz, Alexander. *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser. Fünfter Band*. Prag, 1847.

- HEBER, Franz, Alexander. *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser. Sechster Band.* Prag, 1848.
- HEBER, Franz, Alexander. *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser. Siebenter Band.* Prag, 1849.
- HEJDOVÁ, Dagmar. K původu románských rukopisů z kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. *Umění.* 1961, díl 9, č. 3, s. 221–235. ISSN 0049-5123.
- HEJNA, Antonín. Archeologický výzkum v areálu hradu ve Strakonících. *AVJČ.* 1985, roč. 2, s. 75 – 93. ISSN 0231-8237.
- HEJNA, Antonín. Bazilika v Teplicích. *Umění.* 1960, roč. 8, č. 3, s. 217–238. ISSN 0049-5123.
- HEJNA, Antonín. *České tvrze.* Praha: Statní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961.
- HEJNA, Antonín – BENEŠOVSKÁ, Kateřina – PLÁTKOVÁ, Zuzana. Kostel sv. Víta v Zahradce u Ledče. *Umění.* 1981, roč. 29, č. 5, s. 399–417. ISSN 0049-5123.
- HEJNA, Antonín. K metodice studia počátků knížecích a velmožských sídel v Čechách. *AR.* 1969, roč. 21, č. 4, s. 535 – 546. ISSN 0323-1267.
- HEJNA, Antonín. Novější objevy románské sakrální architektury. *AR.* 1983, roč. 33, č. 6, s. 636 – 648. ISSN 0323-1267.
- HEJNA, Antonín. *Písemné prameny k dějinám severovýchodních Čech. 10. – 1. polovina 16. století.* Trutnov: Muzeum Podkrkonoší, 1985.
- HEJNA, Antonín. Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby Přemyslovské v Čechách. *PA.* 1983, roč. 74, č. 2, s. 366 – 436. ISSN 0031-0506.
- HEJNA, Antonín. Venkovská opevněná sídla 10. – 13. století v Čechách. Problematika jejich studie a výsledky dosavadního výzkumu. *AR.* 1976, roč. 28, s. 279 – 290. ISSN 0323-1267.
- HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás.* Praha: Panorama, 1981.
- HLAVÁČEK, Ivan. Český panovník a jižní Čechy v době předhusitské. *JSH.* 1972, roč. 41, č. 1, s. 1 – 17. ISSN 0323-004X.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách. *FHB.* 1984, roč. 7, s. 43 – 99. ISSN 0231-7494.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: Od počátků po současnost.* Praha, NLn, 2005, s. 56. ISBN 80-7106-709-1.

HOJDA, Zdeněk – PEŠEK, Jiří. Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji (na základě berního rejstříku z roku 1379). *HG*. 1979, roč. 18, s. 103 – 163. ISSN 0323-0988.

HOLINKA, Rudolf. Nekrologická data z kláštera sv. Anny v Praze z počátku XVIII. století. *Rodokmen*. 1946, roč. 1, č. 2, s. 33 – 34.

HOLÝ, Vladimír. Růst a rozklad rodového majetku Švihovských z Rýzmběrka a pánů z Rožmitálu (Příspěvek k poznání vývoje feudální koncentrace pozemkového majetku v jihozápadních Čechách). *MPP*. 1960, roč. 3, s. 45 – 79. ISSN 0544-3830.

HOSTAŠ, Pavel – VANĚK, Ferdinand. *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Klatovský*. Praha: nákladem Archaeologické kommisise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1899.

HOSTAŠ, Pavel – VANĚK, Ferdinand. *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Přeštický*. Praha: nákladem Archaeologické kommisise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1907.

HOSTAŠ, Pavel – VANĚK, Ferdinand. *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Sušický*. Praha: nákladem Archaeologické kommisise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1900.

HRUBÝ, Václav. *Tři studie k české diplomacie*. Z rukopisu připravil J. Šebánek. Brno: Filosofická fakulta, 1936.

HYLMAROVÁ, Jana. *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Libčevsi*. Brno, 2007.

Bakalářská práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Vedoucí práce Jiří Kroupa.

CHALOUPECKÝ, Václav – KVĚT, Jan – MENCL, Václav. *Osmero knih o Praze: Praha románská, díl 2. Stavební a umělecký vývoj města*. Praha: Pražské nakladatelství Václava Poláčka, 1948.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142 – 1420, sv. 1. Fundace 12. století*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-7184-617-1.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Filační systém cisterciáckého řádu a české řádové domy. *Čechy jsou plné kostelů = Boemia plena est ecclesiis: Kniha k počtě Anežky*

- Merhautové. Ed. Milada Studničková. Praha: NLn, 2010, s. 261 – 267. ISBN 978-80-7422-031-9.
- CHARVÁT, Petr. *Zrod českého státu 568 – 1055*. Praha: Vyšehrad, 2006. 978-80-7021-845-7.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina. Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století. *HG*. 1995, roč. 28, s. 71 – 87. ISSN 0323-0988.
- CHOC, Pavel. Vývoj cest a dopravy v Čechách do 13. století. *Sborník československé společnosti zeměpisné*. 1965, roč. 70, s. 16 – 33. ISSN 0036-5254.
- CHOCHOL, Jaromír. Kostrové pozůstatky „vampyrů“ z Radomyšle. *AR*. 1967, roč. 19, s. 489 – 500. ISSN 0323-1267.
- JAN, Libor. Deset „purkrabích“ na dvoře Přemysla Otakara II. *Dvory a rezidence ve středověku 2. Skladba a kultura dvorské společnosti*. Eds. Dana Dvořáčková – Malá – Jan Zelenka. Praha: Historický ústav, 2008, s. 81 – 90. ISBN 978-80-7286-134-7.
- JAN, Libor. *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno: Matice Moravská 2006, s. 257. ISBN 80-86488-27-6.
- JÁNSKÝ, Jiří. *Páni ze Švamberka – pětisetletá saga rodu erbu labutě*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006, s. 25. ISBN 80-86125-72-6.
- JESENSKÝ, Vít. Odborná exkurze do kostela svatého Prokopa v Záboří nad Labem. *Památky středních Čech*. 2003, roč. 17, č. 2, s. 81 – 82. ISSN 0862-1586.
- JÍHLAVEC, Jaroslav. Po stopách žitavské cesty. *HG*. 1979, roč. 18, s. 383 – 398. ISSN 0323-0988.
- JUROK, Jiří. *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*. Nový Jičín: J. Jurok, 2000, s. 14. ISBN 80-238-6220-0.
- JUŘÍK, Pavel. *Šternberkové: panský rod v Čechách a na Moravě*. Praha: Knižní klub, 2013. ISBN 978-80-242-4065-7.
- KAISER, Wolfgang. Románská architektura v Německu. *Románské umění. Architektura, sochařství, malířství*. Ed. Rolf Toman. Praha: Slovart, 2006. ISBN 80-7209-765-2.
- KALISTA, Zdeněk. Královský komoří Černín. 1197 – 1212. *ČSPSČ*. 1928, roč. 36, s. 49 – 61. ISSN 1210-9258.
- KALISTA, Zdeněk. Plzeňsko na úsvitě českých dějin. *MZK*. 1970, roč. 7, s. 299 – 320. ISSN 0544-3830.

- KAREL, Tomáš – KRČMÁŘ, Luděk. *Panská sídla západních Čech – Plzeňsko*. České Budějovice: Veduta, 2006, s. 126. ISBN 80-86829-21-9.
- KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj. K počátkům středověké architektury v jihozápadních Čechách – Radomyšl u Strakonice. *Umění*. 1983, roč. 31, č. 3, s. 193 – 209. ISSN 0049-5123.
- KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj. *Radomyšl. Proměny městečka*. Strakonice: Muzeum středního Pootaví, 1983.
- KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj. *Tvrze a hrádky na Prachaticku*. Prachatice: Okresní muzeum, 1990. ISBN 80-90058-2-9.
- KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj. *Tvrze a hrádky na Strakonicku*. Strakonice: Muzeum středního Pootaví, 1986.
- KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj. Ze stavebního vývoje hradu ve Strakonících. *AH*. 2014, roč. 39, s. 519 – 537. ISSN 0231-5823.
- KAVÁN, Jaroslav. Slovanské hradiště Hradec nad Jizerou (obec Podolí) a některé problémy jeho datování a funkce. *SSM. Historia*. 1966, roč. 5, s. 69 – 87. ISSN 0232-0592.
- KAVÁN, Jaroslav. Slovanské hradiště Hradec nad Jizerou a některé problémy jeho datování. *PA*. 1967, roč. 58, č. 1, s. 143 – 168. ISSN 0031-0506.
- KLÁPŠTĚ, Jan. *Boemia plena est ecclesiis et religione divine. Čechy jsou plné kostelů = Boemia plena est ecclesiis: Kniha k počtě Anežky Merhautové*. Ed. Milada Studničková. Praha: NLn, 2010, s. 217 – 227. ISBN 978-80-7422-031-9.
- KLÁPŠTĚ, Jan. *Kolonizace. Přemyslovci: budování českého státu*. Eds. Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička. Praha: NLn, 2009, s. 394 – 397. ISBN 978-80-7106-352-0.
- KLÁPŠTĚ, Jan. O počátcích města Turnova. In: *Praehistorica VIII – Varia archeologica*, 1981, č. 2, s. 289 – 293. ISSN 0231-5432.
- KLÁPŠTĚ, Jan. O počátcích města Turnova. *Turnovská vyznání*. Turnov: Městský úřad, 1997, s. 11 – 14.
- KLÁPŠTĚ, Jan. O rané šlechtě v českých zemích. Malý náčrt velkého tématu. *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít. Věnováno P. Sommerovi k životnímu jubileu*. Eds. Eva Doležalová – Petr Meduna. Praha: NLn, 2011, s. 61 – 66. ISBN 978-80-7422-081-4.

- KLÁPŠTĚ, Jan. *Paměť krajiny středověkého Mostecka*. Most: Archeologický ústav AV ČR, 1994, s. 137 – 161. ISBN 80-85115-48-4.
- KLÁPŠTĚ, Jan. Počátky Markvarticů a jejich sídelní souvislosti v Pojizeří. *AR*. 2013, roč. 65, č. 2, s. 321 – 372. ISSN 0323-1267.
- KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha: NLn, 2005. ISBN 80-7106-175-1.
- KLÁPŠTĚ, Jan. Změna – středověká transformace a její předpoklady. *MAB*, 1993, *PA – Supplementum*, 2, Praha, 1994, s. 9 – 59. ISBN 978-80-86124-91-9.
- KLÁPŠTĚ, Jan – ČULÍKOVÁ, Věra – JEŽEK, Martin – KAPLAN, Miloš: Archeologický výzkum v Českém Dubě v roce 1996. *AR*. 2000, roč. 52, č. 1, s. 25 – 53. ISSN 0323-1267.
- KLIMEK, Tomáš. Lokalizace a orientace v terénu prostřednictvím určení směru „od“ v textech českého středověku – historicko-sémantická analýza. *HG*. 2012, roč. 38, č. 2, s. 253 – 270. ISSN 0323-0988.
- KLÍR, Tomáš – VOJTĚCHOVSKÝ, Tomáš. Sídelní kontext venkovské sakrální architektury. Vykleky číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy. *AH*. 2013, roč. 38, č. 2, s. 327 – 353. ISSN 0231-5823.
- KOHOUTEK, Jiří – VÁCHA, Zdeněk – VRLA, Radim. Pozdně románské architektonické články z hradu Lukova. *AH*. 2006, roč. 31, s. 235 – 248. ISSN 0231-5823.
- KOLÁŘ, Martin. *Nejstarší pečeti šlechty české až do roku 1300*. Tábor 1883.
- KOLÁŘ, Martin. Památky na Plzeňsku. *Památky archeologické a místopisné*. 1875, roč. 10, s. 247 – 262. ISSN 1801-5786.
- KOLÁŘ, Martin. Příspěvky heraldicko-genealogické. *Sborník historický vydaný na oslavu desetiletého trvání Klubu historického v Praze*. Praha, 1883, s. 104 – 109.
- KOLÁŘ, Martin. Rozrod Drslavicův. *Památky archeologické a místopisné*. 1868 – 1869, roč. 8, s. 6, 83– 94. ISSN 1801-5786.
- KOŠTÁL, Vratislav – KOŠTÁLOVÁ, Renata. *Historická sídla středočeského kraje, díl 1. Mělnicko, Mladoboleslavsko, Nymbursko*. Brno: Barrister & Principal, 2012. ISBN 978-80-87474-58-7.
- KOTLÁROVÁ, Simona. *Páni z Rožmitálu*. České Budějovice: Veduta, 2008. 978-80-86829-37-1.

- KOTYZA, Oldřich – SMETANA, Jan – TOMAS Jindřich a kol. *Dějiny města Litoměřic*. Litoměřice: Město Litoměřice, 1997. ISBN 8023843575.
- KRZEMIEŇSKA, Barbara – TŘEŠTÍK, Dušan. Přemyslovská hradiště a služební organizace přemyslovského státu. *AR*. 1965, roč. 17, s. 624 – 655. ISSN 0323-1267.
- KRZEMIEŇSKA, Barbara – TŘEŠTÍK, Dušan. Služební organizace v raně středověkých Čechách. *ČSČH*. 1964, roč. 12, č. 5, s. 637 – 667. ISSN 0045-6187.
- KUBŮ, Eduard. Pozemková držba kláštera kladrubskeho v době předhusitské (do r. 1420). *HG*. 1979, roč. 18, s. 205 – 232. ISSN 0323-0988.
- KUBŮ, František – ZAVŘEL, Petr. *Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 2. Úsek Vimperk - státní hranice*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2007. ISBN 978-80-86260-82-2.
- KUČA, Karel. *Atlas památek České republiky, sv. 1 A/N*. Praha: Baset, 2002. ISBN 80-86223-40-X.
- KUČA, Karel. *Atlas památek České republiky, sv. 2 O/Ž*. Praha: Baset, 2002. ISBN:80-86223-40-X.
- KUTHAN, Jiří. Dvorské umění: nástup a rozkvět gotiky. *Přemyslovci. Budování českého státu*. Eds. Petr, Sommer – Dušan, Třeštík – Josef, Žemlička. Praha: NLn, 2009, s. 451 – 475. ISBN 978-80-7106-352-0.
- KUTHAN, Jiří. K některým otázkám výkladu architektury 13. století v našich zemích. *Umění*. 1984, roč. 32, č. 1, s. 38 – 47. ISSN 0049-5123.
- KUTHAN, Jiří. *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby*. Praha: Academia, 1983.
- KUTHAN, Jiří. Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. *Umění*. 1971, roč. 19, č. 6, s. 564 – 576. ISSN 0049-5123.
- KUTHAN, Jiří: *Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století*. České Budějovice: Růže, 1977.
- KUTHAN, Jiří: *Zakladatelská činnost posledních Přemyslovců*. In: Přemyslovci: budování českého státu. Eds. Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička. Praha 2009, s. 418 – 445.
- KUTHANOVÁ, Věra. Bývalý cisterciácký klášter Nepomuk. *Umění*. 1977, roč. 25, č. 5, s. 449 – 463. ISSN 0049-5123.

- KYPTA, Jan – ŠIMŮNEK, Robert – VESELÝ, Jan – NEÚSTUPNÝ, Zdeněk. Farní kostel sv. Petra a Pavla v Načeradci ve 12.–14. století. Architektura jako odraz sociálních proměn. *PrP.* 2012, roč. 19, č. 2, s. 53 – 94. ISSN 1212-1487.
- LÁNÍK, Jaroslav: *Vývoj pozemkové držby pražského arcibiskupství od 10. do 14. století.* In: *HG*, 20, 1982, s. 113 – 125. ISSN 0323-0988.
- LANDR, Petr. Markvartici, Nudvojovice a biskup Daniel Milík. Od Ještěda k Troskám. 1998, roč. 5(21), č. 1 – 2, s. 3 – 9. ISSN 1214-1798.
- LANDR, Petr. Nudvojovice na Turnovsku. Předhruštická lokace Markvarticů. *HaG.* 1999, roč. 32, s. 29 – 38. ISSN 0232-0304.
- LAŠTOVKOVÁ, Věra. Postup osídlení labského pravobřežní od 11. do konce 14. století. *HG.* 1978, roč. 17, s. 273 – 309. ISSN 0323-0988.
- LEHNER, Ferdinand, Josef. *Dějiny umění národa českého, díl 1.: Doba románská, sv. 1. Architektura, část 1.* Praha: Unie, 1903.
- LHOTÁK, Jan – TEJČEK, Michal. Nejvýznamnější objednavatelé pozdně gotického umění v jihozápadních Čechách. *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách.* Edd. Petr Jindra – Michaela Ottová. Plzeň: Arbor vitae, 2013, s. 31 – 47. ISBN 978-80-7467-059-6.
- LHOTÁK, Jan – TEJČEK, Michal. Sídelní a historický obraz jihozápadních Čech. *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách.* Edd. Petr Jindra – Michaela Ottová. Plzeň: Arbor vitae, 2013, s. 15 – 29. ISBN 978-80-7467-059-6.
- LÍBAL, Dobroslav. Anežka Merhautová. Raně středověká architektura v Čechách. *Umění.* 1974, roč. 22, č. 2, s. 160 – 175. ISSN 0049-5123.
- LÍBAL, Dobroslav. *Klášter Hradiště. Poklady umění v Čechách a na Moravě – LXIV.* Praha: Výtvarný odbor umělecké besedy, 1944.
- LÍBAL, Dobroslav. O skupině českých pozdně románských kostelů. *Cestami umění: Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějíčka.* Eds. Oldřich Jakub BLAŽÍČEK – Jan KVĚT. Praha: Melantrich, 1949, s. 57 – 66.
- LIFKA, Bohumil. *Radomyšl. Dějiny jihočeského městečka a jeho okolí.* Radomyšl: Obecní úřad, 1993, s. 45 – 46. ISBN 80-900018-8-2.
- LUDIKAR, August, Česlav: *O řádu maltézském se zvláštním zřetelem na Čechy.* Klatovy, 1878.

- LUTOVSKÝ, Michal. *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-054-3.
- LUTOVSKÝ, Michal. Starohradištní nález z Dneboha, okr. Mladá Boleslav. Na okraj diskuze o pohřbívání v raně středověkých Čechách. *ASC*. 1999, roč. 3, č. 2, s. 531 – 534. ISSN 1214-3553.
- MACEK, Josef. Historická sémantika. *ČČH*. 1991, roč. 89, č. 1, s. 1 – 30. ISSN 0862-6111.
- MACEK, Josef. *Jagelonský věk v českých zemích (1471 – 1526), část 2. Šlechta*. Praha: Academia, 1994, s. 43 – 44. ISBN 80-200-0356-8.
- MACEK, Josef. Vladyka (historickosémantická analýza). *ČČH*. 1991, roč. 89, č. 5 – 6, s. 677 – 691. ISSN 0862-6111.
- MALÁ, Dana. Skladba pražského dvora za vlády Václava II. *MHB*. 2003, roč. 9, s. 97 – 164. ISSN 0862-979X.
- MARKOVÁ, Markéta. Hranice přemyslovského státu. *Přemyslovci: budování českého státu*. Eds. Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička. Praha: NLn, 2009, s. 479 – 490. ISBN 978-80-7106-352-0.
- MARTÍNEK, Jiří. Sušicko – bylo či nebylo?. *HG*. 1999, roč. 30, s. 85 – 100. ISSN 0323-0988.
- MATĚJKA, Bohumil. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Roudnický, díl I*. Praha: nákladem Archaeologické kommisise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898.
- MATĚJKOVÁ, Kristýna. Keramický sortiment turnovských domácností. Možnosti zpracování keramických souborů z městských souvrství. *AH*. 2000, roč. 39, č. 1, s. 89 – 117. ISSN 0231-5823.
- MENCL, Václav – BENEŠOVÁ, Kateřina – SOUKUPOVÁ, Helena: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1978.
- MENCL, Václav. Hrad pražského biskupa v Horšovském Týně. *MPP*. 1959, roč. 2, s. 5 – 12. ISSN 0544-3830.
- MENCL, Václav. Panské tribuny v naší románské architektuře. *Umění*, 1965, roč. 13, č. 1, s. 29 – 62. ISSN 0049-5123.

- MENCL, Václav. Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách. *ZPP*. 1958, roč. 18, s. 133 – 146. ISSN 1210-5538.
- MENCL, Václav. Románské a gotické hlavice jako prostředek k datování české architektury. *ZPP*. 1950, roč. 10, č. 1, s. 1 – 26. ISSN 1210-5538.
- MENCL, Václav. Vývoj okna v architektuře českého středověku. *ZPP*, 1960, roč. 20, č. 5 – 6, s. 181 – 232. ISSN 1210-5538.
- MENCL, Václav. Vývoj středověkého portálu v českých zemích. *ZPP*. 1960, roč. 20, č. 1, s. 8 – 26. ISSN 1210-5538.
- MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady. Díl 1*. Praha: Odeon, 1972.
- MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady. Díl 2*. Praha: Odeon, 1972.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. Byl svatojiřský kostel v Klatovech rotundou? *Umění*. 1975, roč. 23, č. 2, s. 182 – 184. ISSN 0049-5123.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. Románská stavební huť v Doksanech. Část 2. Dílo a působení doksanské huti. *Umění*. 1957, roč. 5, č. 3, s. 210 – 223. ISSN 0049-5123.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. Doplněk k řadě raně středověkých kostelů. *Umění*. 1974, roč. 22, č. 2, s. 175. ISSN 0049-5123.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. K ikonografii českých raně středověkých tympanonů. *Umění*. 1976, roč. 26, č. 5, s. 417 – 428. ISSN 0049-5123.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. K recenzi Dobroslava Líbala. *Umění*. 1975, roč. 23, č. 1, s. 75 – 80. ISSN 0049-5123.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. K vývoji románských centrálních staveb v Čechách. *Umění*. 1955, roč. 3, č. 2, s. 128 – 138. ISSN 0049-5123.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. Palácová kaple v Chebu. *Umění*. 1959, roč. 7, č. 1, s. 30 – 43. ISSN 0049-5123.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. Poznámka ke kostelu sv. Jiljí v Milevsku. *MHB*. 1993, roč. 3, s. 135 – 140. ISSN 0862-979X.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha: Academia, 1971.
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka. Románská stavební huť v Doksanech. Část 2. Dílo a působení doksanské huti. *Umění*. 1957, roč. 5, č. 3, s. 210 – 223. ISSN 0049-5123.

- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. Praha: Odeon, 1983.
- MUSIL, František a kol. *Dějiny východních Čech. V pravěku a středověku (do roku 1526)*. Praha: NLn, 2009. ISBN 978-80-7422-003-6.
- MUSIL, František. *Úvod do kastelologie, díl 1*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. ISBN 80-7041-296-8.
- MYSLIVEČEK, Milan. *Panoptikum symbolů, značek a znamení*. Praha: Chvojko nakladatelství, 2001. ISBN 80-86183-25-4.
- NECHVÁTAL, Bořivoj. Donace Bolemily, manželky Bavora ze Strakonice a nejstarší zpráva o Radomyšli. *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 1994, roč. 21, č. 2, s. 77 – 86. ISSN 1212-0596.
- NECHVÁTAL, Bořivoj – STRÁNSKÁ, Petra – SVĚTLÍK, Ivo. Radiouhlíkové datování raně středověkého pohřebiště v Radomyšli u Strakonice. *AH*. 2012, roč. 37, č. 2, s. 497 – 505. ISSN 0231-5823.
- NECHVÁTAL, Bořivoj. Středověká křtitelnice v Radomyšli u Strakonice. Památce Rostislava Nového (1932 – 1996). *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*. 1997, roč. 34, č. 4, s. 253 – 257. ISSN 1212-0596.
- NECHVÁTAL, Bořivoj. „Vampyrismus“ na pohřebišti v Radomyšli. *AR*. 1967, roč. 19, s. 478 – 489. ISSN 0323-1267.
- NECHVÍLE, Martin – PROSTŘEDNÍK, Jan. Mladá Boleslav: Příspěvek k dějinám osídlení na základě výzkumu čp. 99 – 101 na Staroměstském náměstí. *ASC*. 2009, roč. 13, s. 347 – 450. ISSN 1214-3553.
- NĚMEC, Richard. Žitavská cesta a založení celestinského kláštera na Ojvíně v intencích územní politiky Karla IV. *HG*. 2001, roč. 31, s. 211 – 224. ISSN 0323-0988.
- NOHEJLOVÁ – PRÁTOVÁ, Emanuela – RADOMĚRSKÝ, Pavel. *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 2*. Praha: Československá akademie věd, 1956.
- NOLL, Jindřich – VARHANÍK, Jan. Westwerk kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici. *AH*. 2011, roč. 21, č. 1, s. 103 – 109. ISSN 0231-5823.
- NOVÁK, David – VAŘEKA, Pavel. Tvrze na Rokycansku. *AH*. 2012, roč. 37, č. 2, s. 445 – 459. ISSN 0231-5823.

- NOVÁČEK, Karel a kol. *Kladrubský klášter 1115 – 1421. Osídlení – architektura – artefakty*. Plzeň: Fakulta filozofická Západočeské univerzity, 2010. ISBN 978-80-87271-18-6.
- NOVOBILSKÝ, Milan – ROŽMBERSKÝ, Petr. *Zapomenuté hrady, tvrze a místa 7: Hrad Litice u Plzně*. Plzeň: Nadace České hrady, 1996, s. 8. ISBN 80-86596-11-7.
- NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny 1/2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034 – 1197)*. Praha: Jan Laichter, 1913.
- NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny 1/3. České království za Přemysla I. a Václava I. (1197 – 1253)*. Praha: Jan Laichter, 1928.
- NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny 1/4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253 – 1271)*. Praha: Jan Laichter, 1937.
- NOVÝ, Rostislav. Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století. *Studia Mediaevalia Pragensia, II*, 1991, s. 125 – 146. ISSN 0862-8017.
- NOVÝ, Rostislav. Nejstarší český urbář z let 1283 – 84. *ČSČH*. 1960, roč. 8, č. 2, s. 210 – 227. ISSN 0045-6187.
- NOVÝ, Rostislav. Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II. *SAP*. 1974, roč. 24, č. 2, s. 366 – 425. ISSN 0036-5246.
- NOVÝ, Rostislav. *Přemyslovský stát 11. a 12. století*. Praha: Univerzita Karlova, 1972.
- NOVÝ, Rostislav. *Vývoj sociální struktury Plzeňska ve 14. – 17. století a jeho reflexe*. MZK. 1987, roč. 23, s. 183 – 190. ISSN 0544-3830.
- NUSEK, Jindřich. Nález architektonických fragmentů v kostele sv. Bartoloměje v Divišově (příspěvek ke středověké podobě stavby). *PrP*. 2005, roč. 12, č. 1, s. 96 – 100. ISSN 1212-1487.
- PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl 1. Od pravěkosti až do roku 1253*. Praha: Erika, 1998, s. 228 – 249. ISBN 80-7190-552-6.
- PALACKÝ, František. *Popis království českého*. Praha: Knihkupectví J. G. Kalve, 1848.
- PAPAJÍK, David. *Švábenicové: Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*. Praha: NLn, 2009. ISBN 978-80-7422-004-3.
- PÁTKOVÁ, Hana. *Česká středověká paleografie*. České Budějovice: Veduta, 2008. ISBN 978-80-86829-38-8.

- PÁTROVÁ, Karin. Prebendy nejstarších kolegiálních kapitul do sklonku 14. století (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad). *ČČH*. 2008, roč. 106, č. 3, s. 505 – 535. ISSN 0862-6111.
- PAVLÍK, Milan – LÍBAL, Dobroslav. Románská budova klášterního hospodářského dvora v Plasích. *Umění*. 1980, roč. 28, č. 6, s. 515 – 518. ISSN 0049-5123.
- PIJOAN, José. *Dějiny umění, díl 3*. Praha: Odeon, 1973.
- PLAČEK, Miroslav. *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha: Libri, 2001, s. 130, 142. ISBN 80-7277-046-2.
- PLAČEK, Miroslav – FUTÁK, Peter. *Páni z Kunštátu: Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*. Praha: NLn, 2006. ISBN 80-7106-683-4.
- PODLAHA, Antonín. *Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Kralovický*. Praha 1912.
- PODOLINSKÝ, Štefan – Kollár, Daniel: *Kultúrne krásy Slovenska. Románské kostoly*. Bratislava: DAJANA, 2009. ISBN 978-80-89226-78-8.
- POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech, díl 1. A – J*. Praha: Academia, 1977.
- POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech, díl 2. K – O*. Praha: Academia, 1978.
- POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech, díl 3. P – Š*. Praha: Academia, 1980.
- POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech, díl 4. T – Ž*. Praha: Academia, 1982.
- PRAŽÁK, Jiří. Ke kritice českých aktů XII. století. *SAP*. 1958, roč. 8, č. 1, s. 130 – 153. ISSN 0036-5246.
- PRIX, Dalibor. Vyšší Brod a Naumburg. *Čechy jsou plné kostelů = Boemia plena est ecclesiis: Kniha k poctě Anežky Merhautové*. Ed. Milada Studničková. Praha: NLn, 2010, s. 268 – 283. ISBN 978-80-7422-031-9.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl 1. A – H*. Praha: NČAV, 1947.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl 2. CH – L*. Praha: NČAV, 1949.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl 3. M – Ř*. Praha: NČAV, 1951.
- PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan. *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, díl 4. S – Ž*. Praha: NČAV, 1957.

- PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan – ŠMILAUER, Vladimír. *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, díl 5. Dodatky k dílu Antonína Profouse*. Praha: NČAV, 1960.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v letech 1997 a 1998. *ZČRP*. 1999, sv. 12, s. 162 – 194. ISSN 1211-975X.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologický výzkum románského kostela v Turnově-Nudvojovicích. *ZČRP*, 2003, sv. 16, s. 205 – 237. ISSN 1211-975X.
- PROSTŘEDNÍK, Jan – ŠÍDA, Petr. *Nejstarší dějiny Českého ráje a horního Pojizeří*. Turnov: Muzeum Českého ráje v Turnově, 2010. ISBN 978-80-87416-01-3.
- PROSTŘEDNÍK, Jan – ŠÍDA, Petr. Novosvětský průsmyk – přechod přes západní Krkonoše v pravěku a středověku. 1. část. *ZČRP*. 2001, sv. 14, s. 7 – 35. ISSN 1211-975X.
- PROSTŘEDNÍK, Jan – ŠÍDA, Petr. Novosvětský průsmyk – přechod přes západní Krkonoše v pravěku a středověku. II. část. *ZČRP*. 2002, sv. 15, s. 7 – 22. ISSN 1211-975X.
- PRUSTŘEDNÍK, Jan. Pravěké a středověké osídlení Turnovska ve světle archeologických nálezů. Příspěvek k stavebnímu vývoji města od jeho založení do konce středověku. *ZČRP*. 2000, sv. 13, s. 6 – 49. ISSN 1211-975X.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Záchranný výzkum v kostele sv. Jana Křtitele v Turnově-Nudvojovicích. *ASC*. 2003, roč. 7, č. 2, s. 633 – 674. ISSN 1214-3553.
- RADOVÁ – ŠTIKOVÁ, Milada. *Předrománská a románská architektura střečeského kraje*. Praha: Středisko státní památkové péče a ochrany přírody, 1983.
- RADOVÁ – ŠTIKOVÁ, Milada. Románská stavební huť v Doksanech, část 1. Architektura okruhu kláštera doksanského. *Umění*. 1957, roč. 5, č. 3, s. 201 – 209. ISSN 0049-5123.
- RAKOVÁ, Ivana. Vývoj pozemkové držby pánů z Vartenberka v letech 1281 – 1415. *HG*. 1979, roč. 18, s. 69 – 102. ISSN 0323-0988.
- RAZÍM, Vladislav. K významu a stavební podobě hradu Přimda. *PrP*. 2008, roč. 15, č. 1, s. 39 – 56. ISSN 1212-1487.
- ROŽMBERSKÝ, Petr. *Dvory plaských cisterciáků*. Plzeň: P. Mikota, 1999. ISBN 80-902692-1-4.

- SAJBT, Jiří. Markvart z Doubravy – zamyšlení o původu Markvarticů. *GHL*. 2014, roč. 34, č. 4, s. 24 – 28. ISSN 1212-9631.
- SAJBT, Jiří. Nově objevená románská památka – kostel sv. Vojtěcha ve Skalsku. *ZČRP*. 2014, sv. 27, s. 265 – 266. ISSN 1211-975X.
- SAJBT, Jiří. Románské kostely ve středním Pojizeří jako pramen k dějinám rané šlechty. *ZČRP*. 2014, sv. 27, s. 11 – 43. ISSN 1211-975X.
- SAJBT, Jiří. *Románské kostely a sídla v západních Čechách a jejich vztah k Pojizeří*. Hradec Králové, 2014. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Historický ústav. Vedoucí práce František Musil.
- SAJBT, Jiří. *Románské kostely v Pojizeří*. Hradec Králové, 2012. Bakalářská práce. Fakulta filozofická Univerzity Hradec Králové, Katedra pomocných věd historických a archivnictví. Vedoucí práce František Musil.
- SEDLÁČEK, August. *Atlas erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty, sv. 1*. Ed. Vladimír Růžek. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0934-5.
- SEDLÁČEK, August. *Atlas erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty, sv. 2. Atlas erbů. Čechy (1. část)*. Ed. Vladimír Růžek. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-0935-3.
- SEDLÁČEK, August. *Atlas erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty, sv. 3. Atlas erbů. Čechy (2. část)*. Ed. Vladimír Růžek. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1043-2.
- SEDLÁČEK, August. *Atlas erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty, sv. 5. Atlas pečeti*. Ed. Vladimír Růžek. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1136-6.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 3*. Praha: F. Šimáček, 1884.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 7*. Praha: F. Šimáček, 1890.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 9*. Praha: F. Šimáček, 1893.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 10*. Praha: F. Šimáček, 1895.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 11*. Praha: F. Šimáček, 1897.

- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 13*. Praha: F. Šimáček, 1905.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 15*. Praha: Šolc a Šimáček, 1927.
- SEDLÁČEK, August. *Místopisný slovník historický království českého*. Praha: Argo, 1998. ISBN 80-7203-099-X.
- SEMOTANOVÁ, Eva a kol. *Česko: Ottův historický atlas*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2012. ISBN 978-80-7360-577-3.
- SKŘIVÁNEK, František. Rytíři Svatého Jana Jeruzalémského u nás. *HaG*. 1995, roč. 28, č. 1 – 2, s. 4 – 79. ISSN 0232-0304
- SLÁMA, Jiří. *Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu*. Praha: Univerzita Karolova, 1988.
- SLÁMA, Jiří. Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech. *AR*. 1967, roč. 19, s. 433 – 445. ISSN 0323-1267.
- SMETÁNKA, Zdeněk. Campus iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz. (K otázce obdělávání polí v raném středověku). *SMP*. 1991, roč. 2, s. 105 – 115. ISSN 0862-8017.
- SOKOL, Jan. Architektura románského paláce Pražského hradu. *Umění*. 1981, roč. 29, č. 4, s. 320 – 324. ISSN 0049-5123.
- SOMMER, Petr – Waldhauser, Jiří. Nová etapa archeologického výzkumu opatského chrámu cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou (1995 až 1999). *900 let cisterciáckého řádu*. Sborník z konference konané 28. – 29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze. Ed. Kateřina Charvátová. Praha: Unicornis 2000, s. 47 – 62. ISBN 80-901587-7-3.
- SOVADINA, Miroslav. Dvůr Václava I. *SAP*. 1995, roč. 45, s. 34 – 38. ISSN 0036-5246.
- SPUNAR, Pavel. *Kultura českého středověku*. Praha: Odeon, 1985.
- STARÁ, Marcela – HALBICHOVÁ, Jana. Hmotné prameny k předlokačnímu osídlení Českého Dubu. *Fontes Nissae*. 2001, roč. 2, s. 139 – 145. ISSN 1213-5097.
- SVOBODA, Ladislav a kol. *Encyklopedie českých tvrzí, sv. 1. A – J*. Praha: Argo, 1998. ISBN 80-7203-068-X.

- SVOBODA, Ladislav a kol. *Encyklopedie českých tvrzí, sv. 2. K – R*. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-279-8.
- SVOBODA, Ladislav a kol. *Encyklopedie českých tvrzí, sv. 3. S – Ž*. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-700-5.
- SVOBODA, Miroslav. Nástin majetkového vývoje řádu johanitů v Čechách v předhusitské době. *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Edd. Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda. Brno: Matice moravská, 2003, s. 545 – 558. ISBN 80-86488-13-6.
- SVOBODA, Miroslav. *Páni ze Strakonice. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*. Praha: NLn, 2010. ISBN 978-80-7422-034-0.
- SVOBODOVÁ, Jitky. Nálezy v areálu kostela Nanebevzetí Panny Marie v Libčanech (okr. Hradec Králové). *PrP*. 1995, roč. 2, č. 1, s. 82 – 83. ISSN 1212-1487.
- ŠAMÁNKOVÁ, Eva. K stavebnímu vývoji renesančního kostela. *MPP*. 1959, roč. 2, s. 13 – 15. ISSN 0544-3830.
- ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša. Česká listina doby přemyslovské. Díl první (Listina nižších feudálů duchovních – listina feudálů světských). *SAP*. 1956, roč. 6, s. 136 – 211. ISSN 0036-5246.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *Čechy, díl 12., část 1. Severní Čechy*. Praha: J. Otto, 1908.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *České dějiny, díl I/5. Středověká kolonizace v zemích českých*. Praha: Jan Laichter, 1938.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *Dějinné paměti okresu Mnichovohradištského. Díl 1*. Mnichovo Hradiště: Nákladem Okresního výboru Mnichovohradištského, 1917.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Kdy bylo osídleno Poještědí?. *OJT*. 1922 – 1923, roč. 1, č. 1, 2 – 3, s. 9 – 11, 36 – 38. ISSN 1214-1798.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *Kronika Československá I/1*. Praha, Vesmír, 1920.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *Kronika Československá I/2*. Praha: Vesmír, 1924.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Místopisné drobnosti. *ČČH*. 1933, roč. 39, s. 327 – 341. ISSN 0862-6111.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Místopisné drobnosti II. *ČČH*. 1934, roč. 40, s. 109 – 120. ISSN 0862-6111.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Místopisné drobnosti III. *ČČH*. 1935, roč. 41, s. 352 – 370. ISSN 0862-6111.

- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. *Nástin dějin Turnovských*. Turnov: V. Kudrnáč, 1897.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Počátky města Dubu a dubské komendy. *OJT*. 1922 – 1923, roč. 1, č. 4, s. 49 – 54. ISSN 1214-1798.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav: *Příběhy města Turnova nad Jizerou. Díl I. Od založení do roku 1620*. Turnov: Museum turnovské, 1903.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Příspěvky místopisné. *ČSPSČ*. 1932, roč. 40, č. 3 – 4, s. 117 – 118. ISSN 1210-9258.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Rozsah zboží českodubského v XIV. stol. *OJT*. 1923 – 1924, roč. 2, č. 2 – 3, s. 73 – 74. ISSN 1214-1798.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav: *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Mnichovohradištský*. Praha: nákladem Archaeologické kommise při České akademii a umění, 1930.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav: *Soupis památek historických a uměleckých v království českém. Od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Turnovský*. Praha: nákladem Archaeologické kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909.
- ŠIMÁK, Josef, Vítězslav. Vladislavsko, zaniklá ves u Mn. Hradiště?. *ČČH*. 1911, roč. 17, s. 218 – 219. ISSN 0862-6111.
- ŠIMŮNEK, Robert. Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty. *ČČH*. 2010, roč. 108, č. 2, s. 185 – 219. ISSN 0862-6111.
- ŠIMŮNEK, Robert. Smečno v pozdním středověku. Počátky rezidenčního města Bořitů z Martinic. *PrP*. 2012, roč. 19, č. 1, s. 7 – 30. ISSN 1212-1487.
- ŠIMŮNEK, Robert. Zlomek urbaniálního rejstříku panství Bor (po 1476). *HG*. 2001, roč. 31, s. 277 – 297. ISSN 0323-0988.
- ŠKABRADA, Jiří. Románská věž kostela v Kováni. *Umění*. 1983, roč. 31, č. 4, s. 355 – 357. ISSN 0049-5123.
- ŠMELHAUS, Vratislav. Villa. *HG*. 1972, roč. 8, s. 53 – 63. ISSN 0323-0988.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Atlas místních jmen v Čechách*. Praha: Místopisná komise ČSAV, 1968.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Atlas místních jmen v Čechách. Díl 2. Mapy*. Praha: Místopisná komise ČSAV, 1969.

- ŠPŮROVÁ, Markéta. Svědkové na listinách Václava I. *MHB*. 2003, roč. 9, s. 57 – 95. ISSN 0862-979X.
- ŠTĚPÁNEK, Miroslav. Několik poznámek ke studiu šlechtických sídel v Čechách. *ČSČH*. 1960, roč. 8, č. 3, s. 341 – 345. ISSN 0045-6187.
- ŠTĚPÁNEK, Miroslav. Patrocinia a středověké cesty. (Příspěvek k dějinám osídlení 4). *ČSČH*. 1968, roč. 16, č. 4, s. 551 – 570. ISSN 0045-6187.
- ŠUBERT, František, Adolf – BOROVSÝ, František, Adolf. *Čechy, díl IV. Polabí*. Praha: J. Otto, 1890.
- ŠULC, Jaroslav – JAROŠ, Jaroslav – KOŠTÁK, Jaromír a kol. *Košátky, Slivna a okolí. Od minulosti k dnešku*. Košátky: Obecní úřad, 1999. ISBN 80-238-4572-1.
- TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef. O modelech vývoje přemyslovského státu. *ČČH*. 2007, roč. 105, č. 1, s. 122 – 164. ISSN 0862-6111.
- TŘÍSKA, Karel a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl V. Jižní Čechy*. Praha: Svoboda, 1986.
- TUREK, Rudolf. K problému počátku raněfeudálních emporových kostelů u nás. *PhS*. 1965, roč. 11, s. 17 – 27. ISSN 0079-4929.
- ÚLOVEC, Jiří. *Hrady, zámky a tvrze Klatovska*. Praha: Libri, 2004, s. 204 – 206. ISBN 80-7277-240-6.
- ULRICHOVÁ, Eva. Osídlení Jičínska v mladší době hradištní a ve 13. století. *ASČ*, 14, 2010, roč. 14, č. 2, s. 833 – 868. ISSN 1214-3553.
- VANÍČEK, Vratislav. "Právo na hrad" a hradní regál – hodnocení souvislostí revindikačních sporů ve 13. století v českých a alpských zemích [online]. In: Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej. Varšava 2002, s. 24 – 50. Dostupné z: <http://people.fsv.cvut.cz/~vanicvr1/studie/6studie.pdf> [cit. 2016-02-08].
- VANÍČEK, Vratislav. *Svatý Václav. Panovník a světec v raném středověku*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2014. ISBN 978-80-7432-501-4.
- VANÍČEK, Vratislav. *Velké dějiny země Koruny české, sv. 2, 1197 – 1250*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2000, s. 173. ISBN 80-7185-273-2.
- VARHANÍK, Jiří. K využití materiálu získaného hloubením hradního příkopu. *AH*. 2014, roč. 39, č. 2, s. 421 – 437. ISSN 0231-5823.
- VARHANÍK, Jiří. K vzájemnému vztahu západní věže a lodi románských podélných kostelů. *AH*. 2012, roč. 37, č. 2, s. 507 – 512. ISSN 0231-5823.

- VARHANÍK, Jiří – NOLL, Jindřich. Kostel sv. Jiljí v Heřmani. *PrP*. 1997, roč. 4, č. 1, s. 27 – 38. ISSN 1212-1487.
- VAREKA, Pavel – HOLATA, Lukáš – ROŽMBERSKÝ, Petr – SCHEJBALOVÁ, Zdeňka: Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vsí. *AH*. 2011, roč. 36, č. 2, s. 319 – 342. ISSN 0231-5823.
- VÁVRA, Ivan. Řezenská a Norimberská cesta. *HG*. 1973, roč. 11, s. 31 – 100. ISSN 0323-0988.
- VÁVRA, Ivan. Žitavská cesta. *HG*. 1974, roč. 12, s. 21 – 94. ISSN 0323-0988.
- VELÍMSKÝ, Tomáš. Exegi monumentum. Svědectví pozdně románského tribunového kostela sv. Mikuláše v Potvorově. *Co můj kostel dnes má, nemůže mi kníže odnítí. Věnováno P. Sommerovi k životnímu jubileu*. Eds. Eva Doležalová – Petr Meduna. Praha 2011, s. 67 – 84. ISBN 978-80-7422-081-4.
- VELÍMSKÝ, Tomáš. *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*. Praha: NLn, 2002. ISBN 80-7106-498-X.
- VELÍMSKÝ, Tomáš. *Páni ze Svojšína: rod velmožů, pánů a rytířů z povodí Mže*. Praha: NLn, 2013. ISBN 978-80-7422-238-2.
- VELÍMSKÝ, Tomáš. Příběh rodu Milhosticů: o počátcích české šlechty. *Dějiny a současnost*. 2005, roč. 27, č. 6, s. 18 – 21. ISSN 0418-5129.
- VLADAŘ, Jan. Úvahy nad počátkem Přeštic. *Jižní Plzeňsko*. 2004, roč. 2, s. 133 – 138. ISSN 1802-8594.
- VLČEK, Pavel a kol. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-0969-8.
- VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1998. ISBN 80-85983-17-6.
- VLČEK, Pavel a kol. *Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany*. Praha: Academia, 2000, s. 25. ISBN 80-200-0832-2.
- WALDHAUSER, Jiří – KOSINA, Jan. Archeologické nálezy v Českém ráji během minulých čtyřiceti let. *ZČRP*. 1990, sv. 3, s. 106 – 114. ISSN 1211-975X.
- WALDSTEIN – WARTENBERK, Bertold. Markvartici. Z historie nejstarší české šlechty z rané doby vlády Přemyslovců. *HaG*. 2000, roč. 33, s. 3 – 117. ISSN 0232-0304.

- WIRTH, Zdeněk a kol. *Umělecké památky Čech*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957.
- ZELENKA, Jan. Vývoj přemyslovského dvora do 12. století. *Rezidence a dvory českého středověku 2*. Skladba a kultura dvorské společnosti. Eds. Dana Dvořáčková – Malá – Jan Zelenka. Praha: Historický ústav, 2008, s. 39 – 50. ISBN 978-80-7286-134-7.
- ZEMAN, Jiří – SLÁMA, Jiří – BUCHVALDEK, Miroslav. Pozdně halštatské a slovanské hroby z Řesanic, okr. Plzeň-jih. *PA*. 1971, roč. 62, č. 2, s. 364 – 405. ISSN 0031-0506.
- ZHÁNĚL, Stanislav. *Jak vznikla staročeská šlechta. Příspěvek k nejstarším politickým a sociálním dějinám českým*. Brno: S. Zháněl, 1930.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*. Praha: NLn, 2007. ISBN 80-7106-196-4.
- ŽEMLIČKA, Josef. České 13. století: „privatizace“ státu. *ČČH*. 2003, roč. 101, č. 3, s. 509 – 541. ISSN 0862-6111.
- ŽEMLIČKA, Josef. Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců. *ČMM*. 1990, roč. 109, s. 17 – 38. ISSN 0862-3384.
- ŽEMLIČKA, Josef. K organizaci venkovského zázemí středověkých měst. *ČČH*. 2013, roč. 111, č. 4, s. 681 – 727. ISSN 0862-6111.
- ŽEMLIČKA, Josef. K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku. *ČČH*. 2012, roč. 110, č. 2, s. 189 – 233. ISSN 0862-6111.
- ŽEMLIČKA, Josef. Královský číšník Zbraslav a jeho dědictví (Vznik a rozklad jednoho feudálního dominia z první poloviny 13. stol.). *HG*. 1986, roč. 21, s. 117 – 132. ISSN 0323-0988.
- ŽEMLIČKA, Josef. K určování a interpretaci místních jmen ve Friedrichově diplomatáři a dalších edicích. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1-2, Z pomocných věd historických 16*. Praha: Univerzita Karlova, 2002, s. 539 – 552. ISSN 0567-8293.
- ŽEMLIČKA, Josef. K ústrojí přemyslovského státu. Čechy a Morava jako země, království, markrabství. *ČČH*. 2010, roč. 108, č. 3, s. 381 – 405. ISSN 0862-6111.
- ŽEMLIČKA, Josef. „Omnes Boemi.“ Od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě. *MHB*, 1993, roč. 3, s. 111 – 133. ISSN 0862-979X.

ŽEMLIČKA, Josef. O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví (K rozsahu a kvalitě velmožské držby v přemyslovských Čechách). *ČČH*. 2009, roč. 107, č. 2, s. 269 – 308. ISSN 0862-6111.

ŽEMLIČKA, Josef. *Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti*. Praha: NLn, 2002. ISBN 80-7106-140-9.

ŽEMLIČKA, Josef. „Politický kalendář“ přemyslovských Čech. *ČČH*. 1991, roč. 89, č. 1, s. 31 – 47. ISSN 0862-6111.

ŽEMLIČKA, Josef. „Právo knížete“ a „právo země“ jako pojmy staršího středověku. *ČCH*. 2015, roč. 113, č. 2, s. 303 – 345. ISSN 0862-6111.

ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*. Praha: NLn, 2011. ISBN 978-80-7422-118-7.

ŽEMLIČKA, Josef. *Přemyslovci: jak žili, vládli, umírali*. Praha: NLn, 2005. ISBN 80-7106-759-8.

ŽEMLIČKA, Josef. *Společnost v područí státu*. In: *Přemyslovci: budování českého státu*. Eds. Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička. Praha: NLn, 2009, s. 165 – 216. ISBN 978-80-7106-352-0.

ŽEMLIČKA, Josef. *Století posledních Přemyslovců*. 2. přeprac. vyd. Praha: Melantrich, 1998, s. 95 – 98. ISBN:80-7023-281-1.

ŽEMLIČKA, Josef. *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století*. Praha: Academia, 1980.

Internetové odkazy

<http://archivnimapy.cuzk.cz>

<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044081672644;view=1up;seq=478>

<http://biblio.hiu.cas.cz/index.php>

<http://database.aipberoun.cz/pecete/engine/pecete.cg2>

<http://www.dendrochronologie.cz>

<http://depositum.cz/>

<http://www.manuscriptorium.com>

<http://www.mgh.de/dmgh/linking/kuerzel/>

<http://jindrich.wz.cz/pvh/prehledne.html>

<http://www.pruzkumypamatek.cz/casopis-3.php>

Obrazová příloha

Obr. č. 1 – Kostel sv. Jiljí v Milevsku od severu. Loď z doby kolem roku 1180 (nadstavba z období vrcholné gotiky), věž stejně široká jako původní loď přistavěné kolem roku 1190. Foto archiv autora.

Obr. č. 2 – Sdružená okna v jižní stěně věže kostela sv. Jiljí v Milevsku. Kolem roku 1190. Foto archiv autora.

Obr. č. 3 – Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Libčanech (okr. Hradec Králové) od jihozápadu. Kolem roku 1225. Foto archiv autora.

Obr. č. 4 – Kostel sv. Bartoloměje v Kyjích od jihozápadu. Zřejmě obdobně ztvárněná věž byla i nad západními částmi lodí kostelů ve Vinci a v Potvorově. Z let 1225 – 1235. Foto archiv autora.

Obr. č. 5 – Kostel sv. Mikuláše v Potvorově od severovýchodu. Z let 1225 – 1230. Foto archiv autora.

Obr. č. 6 – Kostel sv. Mikuláše ve Vinci od severu. Foto archiv autora.

Obr. č. 7 – Bazilika sv. Prokopa v Třebíči. 30. léta 13. století. Foto archiv autora.

- a) Střední část presbytáře hlavní lodi.
- b) Detail korunní římsy apsidy severní lodi.

Obr. č. 8 – Pozdně románská okna

- a) (vlevo) Okno do pozdně románského jižního přístavku švihovského kostela (okr. Klatovy). Foto archiv autora.
- b) (vpravo) Drobné okno s bobulovým dekorem v ostění v jižní stěně vineckého kostela (okr. Mladá Boleslav). Foto archiv autora.

Obr. č. 9 – Příklady kruhových oken v pozdně románských kostelích.

- a) (vlevo) Jedno ze tří drobných kruhových okének v severní boční lodi klášterní baziliky v Milevsku. Kolem roku 1200). Foto archiv autora.
- b) (uprostřed) Kruhové okno s bohatě profilovaným ostění na tribunu vineckého kostela. Kolem roku 1230. Foto archiv autora.
- c) (vpravo) Profilovaným obloučkovým vlysem zdobené okno na věžní tribunu kostela v Kostomlatech p. Milešovkou. Kolem roku 1230. Foto z <http://romanske.blog.cz/1003/kostomlaty-pod-milesovkou-tp>

Obr. č. 10 – Pozdně románské portály a tympanony

- a) (vlevo) Severní portál klášterní baziliky v Milevsku. Před nebo kolem roku 1200. Foto archiv autora.
- b) (vpravo) Kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Vevěří. Před rokem 1200. Foto archiv autora.

c) (vlevo) Původní jižní portál kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou. Kolem roku 1225. Foto archiv autora.

d) (vpravo) Detail tympanonu kostela sv. Mikuláše ve Vinci. Kolem roku 1230. Foto archiv autora.

e) (vlevo) Detail hlavního vstupního portálu baziliky sv. Prokopa v Třebíči. Kolem roku 1235. Foto archiv autora.

f) (vpravo) Druhotně osazený portál z původního kláštera v Nepomuku. Kolem roku 1240. Foto archiv autora.

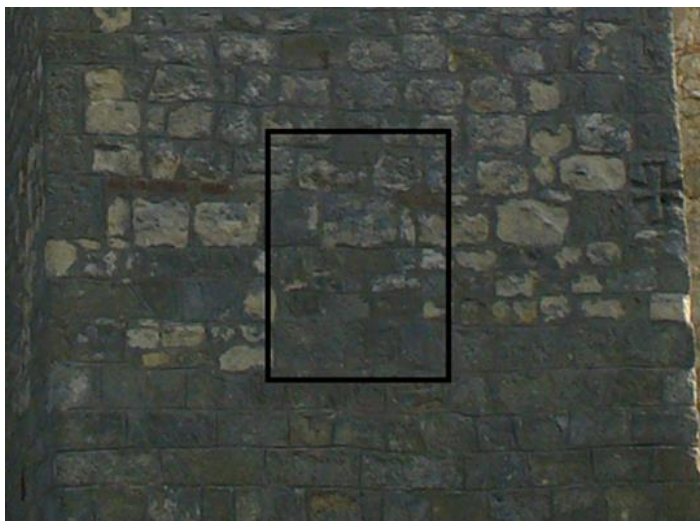
Obr. č. 11 – Jižní portál budětického kostela. Foto archiv autora.

Obr. č. 12 – Kostel v Kováni od západu. Pod opadanou omítkou na severní straně západní stěny lodi je znatelné původní kvádříkové zdivo. Analogicky lze předpokládat totéž na straně jižní. To nám ukazuje širší původní románské lodi, která zaujímala přibližně dvě třetiny šířky lodi nynější. Foto archiv autora.

Obr. č. 13 – Detail západní stěny v její jedné třetině výšky se zvýrazněním prostoru, kde se s největší pravděpodobností nacházel původní vstupní portál. Vpravo je rovněž vidět vytesaný kříž. Foto archiv autora.

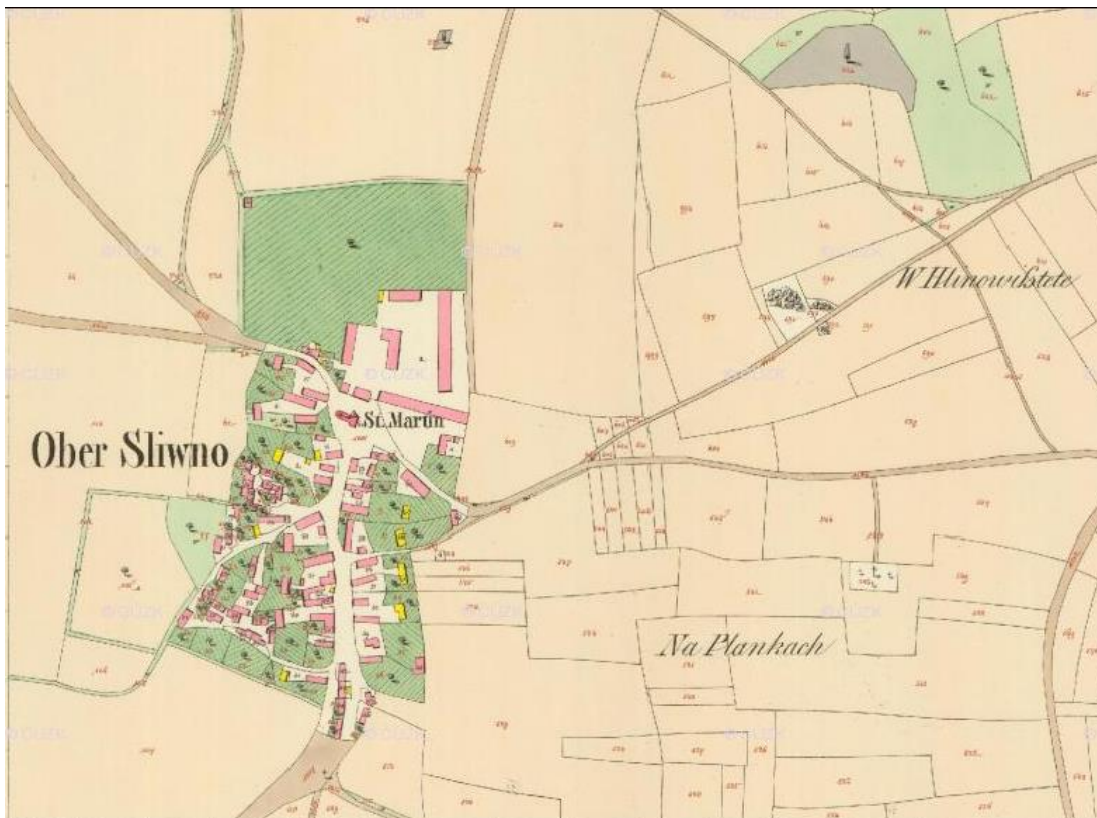
Obr. č. 14 – Detail cihlové dozdivky v horním patře západní stěny věže, kde je patrný tvar původního rozvržení románských oken. Foto archiv autora.

Mapová příloha

Mapa č. 1 – Mapa stabilního katastru z roku 1842 přístupná na:

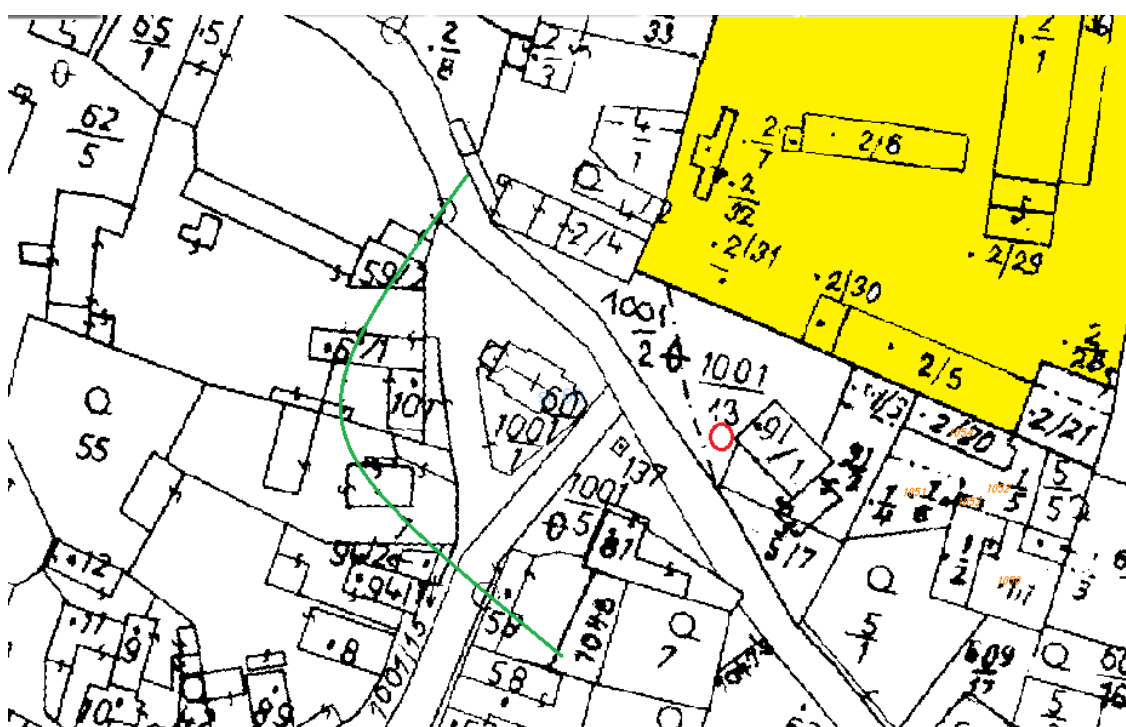
http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c2149-1

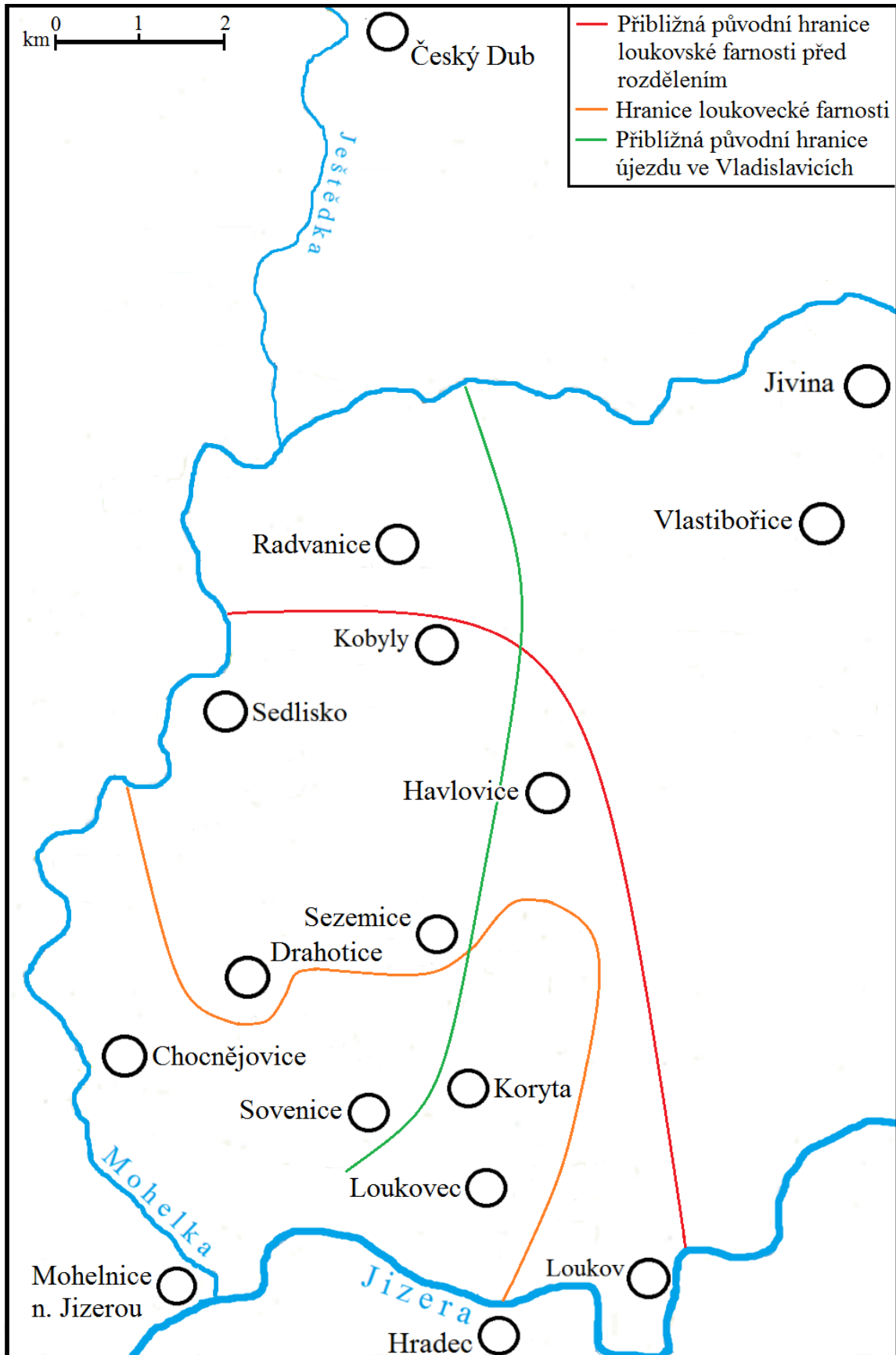
Mapa č. 2 – Nynější katastrální situace v centrální části obce Horní Slivno. Uprostřed trojúhelníková náves s kostelem sv. Martina (stavební parcela č. 60). Žlutá plocha označuje zemědělský dvůr, zelená čára přibližný průchod terénní hrany v SZ až JZ směru, při které nejspíš byla situována původní obytná část sídla a červený kroužek označuje nejvyšší bod.

Katastrální mapa (barevné úpravy provedl autor) z:

<http://sgi.nahlizenidokn.cuzk.cz/marushka/default.aspx?themeid=3&&MarQueryId=2EDA9E08&MarQParam0=2024473207&MarQParamCount=1&MarWindowName=Marushka>

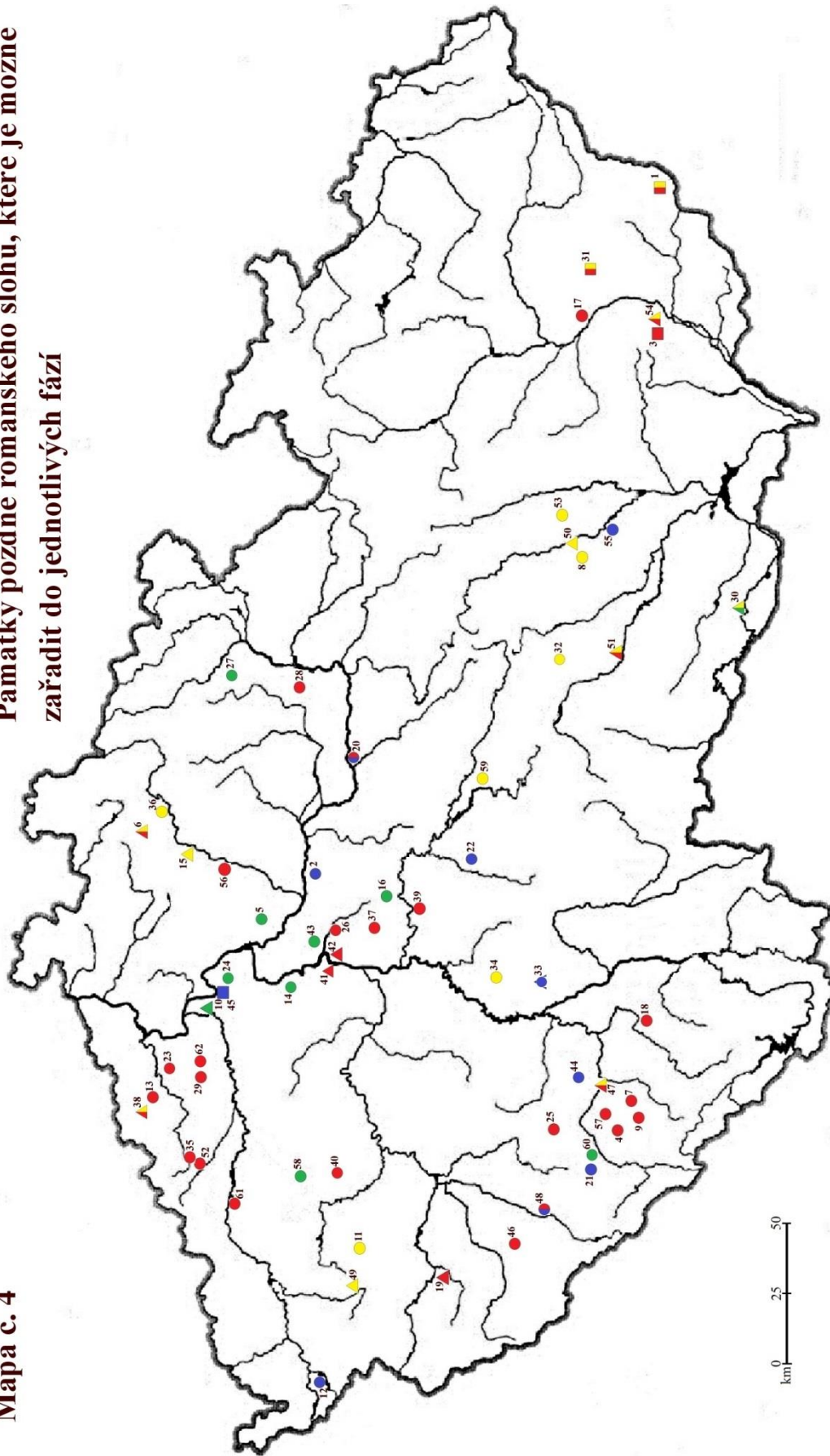

Mapa č. 3.

Mapa č. 4

Památky pozdně románského slohu, které je možné zařadit do jednotlivých fází

Legenda k mapě č. 4

Druh stavby	Lokalita		
○ Kostel	1) Brumov	22) Kondrac	43) Prosek (Praha 9)
□ Hrad	2) Bříství	23) Kostomlaty p. Milešovkou	44) Radomyšl
△ Klášter	3) Buchlov	24) Kostomlaty p. Řípem	45) Roudnice n. Labem
	4) Bukovník	25) Kvášňovice	46) Srbice
	5) Čechelice	26) Kyje (Praha 14)	47) Strakonice
Stavební prvky z:	6) Český Dub	27) Lanžov	48) Švihov
■ První fáze	7) Čestice	28) Libčany	49) Teplá
■ Druhé fáze	8) Deblín	29) Libčeves	50) Tišnov
■ Třetí fáze	9) Dobruška – kostel Zvěstování Panny Marie a kostel Jana a Pavla	30) Louka	51) Třebíč
■ Čtvrté fáze	10) Doksany	31) Lukov	52) Údlice
	11) Dolní Jáně	32) Měřín	53) Újezd u Černé Hory
	12) Dřemice	33) Milevsko	54) Velehrad
	13) Duchcov	34) Nechvalice	55) Veveří
	14) Holubice	35) Nové Sedlo n. Bilinou	56) Vinec
	15) Hradiště n. Jizerou	36) Nudvojovice	57) Volenice
	16) Hrusice	37) Olešky	58) Vroutek
	17) Hulín	38) Osek	59) Zahrádka
	18) Chelčice	39) Poříčí n. Sázavou - kostel sv. Havla	60) Zbynice
	19) Kladruhy	40) Potvorov	61) Želina
	20) Kojice	41) Praha – bazilika sv. Jiří	62) Želkovice
	21) Kolínec	42) Praha – kaple Panny Marie, Anežský klášter	